

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZIŇ

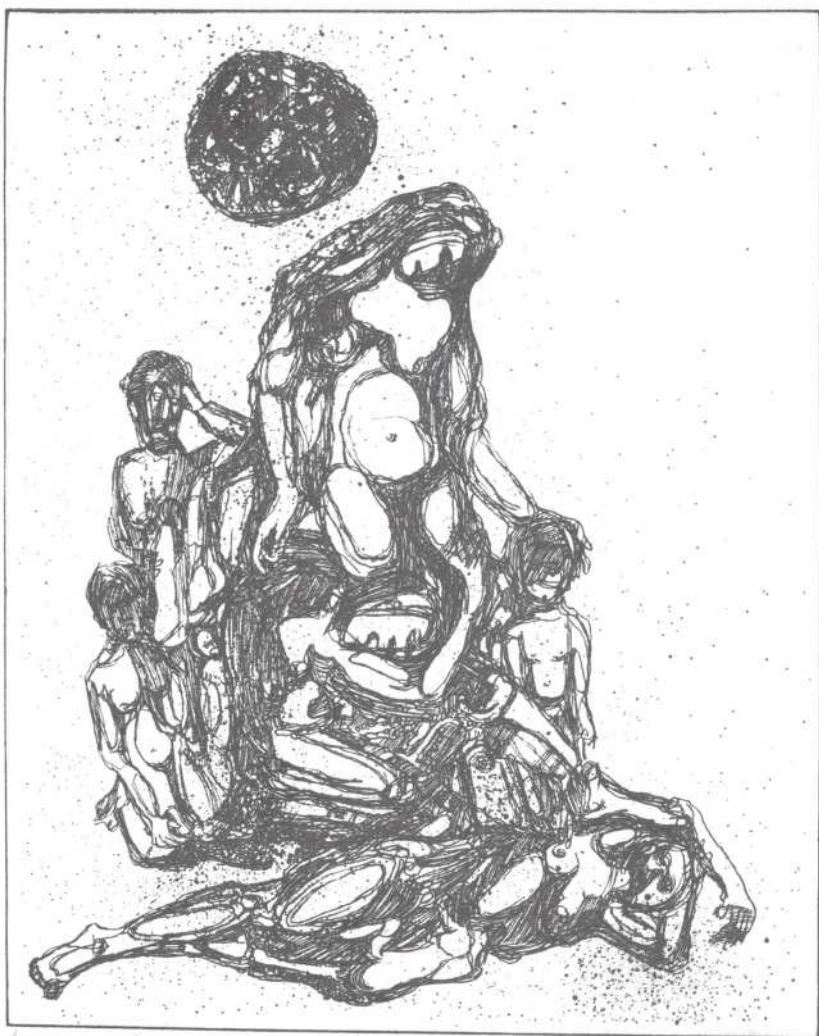
26
98

Z nových přírůstků galerie Památníku Terežín

MICHAL HAJNAL

Umělecký grafik Michal Hajnal se narodil dne 2. srpna 1935 v Anarcsi, v Maďarsku. Po válce odešel s rodiči na Slovensko do Košic, kde absolvoval večerní školu kreslení u profesorů Júliusa Nemčíka, Júliusa Bukovinského a Ludovíta Felda v letech 1950–1955. U malíře Felda a sochaře Bély Löfflera byl souběžně soukromým žákem. V Košicích později pracoval v oboru osvěty jako výtvarník a grafik. Od roku 1990 žije a pracuje v Praze, je členem České asociace volné grafiky.

Životní úděl autora byl v letech předcházejících nelehký. Záhy po svém narození zažil dobu zrůdného násilí a rasové nenávisti. Jeho rodina i on osobně pocítil důsledky genocidy židovského národa. Zažil pronásledování lidské a v pozdějších letech též umělecké. Tyto životní zkušenosti se promítly i do jeho tvorby. Na počátku roku 1996 daroval Michal Hajnal Památníku Terežín cyklus 51 grafických listů „Na paměť holocaustu“ a osm olejomalb, které tematicky navazují na cyklus. V těchto dílech reflektuje velice emotivně náměty z tragického osudu Židů ve 40. letech 20. století. V modrozelené až černé kresbě a figurální malbě zpodobnil svědectví o hrůze nacistického „konečného řešení židovské otázky“. Figurální kompozice vyjadřují strhujícím výtvarným výrazem stavy tělesné i duševní trýzně bezbranných obětí nacismu. Část 22 grafických listů, leptů, na rozdíl od uvedených 29 litografií, je zaměřena na reminiscence následků holocaustu, tematicky reagujících na lidskou nenávist, brutalitu, vraždění.

Autentický výkres - žijícího - ve věku 20 let -
- 111 -

Hajnal 1995

Michal Hajnal: Vzali jim slunce...

Michal Hajnal: Kadisch II

TEREZIŇSKĚ LISTY 26

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

Památník Tereziín, 1998
ISBN 80-85433-32-X

OBSAH

- K výstavní činnosti Památníku Terezín
Marek Poloncarz
(7)
- Magdeburská kasárna včera a dnes
Vojtěch Blodig
(34)
- Transakční jednání mezi vojenskou a civilní složkou města Terezína
v období 1. republiky
Tomáš Vrba
(43)
- O jednom domě v terezínském ghettu
Ludmila Chládková
(46)
- Nejmenší vězni v Terezíně
Věra Hájková
(58)
- Kolik dětí zemřelo v Terezíně?
Ilona Smékalová
(71)
- Vězni Malé pevnosti v KT Gross-Rosen
Marek Poloncarz
(83)
- Medailonky
Dušan Tomášek, Alena Hájková
(89)
- Očima vzpomínek
Hana Greenfieldová, Charlotte Opfermannová
(112)
- Deníky terezínských vězňů
Anna Hyndráková, Jan Podlešák, Ilona Smékalová
(126)
- Zprávy a recenze
(158)
- Chronologický přehled
(173)
- Bibliografie
(182)

K VÝSTAVNÍ ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V LETECH 1947–1997

Marek Poloncarz

1. Úvod

Naprostá většina laické veřejnosti vnímá muzeum prostřednictvím toho, co jí je přímo dostupné. Z tohoto pohledu je výstava základním atributem a dokladem fungování muzea ve vztahu ke „zbytku společnosti“ a je často jediným kritériem posuzování jeho užitečnosti či neužitečnosti. Tento přístup není pro muzejníky přijatelný, protože opomíjí velkou část jejich skutečné práce, ale na druhé straně poukazuje na význam výstavních aktivit a stále připomíná, že jejich podceňování by mohlo mít pro muzea katastrofální důsledek. Právě z toho důvodu je reflexe výstavní činnosti a její zhodnocení významným prvkem posuzování práce muzeí.

V našem příspěvku jsme se pokusili analyzovat vývoj výstavní činnosti Památníku Terezín na základě shromážděných faktických údajů o výstavních aktivitách v průběhu padesáti let jeho existence.

Památník Terezín zaujímá v soustavě českých muzeí zvláštní postavení. Je jedinou organizací, která na území ČR plní úlohu nejen muzea, ale rovněž vědeckovýzkumného a dokumentačního střediska dějin holocaustu a nacistické perzekuce českého národa.

2. Vznik Památníku Terezín. Období 1947–1960

Již brzy po vzniku Památníku národního utrpení v Terezíně se začalo jednat o zřízení Muzea útisku českého a slovenského národa 1939–1945, které po stránce technické mělo spravovat ministerstvo vnitra a po stránce odborné Vojenský historický ústav – Památník osvobození (VHÚ–PO), který také měl dodat veškerý dokumentární materiál pro toto zařízení. Samotná instalace, v mnohém využívající exponátů z výstavy „Oběti nacismu“, kterou v roce 1947 vybuvoval VHÚ–PO, už byla poznamenána politickými změnami, protože z pracovního postupu se dozvídáme, že ideový plán vyžaduje mimo jiné i „dokázati, že zmírající kapitalismus, který vytvořil fašismus a nacismus, nezničil demokracii a nezabránil rozvinutí socialismu“.¹⁾

Oficiální otevření muzea, které mělo být stálou odbočkou VHÚ–PO, proběhlo 11. 6. 1949. Hlavní muzejní budovou se stala budova tzv. Malého důstojnického pavilonu – bývalá kasárna, kde se podle ideového plánu nacházelo 30 oddělení. Expozice v obecné podobě prezentovala okupaci ČSR a její následky, hlavní pasáž věnovanou koncentračním táborem a nacistickým metodám vyhlazování, včetně germanizační politiky v českých zemích, a chronologicky podchycený závěr války, doplněný o otázku potrestání viníků.²⁾ Její obsah ne-

měl prakticky přímý vztah k místu, kde byla umístěna. V expozici se nacházela celá řada různých modelů a replik, včetně plynové komory, krematoria a popravčí sekery.³⁾ Tyto velmi působivé prvky zanechaly v mnoha návštěvnicích na dlouhá léta mylný dojem, že se jednalo o exponáty vztahující se přímo k Terezínu. Problematice Malé pevnosti měl být ve skutečnosti věnován jenom IV. dvůr Malé pevnosti. Kromě uvedení cel do stavu z roku 1945 a pietní úpravy některých dalších míst (popraviště pro výstrahu, prozatímní hrob sestry Fajcové) měla být cela č. 41 „vybavena instalačními plochami a upravena jako výstavní síň Malé pevnosti“. Ve vedlejší cele mělo být vytvořeno muzeum terezínského ghetta. Počítalo se rovněž s vystavováním exponátů v chodbách samovazeb.⁴⁾ Výstavy věnované Malé pevnosti a ghettu byly nakonec otevřeny až v roce 1950.⁵⁾ Vyústěním celého muzea měla být Síň nového života, pro kterou se počítalo s výstavbou nového objektu – rotundy. V této pamětní síni měl být v „souvislém pásu znázorněn boj lidstva s kapitalismem a s jeho odnoží nacismem a fašismem“.⁶⁾ Návrh nakonec nebyl nikdy realizován. Kromě zmíněných zpráv se nedochovala žádná fotografická či písemná dokumentace první muzejní expozice a proto nelze učinit závěry o její muzejní hodnotě. Za zmínku ještě stojí, že v té době nemělo Muzeum odborné pracovníky a základní dohled vykonávali bývalí zaměstnanci internačního tábora.

V září 1951 bylo Muzeum útisku převedeno definitivně do správy a majetku KNV Ústí n. L. (péče o Památník na něj byla převedena už v roce 1949). V tomto období neprobíhala žádná další výstavní činnost. Stávající expozice byla stále častěji terčem kritiky, motivované zčásti snahou o zlepšení její úrovně, hlavně však silicím ideologickým tlakem. „Ráz Památníku, který se vytvořil během minulých let a který odpovídá ideologické nadstavbě odumírající buržoasie, neodpovídá našim myšlenkám. PNU má vychovávat pro proletářský internacionálníismus. Z toho vyplývají pro nás úkoly: – zaktualizovat konec muzea, zpestřit jeho jednotlivé úseky barevnými exponáty – přebudovat židovské museum na museum ghetta a nikoliv na museum židovské otázky.“⁷⁾

Jedním z klíčových bodů byla právě diskuse o židovské části expozice, ovlivněná dobovými politickými procesy, kterou kategoricky ukončil tehdejší poslanec a předseda SPB Jan Vodička: „Předsednictvo SPB navrhlo po konzultaci s ÚD KSČ uzavřít a zrušit výstavu terezínského ghetta v cele 41 na IV. dvoře Malé pevnosti. Není vhodné, aby v Památníku národního utrpení a boje proti fašismu bylo zvláštní židovské oddělení. Tím se vytváří separování části odboje a podporuje se tím sionismus, který, jak víme z posledních událostí v ČSR, NDR a SSSR, se stal nebezpečnou zbraní západních imperialistů.“⁸⁾

Už v průběhu roku 1952 bylo rozhodnuto, že celé muzeum vyžaduje řadu změn a aby „plnilo požadavky, které jsou naň kladené po stránce ideově politické, je třeba museum reinstalovat a zejména vyřešit jeho závěr tak, aby byl aktuální (postavit do kontrastu výstavbu socialismu u nás a snahy o udržení míru s obnovováním fašismu a přípravou války americkými imperialisty)“.⁹⁾ Reinstalace však vážla (např. ještě 26. 10. 1953 stále chyběl projekt) a byla do-

končena v červnu 1954. Máme k dispozici nedatovanou kopii scénáře, o níž se s ohledem na použitý jazyk a obsah domníváme, že se jedná právě o torzo dokumentace této expozice.¹⁰⁾ Zmíněný text a dochovaná fotodokumentace¹¹⁾ dávají celkem jasnou představu o tom, že stejně jako předchozí se ani tato výstava vůbec nevztahovala k Terezínu, byla pojata široce a měla za úkol ukázat genezi nacismu, druhou světovou válku, genocidní politiku okupantů v evropských zemích, zvlášť mnoho místa věnovala koncentračním táborem a věznicím na území ČSR i v dalších okupovaných zemích a dále pak odporu proti nacistům. Celá byla v dobovém duchu „proložena“ citacemi z Lenina, Gottwalda, portréty sovětských a československých politiků a útoky proti USA, Velké Británii, dalším západoevropským státům a také Jugoslávii.¹²⁾ Hlavními exponáty byly fotografie, dokumenty a předměty vztahující se k jednotlivým tematickým celkům, opatřené popisky mnohem stručnějším než vysvětlující komentáře a citáty. Četné kritiky na její adresu, vytýkající především obsah, který se nevztahoval k místu prezentace, vedly k tomu, že koncem roku 1960 tehdejší KV KSČ rozhodl o jejím zrušení.¹³⁾ Na druhé straně dochované snímky ukazují, že způsob vystavení exponátů, mezi nimiž nechyběla řada autentických objektů z nacistických koncentračních táborů a věznic, mohl na návštěvníka zapůsobit. Ještě před zrušením expozice a sice 20. 1. 1958 změnil Památník národního utrpení opět svého zřizovatele a byl převeden do správy Městského národního výboru v Terezíně.¹⁴⁾ Zpráva o současné situaci v PNU z 1. 7. 1960 ostře kritizovala stav instituce, poukazovala na dezolátní stav objektů a původního zařízení, které samo o sobě má muzejní hodnotu, ničení dalších předmětů, které by mohly tvořit budoucí sbírky a nedostatečný odborný dohled, pramenící z faktu, že Památník nebyl zapojen do celostátní sítě muzeí a památek. Ze zprávy vyplývá, že dvouleté působení MNV přineslo dílčí zlepšení. Uvedené první období existence Památníku bylo vymezeno spíše negativně, to jest hlavním společným jmenovatelem těchto let byla prakticky nulová výstavní aktivita. Jejím jediným projevem kromě zmíněných dvou expozic byla blíže neidentifikovaná výstava „Boje našeho lidu“ připravená v roce 1960 Severočeskou galerií výtvarného umění v Litoměřicích.¹⁵⁾

3. Období 1961–1972

Rok 1961 se jeví jako přelomový ve vývoji výstavní aktivity Památníku. Právě tehdy se poprvé uskutečnilo pět výstav v jednom roce. Jednalo se pochopitelně o výstavy převzaté, protože muzeum nevlastnilo žádné sbírky. Ostré kritice byla podrobena dosavadní (druhá) muzejní expozice, která „zastarala zvlášť tím, že byly citovány výroky J. V. Stalina a nemírně vyzdvihovány jeho osobní zásluhy během 2. světové války. Umělecké doplňky instalace neměly potřebnou uměleckou úroveň. . .“¹⁶⁾ Expozice byla proto ještě v roce 1961 zrušena a další, už třetí v pořadí, vznikla nakonec v roce 1962 z velmi skromných prostředků Památníku, stále ještě řízeného MěNV v Terezíně.¹⁷⁾ Autoři si tentokrát kladli za cíl prezentaci dějin věznice gestapa v Malé pevnosti, terezín-

ského ghetta a litoměřického koncentračního tábora. Kromě fotografií návštěvník mohl vidět velké množství autentických předmětů, zejména mučičích nástrojů, upomínkových předmětů a věcí k osobní potřebě, tajně zhotovených vězni, motáků apod.¹⁸⁾ Ani v tomto případě neexistuje dostatek materiálu pro podrobné hodnocení expozice. Můžeme však říci, že výběr exponátů v určité míře opakoval předchozí instalace. Expozice zachovala i rozdělení do 31 místností. Vstupní sál byl věnován událostem Mnichova, okupaci Československa, projevům odporu a represáliím. Následovalo devět sálů, které zachycovaly již bezprostředně historii Malé pevnosti, rozdělenou na menší tematické celky jako vnitřní režim, spojení s rodinou, venkovní komanda, transporty, kulturní projevy vězňů, galerie významných vězňených osobností, velitel, dozorcí a strážní, pomoc českého okolí. Další dva sály byly věnovány terezínskému ghettu, jeden koncentračního tábora a továrně v Litoměřicích. Celek pak uzavírala problematika koncentračních táborů v okupovaných evropských zemích a osvobození Tereziína.¹⁹⁾ Nejsou žádné konkrétní údaje o architektonickém a výtvarném řešení expozice, ale velmi nízké náklady a fakt, že do práce nebyli zapojeni architekti či výtvarníci, signalizují spíše její nepříliš vysokou úroveň.²⁰⁾ Zásadním rozdílem a zároveň velkou změnou k lepšímu byl fakt, že expozice se v daleko větší míře týkala válečných dějin Tereziína a Litoměřic.²¹⁾

Pravidelnou praxí se postupně také stalo i pořádání krátkodobých výstav, jejichž počet se v celém období pohyboval od jedné do šesti ročně (je ovšem možné, že se nám některé prostě nepodařilo podchytit).²²⁾ Šlo o hotové celky, převzaté od jiných institucí, nebo výstavy výtvarného charakteru např. výstavu „Kresby terezínských dětí“ a „Grafika NDR v boji za zachování míru“. Zároveň se v tomto období začaly rodit první muzejní sbírky, které pak mohly posloužit jako základ pro další výstavní činnost.

V druhé polovině 60. let Památník uspořádal samostatně nebo ve spolupráci s dalšími institucemi několik větších dokumentárních výstav, z nichž zmínku zasluhuje výstava „Předvoj“ z roku 1966 a zejména pak výstava o podzemní továrně a koncentračním táboře v Litoměřicích z roku 1967, kterou lze považovat za první samostatný počín Památníku. Její průkopnický význam podtrhuje zejména fakt, že prezentované exponáty byly získány ve velké míře vlastním sběrem přímo v prostorách bývalé podzemní továrny. K výstavě vydal Památník také publikaci, která shrnovala v té době dosažené výsledky výzkumu problematiky litoměřického tábora a podzemní továrny.²³⁾

Celkem se nám podařilo zjistit 35 výstav, z nichž o něco více než polovinu tvořily výtvarné. Za poměrně významné lze označit zejména výstavy děl židovských umělců Leo Haase, Otty Ungara a Petra Kiena, kteří byli vězněni v terezínském ghettu, a také výstavu „Kulturní život v Tereziíně 1941–1945“. Tyto výstavy nejen prezentovaly kvalitní umělecká díla, ale vzhledem ke svému obsahu byly výrazem snahy přerušit mlčení o holocaustu v českých zemích a napravit tak deformovanou interpretaci dějin Tereziína. Mezi dokumentárními převažovaly výstavy orientované obecně na dějiny druhé světové války. By-

lo to období, kdy expozice rychle zastarávaly a v rámci určitého „zúčtování“ se stalinismem se projevovaly snahy o poněkud věrnější prezentaci dějin druhé světové války a nacistické perzekuce.

Nová expozice, otevřená v roce 1965, vznikala v období, kdy Památník již byl spravován KNV v Ústí nad Labem a Malá pevnost se stala národní kulturní památkou, tedy ve zcela odlišných a podstatně příznivějších podmínkách. Scénář byl nazván „Celý Terezín koncentračním táborem“. Sestávala z 21 sálů v obou poschodích muzejní budovy, přičemž přízemní instalace měla charakter historický, zatímco v prvním poschodí budovy byla umístěna galerie. V historické části byl první sál věnován starším dějinám Terezína, druhý Mnichovu a okupaci Československa, třetí až pátý – policejní věznici gestapa v Malé pevnosti. V pěti místnostech byly prezentovány dějiny terezínského ghetta, tématy dvou dalších bylo osvobození Terezína a potrestání válečných zločinců. Druhá část expozice, která začínala informací o dalších osudech osob deportovaných z Terezína, byla z větší části dále koncipována jako umělecká. Byly v ní zachyceny různé projevy kulturního života vězňů (zejména ghetta a v podstatně menší míře také Malé pevnosti), doplněné uměleckými díly s martyrologickou a válečnou tematikou. Závěr tvořila bilance válečných obětí.²⁴⁾ Hlavní texty byly pětiязыčné, což souviselo s rostoucím počtem zahraničních návštěvníků.

Výtvarná stránka expozice byla podle tehdejší pracovnice Památníku Terezín M. Křížkové dobrá a znamenala podle ní „nesrovnatelnou změnu proti předcházejícím expozicím“.²⁵⁾ Z jejího hodnocení a z dalších pramenů však zároveň vyplývá, že v instalaci byly nedostatečně zastoupeny hmotné exponáty. Je to ostatně patrné i z fotodokumentace. Na základě četných kritik, zejména ze strany návštěvníků, byly později provizorně instalovány vitríny, které alespoň částečně měly řešit tento problém.²⁶⁾ Tyto vitríny, umístěné poněkud mimo hlavní osu výstavy (v okenních výklencích prvního poschodí), podle M. Křížkové nezapadly do expozice ani po stránce výtvarné, ani obsahové. Byly „v nich umístěny výrobky z vězeňských dílen i tajně zhotovené upomínkové předměty a předměty osobní potřeby vězňů bez bližšího vysvětlení a možnosti pochopení jejich místa a funkce v životě vězňů pro návštěvníky“.²⁷⁾ Další část připomínek se týkala proporcí, v jakých byly v expozici zastoupeny Malá pevnost Terezín a ghetto. Tvůrcům se vytýkalo, že ačkoliv měla nová expozice vycházet z myšlenky „Terezín jako město, které bylo celé koncentračním táborem“, galerie tuto koncepci opustila, neboť nepřinesla ani zmínku o výtvarnících vězňů v Malé pevnosti. „Porušení proporce je očividné i ve stálé expozici, kde pro Malou pevnost zbylo tak málo místa (dvě místnosti), že doplnění této části o některá fakta bude značně obtížné.“²⁸⁾ Spor o poměr mezi prezentací dějin Malé pevnosti a terezínského ghetta je nutno vidět v historickém kontextu doby. Právě tehdy po dlouhém období vynuceného mlčení se naskytl příležitost přiblížit veřejnosti (také zahraniční) fakta o úloze Terezína v holocaustu. Bez významu nebyl i fakt, že libreto a scénář expozice zpraco-

vávali pracovníci Státního židovského muzea, kteří se nepochybně lépe orientovali v této problematice než v otázkách odboje a politické perzekuce. Již sám fakt zadání přípravy jiné instituci svědčil o tom, že Památník neměl dostatečné odborné zázemí, aby mohl problematiku odpovídajícím způsobem zpracovat bez zjednodušení a omylů, vlastních předchozím expozicím. Možná právě proto poradní sbor na svém zasedání 21. září 1965 uznal, že celková úroveň expozice je dobrá a odmítl návrhy na její radikální přepracování.²⁹⁾ Expozice i přes zmíněné připomínky byla až na dílčí úpravy ponechána v původní podobě do roku 1970, kdy její historická část se u příležitosti 25. výročí osvobození rozšířila o pasáž vztahující se k osvobození Terezína Rudou armádou.³⁰⁾

V roce 1971 byla otevřena v pořadí už pátá muzejní expozice. Její obsah a přípravy již byly ve velké míře poznamenány normalizačním procesem. Původně měl Památník Terezín jako „politický úkol“ připravit samostatnou výstavu „Komunisté v Terezíně“, která pak měla přejít ve stálou expozici. Tento záměr byl pozměněn na vybudování celé nové expozice.³¹⁾ Zpracováním libreta a scénáře byl pověřen autorský kolektiv sestávající z pracovníků Památníku Terezín, ÚV SPB, Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Vojenského historického ústavu a ministerstva obrany. Za výtvarné řešení zodpovídali arch. Z. Musil a ak. soch. Bíma. Přípravy byly bedlivě sledovány stranickými a státními orgány. Z ideových důvodů musely být ve scénáři přepracovány např. pasáže o ruských zajatcích v Terezíně v době I. světové války, první sovětské misi na rakousko-uherském území a SNP, byly rozšířeny části věnované komunistickému odboji a popravě 2. 5. 1945. Samostatný celek měla tvořit expozice „Komunisté v Terezíně“. Závěrečná místnost se měla dořešit tak, aby „se stala reprezentačním výstavním sálem, hodným svého poslání, na expozici radostnou a optimistickou vyjadřující velký dík lidu Československa Rudé armádě za svoje osvobození 1945 a 1968“.³²⁾ V konečné podobě expozice sestávala z třinácti částí. V prvních dvou byly shrnuty dějiny Terezína od založení pevnosti po první světovou válku. Následující tři sály měly přiblížit návštěvníkovi okupaci Československa, německou okupační politiku a hlavní projevy protinacistického odboje včetně SNP a pražského povstání. Další sál byl úvodem k problematice věznic v Malé pevnosti. Sedmá část vypovídala o vězeňské každodennosti a připomínala také historii koncentračního tábora a podzemní továrny v Litoměřicích. Zde se rovněž nacházela pasáž týkající se poprav prováděných nacisty v Terezíně. Dva sály byly věnovány osobnostem české kultury vězněným v Terezíně, kulturnímu životu vězňů, jejich ilegální činnosti a spojení s vnějším světem a také pomoci obyvatel z nejbližšího okolí. Přízemní část expozice uzavíral sál pojednávající o rozsahu nacistických zločinů v Evropě a stíhání válečných zločinců. Expozice pokračovala v prvním poschodí sálem otevřeným k 50. výročí KSČ a věnovaným komunistickému odboji a perzekuci jeho účastníků. Poslední třináctý celek byl věnován osvobození Československa Rudou armádou se zvláštním zřetelem k osvobození Terezína a boji s tyfovou epidemií, která vypukla koncem války v Malé pevnosti a ghettu. Zbývající dva

sály v prvním poschodí tvořila galerijní část, která prezentovala uměleckou tvorbu vězňů a poválečné výtvarné umění inspirované válkou.³³⁾ Vzhledem k tomu, že se počítalo s otevřením samostatné instalace věnované terezínskému ghettu³⁴⁾, byla tato tematika v nové expozici vynechána.

V následujícím roce expozice doznala určitých změn na základě připomínek vznesených „ze strany veřejnosti i společenských organizací. Ty se týkaly původního řešení obrazu Tereziína na konci nacistické nadvlády, jež proměnila Tereziín v hrůzné peklo pro tisíce lidí (tyfová epidemie).“³⁵⁾ Bylo proto vypracováno nové řešení, které „ukázalo tuto látku jakož i spojené úsilí českých a sovětských lékařů a zdravotníků při zdoání tyfové epidemie“.³⁶⁾

Expozice byla po technické stránce připravena pečlivě. Nápis a hlavní texty byly v pěti jazycích. Bohužel však právě texty byly velmi rozsáhlé a v některých pasážích až přílišně nahrazovaly exponáty. Rovněž výtvarné řešení někdy potlačovalo obsahovou stránku výstavy.

S ohledem na peripetie kolem stálé expozice z roku 1971 se vymezení tohoto období až do roku 1972 může jevit paradoxní, ale podle našeho názoru se projevy normalizace v kulturním dění projevovaly s určitým zpožděním a nepřímou úměrně vzdálenosti od Prahy. Svědčí o tom obsahové zaměření výstavní činnosti Památníku v letech 1969–1972, kdy nebývalého rozmachu doznala židovská problematika, což dokládají zmíněné výstavy židovského umění v ghettu a také fakt, že ještě v roce 1972 se Památník připravoval na zřízení samostatného muzea terezínského ghetta, které mělo vzniknout přímo ve městě.

4. Období 1973–1989

Předem je třeba podotknout, že se jedná o nejrozporuplnější období existence a činnosti terezínského Památníku, kdy na jedné straně můžeme konstatovat největší nárůst výstavních aktivit, úzce související s celkovým rozvojem instituce, na druhé však si musíme uvědomit nejsilnější ideologický tlak, zejména v období 70. let. Důsledky normalizace lze spatřovat nejen v obsahovém zaměření, ale možná i v ještě větší míře v důrazu na kvantitativní ukazatele činnosti (např. na počet uspořádaných výstav). Zatímco v předchozím období se ročně průměrně realizovaly asi tři výstavy, v letech 1972–1989 jejich počet dosáhl téměř deseti. Celkem Památník zpřístupnil 153 výstav a sedm expozic. V tomto období se už pravidelně pořádaly výstavy z vlastních sbírek Památníku a jejich množství se ustálilo na počtu dvou až čtyř ročně. Přibližně stejný byl počet výtvarných a dokumentárních výstav. Mezi dokumentárními jednoznačně převažovaly výstavy orientované na problematiku nacistické perzekuce, mezi výtvarnými pro změnu takřka polovinu tvořily výstavy děl s protiválečnou a mírovou tematikou a velmi vysoký byl také počet výstav bez vztahu k historické problematice, zejména autorských.

V obsahu výstavní činnosti se zřetelně projevovала ideologizace. Ve sledovaném období se poprvé objevují výstavy, jejichž obsah nejenže nijak přímo nesouvisel s proklamovaným posláním PT, ale měl plnit vysloveně propagan-

disticko-ideologické úkoly. Byly to jednak dokumentární výstavy na tzv. aktuální politická témata, např. „Světové parlamenty národů za mír“, „Leninská mírová politika SSSR“, „Činnost Památníku Terezín za volební období 1976–1980“, „Dějiny mi dají za pravdu – F. Castro“ či „VŘSR a dnešek“, ale i výstavy výtvarné „SSSR očima českých malířů“, „Současná kubánská grafika v boji proti imperialismu“ a další. Rovněž ve výstavách týkajících se historických událostí v období druhé světové války a nacistické exterminační politiky se projevovala „černobílá optika“, která vyzvedala vše, co souviselo s komunistickou ideologií a to, co s ní nesouviselo, buď zcela vynechávala, nebo přizpůsobovala svým potřebám.

Druhým závažným nedostatkem naprosté většiny tzv. dokumentárních výstav byl jejich nástěnkový charakter. Vyplývalo to ve velké míře z faktu, že se sice jednalo o témata spojená s obdobím války a nacistické nadvlády, ale vesměs nesouvisející se sbírkovými fondy Památníku. Tento rozpor se projevoval především tím, že celé výstavy sestávaly z řad panelů, které byly zaplňovány tuctovými a všeobecně známými snímky a fotokopii dokumentů, více či méně vhodně doplněnými texty a popisky. V lepším případě se autoři snažili tuto nezáživnou formu zpestřit předměty z muzejních sbírek, které se k tématu alespoň vzdáleně vztahovaly. Celek však většinou působil nepřírozeně, protože exponáty sloužily jako pouhý doplněk. Typickými ukázkami v tomto směru byly např. „17. listopad – perzekuce českých vysokoškoláků“ z roku 1974, „Velká vlastenecká válka“ (1971 a 1983) nebo „40. výročí norimberského procesu“ z roku 1986. Nízká úroveň těchto výstav a jejich stereotypní výtvarné prostorové řešení souviselo rovněž s celkovým stavem technického vybavení muzea. Většina panelů nebo vitrín se používala donekonečna při všech výstavách, bez ohledu na specifiku obsahu a charakter vystavovaných předmětů.

Jen málo dokumentárních výstav bylo možné označit za zdařilé po všech stránkách. Za zmínku stojí snad jen „Hudba v koncentračních táborech“ nebo „200 let Terezína“.

Určitou šancí utéci od zaběhané rutiny se pro zdejší výtvarníky příznačně staly každoročně pořádané, zcela odtažité, výstavy dětských prací „Děti, mír a umění“, při nichž měli jedinečnou možnost ve větší míře uplatnit svou invenci a netradiční řešení.

Možná právě proto se stále více prosazovaly výstavy výtvarné. Některé z nich lákaly zvučnými jmény autorů, jako např. „Zápasy E. Filly“ z roku 1978, „Sedm v říjnu“ (1984), „Česká výtvarná avantgarda v době španělské občanské války“ (1987). Svůj význam měly výstavy přírůstků výtvarných děl ze sbírek Památníku Terezín pořádané v roce 1977 pod názvem „30 let Památníku Terezín“, později v letech 1978 a 1983 jako „Již nikdy válku . . .“ a „Již nikdy válku . . . II.“. Určitým zpestřením byly i některé převzaté výstavy. Patřily mezi ně např. výstavy polského plakátu nebo medailérství zprostředkované Polským kulturním a informačním střediskem v Praze.

V roce 1975 byla otevřena další stálá expozice Muzea Malé pevnosti, která

sestávala ze dvou částí: historické a výtvarné. K zřízení nové historické expozice došlo především proto, že „za poslední roky bylo shromážděno mnoho materiálu o dějinách terezínské Malé pevnosti“.³⁷⁾ Tentokrát libreto a scénář zpracovali již jen pracovníci Památníku Terezín, což nepochybně souviselo s faktem, že došlo k personálnímu posílení odborných oddělení. Výtvarně architektonické řešení připravil architekt Zdeněk Rossmann. Instalace byla umístěna v přízemí muzejní budovy. Sestávala z deseti místností, z kterých každá měla tvořit určitý samostatný celek. V prvním sále byl ukázán vznik nacistismu, počátky perzekuce jeho odpůrců v Německu a první koncentrační tábory. Následovala část věnovaná mnichovské dohodě, okupaci ČSR a odboji proti okupantům. Třetí místnost přibližovala úlohu a aktivity gestapa, vznik terezínské věznice a události spojené s atentátem na R. Heydricha, čtvrtá pak bitvu u Stalingradu, účast Čechů v domácím a zahraničním odboji, Slovenské národní povstání a karpatsko-dukelskou operaci. Tři další sály již byly beze zbytku věnovány policejní věznicí gestapa v Terezíně. Autoři se snažili ukázat vězeňský režim, zdůraznit nesnesitelnost životních podmínek, která spolu s brutalitou dozorců vedla k zhoršování zdravotního stavu vězňů a jejich smrti, připomenout, že se Terezín stal místem poprav. Zvláštní pasáže se týkaly pracovního nasazení vězňů, jejich života ve volném čase a také útěků z věznice. Osmý sál byl věnován osudům terezínských vězňů před nacistickými soudy, v káznicích a koncentračních táborech. Devátá část popisovala osvobození Terezína a boj s tyfovou epidemií, desátá pak stíhání válečných zločinců.

Po obsahové stránce autoři snad až příliš mnoho pozornosti věnovali genezi válečných událostí a také jejich průběhu. Navzdory tomuto množství se zabývali prakticky pouze východní frontou. Velmi rozsáhlé pasáže o českém odboji se týkaly téměř výlučně jeho komunistické větve. Tyto obecné části se v některých místnostech (např. sál č. 4) tak těsně prolínaly s líčením dějin terezínské věznice, že se sledování logiky výkladu stávalo obtížné. Mezi osobnostmi z řad vězňů byli vyzdvihováni zejména příslušníci komunistického odboje a osoby levicové orientace. Okrajově bylo zmíněno také terezínské ghetto a v souvislosti s pracovním nasazením terezínských vězňů velmi stručně rovněž litoměřický koncentrační tábor. Kromě panelů s listinným a fotografickým materiálem byly při realizaci použity mapy a plánky. Trojrozměrné předměty byly soustředěny do řady stolních a nástěnných vitrín, většinou zdařile propojených s panely. Texty byly tentokrát pouze v češtině, což se dostávalo do rozporu se skladbou návštěvníků.

Tato expozice byla v provozu nejdéle ze všech stálých expozic Památníku a sice celých 18 let a byla zrušena teprve v roce 1993, kdy byly zahájeny práce na nové. Podstoupila sice některé dílčí úpravy, které sledovaly jednak potřebu upřesnit a doplnit její obsah o nové poznatky, jednak v důsledku oslabení ideologické kontroly zmírnit či napravit některé „ideové přehmaty“. Vzhledem k neobvykle dlouhé době prezentace byla expozice před zrušením zcela zastaralá, jak morálně, tak fyzicky.

Kromě této vznikly další menší expozice. V roce 1974 byla ve spolupráci se sarajevským muzeem otevřena v cele, v níž byl v Malé pevnosti vězňen, pamětní síň Gavriilo Principa. Výstava rekapitulovala průběh sarajevského atentátu a informovala o dalších osudech jeho pachatelů.³⁸⁾ V roce 1976 byla v prostoru vstupní brány zřízena síň tradic PT, která byla podivnou směsí historických informací a ideologické „omáčky“. Vedle stručného přehledu dějin Terezína, se zvláštním důrazem na jeho úlohu v nacistické perzekuci, zde byly prezentovány významné události ze života Památníku. Celek nepochopitelně doplňovaly portréty a medailonky členů komunistického odboje a funkcionářů KSČ a několika významných osobností veřejného života, vězněných v terezínské Malé pevnosti a ghettu.³⁹⁾

V roce 1982 pak vznikla nová expozice k dějinám ghetta Terezín. Byla umístěna v krematoriu na terezínském židovském hřbitově, které v době existence ghetta sloužilo ke spalování zemřelých vězňů. Návštěvník se s jejím obsahem seznamoval v autentickém interiéru, ve kterém se nacházely původní křemáční pece a pitevna, což nepochybně mělo bez ohledu na samotný obsah expozice silný emotivní efekt.⁴⁰⁾ V témž roce vznikla rovněž stálá instalace na téma koncentračního tábora a podzemní továrny v Litoměřicích, také umístěná v bývalém táborovém krematoriu. Litoměřická expozice nejenže ukazovala historii tábora prostřednictvím exponátů již dříve získaných průzkumem podzemní továrny, ale také pomocí nově zpracovaných materiálů a hlavně ve zcela nenahraditelném prostředí autentického objektu.⁴¹⁾ V obou expozicích, stejně jako v již zmíněné síni tradic, byla instalována audiovizuální zařízení v podobě systému propojených diaprojektorů a magnetofonu, pomocí kterých se návštěvníkům promítaly krátké pořady. Obrazy měly díky speciální technice snímků a výtvarné úpravě zdí, která sloužila jako promítací plátno, podobu koláží, jejichž části se postupně střídaly. Výtvarný efekt tohoto doplňku výstav byl zdařilý, případné výhrady se týkaly obsahové stránky pořadů.

Památník realizoval v té době také dvě malé instalace, určené pro jiná zařízení – expozici KT Rabštejn v roce 1974 a československou expozici v Památníku Ravensbrück (1975).

Sedmdesátá léta zcela pohřbila naděje vedení Památníku na zřízení samostatné expozice o ghettu v některém z objektů ve městě Terezíně.⁴²⁾ Jako náhradní řešení sloužily pasáže s tematikou ghetta v různých příležitostných výstavách a určitý prostor byl ghettu vyhrazen rovněž v expozici Muzea Malé pevnosti. V roce 1982 vznikla, jako jediná samostatná výstava orientovaná na holocaust, menší expozice v bývalém krematoriu na terezínském židovském hřbitově. Dokazuje to jednoznačně, že v 70. a 80. letech byla problematika ghetta ve výstavní činnosti Památníku prakticky opomíjena, ačkoli ve stejné době probíhal výzkum, dokumentace a dokonce se uskutečnily architektonické úpravy pietních míst souvisejících s historií terezínského tábora pro židy.

5. Období 1990–1997

Polistopadový vývoj se pochopitelně projevil v činnosti Památníku ve všech směrech, včetně personálních otázek. Za nejpodstatnější změnu, která je důsledkem nové politické situace ve státě, považujeme vznik nové koncepce činnosti, jež si v dlouhodobé perspektivě vytyčila za cíl vyrovnání disproporcí mezi jednotlivými směry výzkumné, akviziční a prezentační činnosti, tzn. vytvoření náležitého prostoru pro problematiku holocaustu obecně a zejména dějin největšího sběrného tábora pro židy v českých zemích.⁴³⁾ Realizace tohoto záměru se projevila zejména v roce 1991 v podobě tří monotematických výstav s židovskou problematikou a kulminovala koncem roku, kdy se podařilo uskutečnit myšlenku, neúspěšně prosazovanou na přelomu 60. a 70. let. V budově bývalé terezínské školy, v níž se v období ghetta nacházel dětský domov pro chlapce ve věku 10–15 let, bylo otevřeno Muzeum ghetta, jehož hlavní náplní se stala historická expozice dějin terezínského ghetta.⁴⁴⁾ Tuto instalaci, která od samého začátku byla považována za prozatímní, připravil Památník ve velmi krátké době. Je to první výstava, která v takovém rozsahu podrobně seznamuje návštěvníka s historickými událostmi, které se odehrály v Terezíně v letech 1941 až 1945. Expozice se nesoustřeďuje jen na zobrazení samotného terezínského ghetta, nýbrž se pokouší „ukázat jeho místo ve smrtící mašinérii, kterou nacisté eufemisticky nazvali ‚konečné řešení židovské otázky‘.“⁴⁵⁾ Při zpracování velkého množství materiálu autoři využili kombinace historického a tematického přístupu. Celek je v zásadě seřazen chronologicky. Začíná vítězstvím nacismu v Německu a nastolením důsledné diskriminační politiky proti židovskému obyvatelstvu. Dále vysvětluje postavení židů v předválečném Československu a pro ně katastrofální následky mnichovského diktátu a posléze i okupace českých zemí. Expozice pokračuje vylíčením strategie okupační protizidovské politiky, jejíž součástí se stalo zřízení terezínského ghetta. Stežejní část expozice tvoří velmi podrobná charakteristika vývoje tohoto koncentračního tábora. Na to navazuje řada tematických celků, jako je každodenní život vězňů, pracovní nasazení, děti a mládež, zdravotní péče, úmrtnost a pohřbívání a kulturní život v ghettu. Poslední pasáže se týkají osvobození ghetta, průběhu repatriace, bilance obětí a stíhání válečných zločinců. Její provedení je jednoduché a lze říci tradiční – sestává z bludiště panelů umístěných v prostoru a velkých vertikálních vitrín na zdech. Odtržení větších trojrozměrných exponátů od „papírových“ (dokumentů a fotografií), které sledují logiku výkladu, staví první mnohdy jen do role kulisy a snižuje jejich význam. Velké množství vystaveného materiálu je opatřeno rozsáhlými texty a popisky, nabízejícími sice návštěvníkovi velké množství informací, na druhé straně by však jejich přečtení vyžadovalo několikahodinovou prohlídku. Expozice je vybavena několika videorekordéry, které umožňují návštěvníkům seznámit se s autentickými výpověďmi bývalých terezínských vězňů. Celek je umístěn v prvním poschodí budovy. V přízemí se nacházejí po celém světě známé kresby terezínských dětí a do konce roku 1997 zde byla také výtvarná expozice, která pre-

zentovala díla židovských malířů vězněných v Terezíně. Nejnovějším doplňkem celé instalace je velký plastický model města, který pomocí světelných efektů znázorňuje funkce jednotlivých budov v době existence ghetta.

Další expozice, která vznikla v tomto období, je věnována dějinám Terezína do roku 1939. Dokumentuje vznik a vývoj obou pevností i města a přibližuje jejich úlohu zejména v období první světové války, kdy se Terezín stal místem nuceného pobytu tisíců lidí, jak válečných zajatců, tak civilistů z východních oblastí monarchie. Obsahuje mnoho zajímavých exponátů, např. rakousko-uherské vojenské uniformy, které nosili důstojníci terezínské posádky, předměty vztahující se k ruským válečným zajatcům, jako programy kulturních akcí či upomínkové předměty vlastní výroby a v neposlední řadě také rozsáhlou sbírku dobových pohlednic Terezína.⁴⁶⁾ Pro její umístění byly využity klenuté místnosti v prostoru vstupní brány Malé pevnosti.

Vzhledem k zřízení Muzea ghetta bylo nutné nově vyřešit instalaci v krematoriu na židovském hřbitově. Nová expozice je věnována problematice úmrtnosti a pohřbívání vězněných Židů.⁴⁷⁾

V letech 1993–1994 Památník Terezín připravil zcela novou, již sedmou v pořadí historickou expozici na téma Malé pevnosti. Ta nahradila expozici nabízenou návštěvníkům, byl s dílčími úpravami, celých 18 let, zcela zastaralou po stránce výtvarné a technické a poplatnou dobovým schématům tehdejší ideologie. Nová expozice, s ohledem na existenci samostatných instalací věnovaných dějinám ghetta a historii Terezína do roku 1939, se zaměřila výhradně na prezentaci dějin policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti a osudu osob zde vězněných v kontextu celkového obrazu politické a národnostní perzekuce občanů českých zemí v období nacistické okupace. V třinácti tematických celcích se promítají nejnovější výsledky výzkumné činnosti, v nichž mohli autoři představit také takové poznatky, které dříve byly z ideologických důvodů záměrně opomíjeny. Dvě první místnosti rekapitulují nacistické plány na ovládnutí českého prostoru a jejich praktickou realizaci, vývoj okupačního aparátu a odpor českého obyvatelstva. Do tohoto obecného rámce je zasazena charakteristika terezínské věznice, která zahrnuje její vznik, vývoj, základní rysy režimu a údaje o počtech a složení vězňů. Následují celky věnované každodennímu životu, projevům kulturního života a vězeňské solidarity v kontrastu s nemocností a umíráním a zejména s cílevědomou likvidací vězňů dozorci. Výklad pokračuje popisem pracovního nasazení a dalšími osudy terezínských vězňů (útky, propuštění, transporty do jiných věznic a koncentračních táborů). Závěr tvoří celek věnovaný osvobození Terezína a epilog, který zahrnuje bilanci obětí nacismu a otázky stíhání válečných zločinců. Scénář zpracovali pracovníci Památníku Terezín a výtvarně architektonické řešení připravil a realizoval Ambra ateliér pod vedením J. Santara.⁴⁸⁾ Všechny texty a popisky jsou vzhledem ke skladbě návštěvníků trojjazyčné. Expozice je doplněna seriálem záznamů výpovědí bývalých vězňů, který se promítá v jedné z místností. Celkové řešení se jeví jako zdařilé. Všechny místnosti mají jednotnou úpravu

s ústředním výtvarným motivem a vitrínou. Prezentační trojrozměrných předmětů se podařilo spojit s listinným a fotografickým materiálem. Část exponátů je umístěna volně v interiérech. Určitým nedostatkem je kvalita xerokopií, které ve většině případů musey nahradit originály.

O rok později byla ve stejné budově otevřena také stálá výtvarná expozice. Představuje výběr prací z výtvarných sbírek Památníku, doplněný o zápůjčky z muzeí, galerií a od soukromých osob. Díla jsou řazena v zásadě chronologicky. První sál obsahuje umění reflektující občanskou válku ve Španělsku a obavy z hrozícího světového konfliktu. Ve druhém jsou vystaveny obrazy E. Filly, na něž navazuje třetí sál, ve kterém jsou shromážděna díla reagující na okupaci Československa a vyjadřující pocity spojené s touto dobou. Čtvrtá část je věnována umění vzniklému v terezínském věznicích a dále v koncentračních táborech Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen, Ravensbrück a Mauthausen. Samostatný celek tvoří v páté místnosti umění terezínského ghetta. Závěr expozice tvoří poválečné umění reagující na válečné zločiny a na nebezpečí nové války.⁴⁹⁾ Celá expozice má charakter galerie. Její výtvarně architektonické řešení navazuje na historickou expozici a je dílem stejných autorů.

V roce 1997 přibýly další expozice. Památník Terezín získal od Národního muzea část budovy tzv. jezdeckých kasáren, kterou uvolnila armáda. Tento objekt předpokládá víceúčelové využití. Vedle mezinárodního Střediska setkávání mládeže a depozitářů pro uložení sbírek Památníku zde vzniká v 1. podlaží komplex expozic, věnovaných kultuře a duchovnímu životu v ghettu. Jako první byla už v roce 1997 zrealizována expozice „Hudba v terezínském ghettu“. Výstava se prostřednictvím zejména hudebnin, kreseb a fotografií, prezentovaných na jednoduchých skleněných plochách po obvodu místnosti, pokouší návštěvníkovi ukázat rozsah a jedinečnost hudebního dění ve specifických podmínkách ghetta. Pro zájemce je zde i hudební skříň, která nabízí ukázky tvorby terezínských autorů. V expozici citelně schází trojrozměrné exponáty a tři vitríny obsahují pouze hudebniny a historickou či muzikologickou literaturu k tématu.

V sousedství expozice věnované hudbě se v roce 1997 podařilo vybudovat jedinečnou repliku typické ubikace terezínských vězňů, která má na návštěvníka zapůsobit tak, jako by ji před okamžikem opustili její obyvatelé. V půdním prostoru vznikla rekonstrukce půdního divadla ve stylu obdobných scén, které existovaly v ghettu. Jde nejen o svěbytnou součást muzejních expozic, ale současně o zařízení, které se již používá pro pořádání příležitostných koncertů a představení, opírajících se o díla autorů žijících v terezínském ghettu.⁵⁰⁾

V letech 1990–1997 bylo realizováno celkem 65 výstav. Mezi krátkodobými výstavami bylo osm dokumentárních. V roce 1994 vznikla dokumentární výstava Koncentrační tábor Litoměřice 1944–45, která měla za úkol alespoň dočasně vyplnit mezeru po zrušené expozici v prostorách litoměřického krematoria. Tento účel splnila a v následujícím roce byla v upravené podobě otevřena jako stálá výstava k dějinám litoměřického tábora v nově zpřístupněných ob-

jektech tzv. ženského dvora v Malé pevnosti. Dvě výstavy („Tváře ghetta“ a „Kresby vypovídají“ – 1995) spadají do kategorie výtvarně dokumentárních, protože nositelem informací se v nich stala výtvarná díla – kresby a další výtvarny věžňů, vzniklé v policejní věznici a terezínském ghettu. Exponáty nebyly vybírány podle jejich umělecké hodnoty, ale především podle schopnosti přiblížit divákovi historická fakta. Podobný účel sledovala také výstava „Nepřežil bych, kdyby nebylo kamarádství . . .“ (1997), prezentující exponáty z bohatých sbírek různých i drobných předmětů, které pro české vězně v koncentračních táborech znamenaly mnohdy vše. Rovněž výstava „SOS Bosna“ (1994), zařazená mezi dokumentární výstavy, není typická. Jejím základem jsou soubory fotografií ukazujících důsledky války v bývalé Jugoslávii, které doplňovala řada výtvarných prací současných českých výtvarníků, inspirovaná těmito událostmi. Celkově v posledním období převažovaly výtvarné výstavy, mezi nimiž se stále častěji vedle prezentace tvorby pocházející z nacistických perzekučních zařízení nebo reagující na válečné události prosazovaly výstavy autorského typu. Opět se snížil podíl výstav, které Památník Terezín připravil z vlastních sbírek. Určitý vliv na takový stav věcí mohl mít fakt, že během neobvykle krátké doby (7 let) Památník připravil devět nových expozic, z nichž pět vznikalo v historii Památníku vůbec poprvé. Situaci v roce 1993, kdy dokonce všechny prezentované výstavy byly zapůjčeny odjinud, můžeme snad vzhledem k vývoji výstavního programu v následujících letech považovat za výjimku.

V tomto období se výrazně rozšířily mezinárodní kontakty Památníku, což se rovněž odrazilo v stoupajícím počtu výstav zapůjčených ze zahraničí nebo organizovaných spolu se zahraničními subjekty (např. výstavy zapůjčené z památníků Bergen-Belsen, Sachsenhausen, Muzea na Majdanku, Židovské rady Ukrajiny atd.).⁵¹⁾

I nadále Památník pokračoval v pořádání výstav děl soudobých výtvarných umělců, které mají někdy netradiční charakter. Např. v roce 1993 se zde uskutečnily prodejní výtvarné výstavy, jejichž výtěžek byl použit na pomoc postiženým dětem nebo výstava prací rakouských studentů výtvarných škol, které vznikly během jejich týdenního pobytu v Terezíně. Po letech se do výstavních záměrů vrátily také kresby žáků a studentů středních škol, tentokrát v podobě výstavy prací oceněných ve výtvarné soutěži vyhlášené Památníkem.

6. Výhled do roku 2000

V roce 1992 byla zpracována „Koncepce činnosti a rozvoje Památníku Terezín v letech 1992–2000“. Tento dokument se mimo jiné zabýval otázkou dalších směrů výstavní činnosti instituce. Většina jím uváděných priorit (výtvarná a historická expozice Muzea Malé pevnosti, nová expozice v krematoriu či výstava k 50. výročí vzniku KT Litoměřice) se již stala skutečností. Posledním rozsáhlým úkolem, který zůstává nadále v platnosti, je příprava nové expozice Muzea ghetta.⁵²⁾ Jeho realizaci však ovlivnily nové skutečnosti, v době zapracování

vání koncepce ještě neznámé a sice fakt převzetí části objektu tzv. jezdeckých (Magdeburských) kasáren Památníkem Terezín a budování tamního komplexu expozic, které tematicky pokryjí problematiku kultury a duchovního života v ghettu. K již otevřené expozici „Hudba v terezínském ghettu“ přibude v roce 1998 „Výtvarné umění v terezínském ghettu“ (v době zveřejnění tohoto příspěvku bude již otevřena) a v následujících dvou letech ještě dvě další: „Literární tvorba v terezínském ghettu“ a „Divadlo v terezínském ghettu“.⁵³⁾

V souvislosti s tím myšlenka nové expozice v stávající budově Muzea ghetta doznala určitých změn. Nová expozice musí působit na návštěvníky bez ohledu na jejich předchozí znalosti, aniž by přitom slevovala z vědecké fundovanosti a vyváženosti jednotlivých složek. Návštěva expozice má podle autorů návrhu vést k tomu, „aby lidé nejen získali základní vědomosti o oblundném mechanismu nacistického ‚konečného řešení židovské otázky‘ a o úloze Terezína v tomto systému, ale také poznali, jakým místem Terezín v letech války byl, jak žili jeho vězni, aby se dokázali vcítit do jeho historie jako místa tragických osudů živých a v drtivé většině dříve či později zavražděných lidí. Expozice by měla být čímsi více než zobrazením mrtvé historie, měla by promlouvat k dnešním lidem, k dnešnímu životu s jeho problémy, úzkostmi i nadějemi.“⁵⁴⁾ Přízemní část expozice, jejíž zpřístupnění se předpokládá v roce 1998, bude věnována umučeným terezínským dětem. Vlastní historická expozice bude instalována v prvním patře budovy ve třech tematických celcích. „Terezín v konečném řešení“, „Život a smrt v Terezíně“ a „Osudy deportovaných . . .“ a s otevřením se počítá nejdříve v roce 1999. Rovněž historická expozice bude využívat videozáznamů s výpověďmi bývalých vězňů. Celá expozice by měla oproti stávající zestručnit textové pasáže a propojit exponáty prezentované ve vitrínách s panely. Veškeré texty budou čtyřjazyčné (včetně hebrejštiny), což je bezpodmínečně nutné vzhledem ke struktuře návštěvníků. Pro osoby s hlubším zájmem o dějiny ghetta bude expozice doplněna o studovnu s kopíemi archivních materiálů, uměleckých děl, fonotékou apod.⁵⁵⁾

7. Perspektiva Památníku Terezín

Analýza dosavadní výstavní činnosti Památníku Terezín a její výhled do roku 2000 evokují otázku, jakou perspektivu má takováto instituce v budoucnosti. Čím větší bude časový odstup od konkrétních událostí, které se dnes nacházejí v centru pozornosti muzea, tím méně bude toto historické období oslovovat veřejnost. Není to nic výjimečného. Po celou dobu existence muzeí je zřejmé, že jednotlivé historické okamžiky či události se s odstupem času slévají v „jednu minulost“ a jsou prezentovány ve stále širším dějinném či filozofickém (sociálně filozofickém) kontextu. Je tedy otázkou, zda bude možné donekonečna opakovaně nabízet návštěvníkovi stejné či podobné výstavy, tak jak tomu je doposud. V nejbližší době nepochybně bude ještě po určitý čas magnetem přitahujícím do Památníku problematika holocaustu, která po více než 40 let zde byla prezentována jenom okrajově. Zájem o holocaust je patrný na

celém světě a právě muzea v zemích východní Evropy, kde byly spáchány největší nacistické zločiny na židech, mají příležitost se ještě řadu let této otázce věnovat.

Podobnou úlohu může plnit i jedinečný samotný objekt Malé pevnosti, který v sobě obsahuje mnoho historických sdělení, nikoli jen období existence věznic gestapa v letech 1940–1945. Pak je ovšem docela možné, že se Malá pevnost stane spíše historickou stavební památkou, jako je tomu u hradů a zámků (např. Špilberk) a její prezentace se dostane do roviny obecného historického exkursu, ve kterém budou zmíněny jednotlivé události od jejího vzniku po 40. léta našeho století. V tom však dnes nespočívá podstata a poslání Památníku Terezín.

Co se tedy stane náplní činnosti Památníku za dvacet nebo třicet let, kdy už nebude pamětník – hybné síly, která se snaží různými formami udržet zájem společnosti o holocaust a nacistické zločiny? Na první pohled se vnučuje odpověď, že svět, který je plný nespravedlnosti, porušování lidských práv a projevů genocidy, poskytuje nepřehledné množství podnětů. V tomto ohledu se zřejmě lidstvo nemění a naopak, s populačním růstem stoupá i počet „deprivantů“, kteří buď usilují o moc nebo bojují o její udržení s použitím všech dostupných metod.⁵⁶⁾ Měl by se tedy Památník stát muzeem historie lidské deprivace? Bylo by to možné, ale na druhé straně každé muzeum je tvořeno jeho tezauzem, který vzniká v průběhu akviziční činnosti. Pak by musel Památník shromažďovat doklady o násilí z celého světa a to ze zcela pochopitelných důvodů není možné, pokud bychom nechtěli propadnout povrchnímu „všechnoismu“, podobnému spíše politické agitaci. Jak vyřešit rozpor mezi konkrétní časovou a prostorovou omezeností činnosti muzea a nutnou syntetizací minulosti a universalizací světa? Je dost dobře možné, že pro tento účel si nevystačíme s klasickou dokumentárně historickou expozicí a její místo zaujme několik obecných symbolů, které budou velmi emotivně působit na návštěvníka. Bude to ještě muzeum bez exponátů nebo se spíše vrátíme k myšlence pamětního (pietního) místa?

V našem příspěvku nedokážeme na tuto otázku odpovědět, cítíme však, že výhledově bude nutné prohlubovat spojení mezi dvěma funkcemi jak instituce, tak místa ve kterém se nachází. Na jedné straně to bude funkce stavební památky s bohatou historickou minulostí. Na druhé straně to bude její jedinečný význam připomínky konkrétních aktů násilí spáchaných zde v době druhé světové války, který však musí být koncipován tak, aby stále více plnil v obecné humanistické rovině úlohu mementa pro lidi z celého světa. Právě hledání míry kompromisu a propojení obou poloh by se mělo stát předmětem úvah o dalším osudu tohoto specifického muzea umístěného v jedinečném prostředí.

Závěrem

Památník Terezín představil veřejnosti za dobu své existence celkem 21 expo-
zic a 254 výstavy. Jejich rozbor v zásadě potvrdil hypotézu o čtyřech eta-
pách ve vývoji prezentace.

Období 1947–1960 lze charakterizovat jako období velmi nízké frekvence
výstav s nulovým podílem vlastní účasti Památníku, jehož obsahem byly
v podstatě jen dvě historicko-dokumentační expozice, vytvořené ovšem jinými
institucemi. Památník postrádal v té době jak odborný personál, tak sbírkové
fondy. K podrobnější charakteristice tohoto období chybí ucelená dokumenta-
ce v podobě libret či scénářů.

Léta 1961 až 1972 znamenala nárůst počtu výstav na zhruba tři ročně, z če-
hož asi 15 % připadalo na vlastní činnost Památníku. V tomto období se trva-
lou součástí „výstavní politiky“ staly výstavy výtvarné a stále výraznější byla
snaha o prezentaci problematiky holocaustu, což se zřetelně projevilo při rea-
lizaci čtvrté muzejní expozice a v záměrech vybudovat samostatné muzeum
ghetta.

V období 1973–1989 výstavní činnost charakterizoval vysoký počet výstav
(roční průměr se přiblížil k deseti) a jejich tematická diversifikace. Ta zname-
nala na jedné straně stále vyšší podíl výstav, které se vůbec nevztahovaly
k problematice války a nacistických zločinů, na druhé pak absenci ve výstav-
ních plánech celých tematických bloků, např. židovské problematiky. Bylo to
prakticky jediné období, kdy Památník realizoval řadu výstav politicko-propa-
gandistického charakteru a to jak v řadě dokumentární, tak výtvarné. Stabili-
zoval se podíl vlastních výstav (dvě až čtyři ročně), který dosáhl zhruba 40 %
celkového množství.

Pro „porevoluční“ období je charakteristická výrazná obsahová změna vý-
stavní koncepce, která směřuje k vyrovnání dříve existujících disproporcí ze-
jména v prezentaci otázek holocaustu. Počet výstav se oproti předchozímu ob-
dobí prakticky nezměnil. Pokles podílu vlastních výstav na asi 25 % nejspíše
souvisel s mimořádně velkým množstvím připravených expozic (devět). Pro
porovnání, v období 1973–1989, během 16 let vzniklo sedm expozic.

Jádrum výstavní činnosti Památníku Terezín byly po celou dobu historické
a později také výtvarné expozice ponejvíce připravovány v budově dnešního
Muzea Malé pevnosti, která byla dlouho jediným objektem vhodným pro tento
účel. Do roku 1997 se tam vystřídalo celkem sedm expozic. První dvě
v obecnější rovině připomínaly nedávno skončenou válku a genocidní záměry
nacistů vůči porobeným národům. Počínaje třetí expozicí se tento přístup změ-
nil a do středu pozornosti se dostala problematika místa a úlohy Terezína v na-
cistické perzekuci. Společným rysem všech tří bylo, že používaly exponáty,
které pocházely z Vojenského historického ústavu, protože Památník v té době
žádné sbírkové fondy nevladl. V dalších dvou se už navíc objevily pasáže
věnované starším dějinám Terezína. Vzhledem k plánovanému zřízení samo-
statné instalace k dějinám ghetta byla tato problematika v páté expozici vyne-

chána. Více pozornosti autoři věnovali boji českého národa proti okupantům a věznicí gestapa v Malé pevnosti. V šesté se už starší dějiny Terezína neobjevily a problematika ghetta byla zmíněna jen okrajově, ačkoliv žádné ze zmíněných témat nebylo v té době pojednáno v jiné dlouhodobější instalaci. Teprve v roce 1982 byla v bývalém krematoriu na židovském hřbitově zřízena malá expozice k dějinám ghetta a důstojného řešení se tento problém dočkal až v roce 1991, po otevření samostatného muzea. V témž roce vznikla také první ucelená expozice o dějinách Terezína od jeho založení do roku 1939. Téma podzemní továrny a koncentračního tábora v Litoměřicích bylo většinou začleněno do historických expozic. Samostatná expozice existovala v bývalém táborovém krematoriu od roku 1982 do roku 1990, kdy byla z technických důvodů zrušena. Od roku 1995 ji nahrazuje výstava umístěná v prostorech ženského dvora Malé pevnosti. Výtvarné sbírky Památníku byly od poloviny 60. let prezentovány rovněž v dnešní budově Muzea Malé pevnosti, zpočátku jako doplněk historické expozice a od roku 1971 jako samostatná instalace. Od roku 1991 existuje rovněž samostatná výtvarná expozice v Muzeu ghetta a ve fázi postupné výstavby se nachází komplex expozic věnovaných kultuře a duchovnímu životu v terezínském ghettu.

Mezi 254 výstavami, které organizoval Památník v uvedeném období, mírně převažovaly výstavy výtvarné (148) nad dokumentárními (102).⁵⁷⁾ Tento počet je podstatně vyšší než množství výstav pořádaných v osvětivském muzeu v letech 1947–1989 (75), ale jejich skladba a tematická orientace jsou zřejmě obdobné. Z neúplných informací víme, že šlo především o výstavy ukazující období hitlerovské okupace prostřednictvím dokumentů, fotografií, příp. umělecké tvorby vzniklé jak v období války, tak po ní.⁵⁸⁾ Uvedená stručná charakteristika nám pochopitelně neposkytuje žádné informace o kvalitě.

Nedostatek pramenného materiálu ostatně neumožňuje ani hlubší kvalitativní hodnocení výstav. Omezíme se proto na konstatování, že většinu historických výstav, vzhledem k povaze exponátů (ve velké míře listinných a fotografických), tvořily unifikované panely, což ve spojení s často málo nápaditým výtvarným řešením vyvolávalo dojem jednotvárnosti. V mnoha případech úroveň výstav snižoval vzhled i kvalita vitrín. Jejich omezený počet a využívání v téměř každé výstavě ještě zmíněnou jednotvárnost umocňovalo. V roce 1997 došlo k určitému průlomu a pro dokumentární výstavu „Nepřežil bych, kdyby nebylo kamarádství . . .“ byl pořízen zcela nový fundus.

Určité uniformitě se nevyhnuly ani některé krátkodobé výtvarné výstavy, které Památník od šedesátých let trvale zahrnul do své prezentační činnosti. Výtvarné umění bylo prezentováno na výstavách zapůjčených od jiných institucí, dále autorských a v neposlední míře také jako výsledek vlastní akviziční činnosti Památníku, který ve svých sbírkách má řadu děl významných českých umělců.

Poznámky:

- 1) Pracovní postup při úpravě Malé pevnosti na Muzeum útisku českého a slovenského národa v letech 1939–45, ze dne 31. 3. 1948, PA PT K 2.
- 2) Bližší o tom Marie KRÍŽKOVÁ, Stálé muzejní expozice Památníku Terezín, [in:] Terezínské listy 1971/2.
- 3) Zpráva o inspekci muzea v Terezíně dne 13. 6. 1953, PA KT K2/47.
- 4) Pracovní postup při úpravě MP na Muzeum útisku . . .
- 5) Marie KRÍŽKOVÁ, c. d., s. 52.
- 6) Pracovní postup při úpravě MP na Muzeum útisku . . .
- 7) Dopis škpt. Hupperta plk. dr. Kohoutovi (VHÚ) ze dne 8. 5. 1951, PA PT K 3.
- 8) Dopis předsedy SPB J. Vodičky KNV Ústí n. L. ze dne 17. 1. 1953, PA PT K 4.
- 9) Zápis o poradě konané 25. 7. 1952 v Malé pevnosti v Terezíně, PA PT K 4.
- 10) Marie KRÍŽKOVÁ, c. d., s. 54.
- 11) Ukázky výstavních aktivit se nalézají v příloze č. 4.
- 12) Nedatovaný scénář, APT A 105/86.
- 13) Komplexní rozbor činnosti PNU za rok 1962, PA PT K 6.
- 14) Zpráva ze dne 20. 12. 1957, PA PT K 1.
- 15) Doklad o zapůjčení výstavy, PA PT K 2.
- 16) Komplexní rozbor za rok 1961, PA PT K 6.
- 17) Dokument ze 17. 1. 1961, PA PT K 6 a zpráva o řízení PNU MěNV v Terezíně z roku 1964, PA PT K 1.
- 18) Seznam fotografií k expozici, APT A 108/86 a fotodokumentace.
- 19) Marie KRÍŽKOVÁ, c. d., s. 55–56.
- 20) Komplexní rozbor činnosti PNU za rok 1962, PA PT K 1 a Zpráva o řízení PNU z roku 1964, PA PT K 1.
- 21) Marie KRÍŽKOVÁ, c. d., s. 56–57.
- 22) Přehled o výstavách organizovaných PT podává příloha č. 1.
- 23) Scénář výstavy (nesign.) a dále Jiří KRIVSKÝ, Marie KRÍŽKOVÁ, Richard – podzemní továrna a koncentrační tábor v Litoměřicích, Památník Terezín 1967.
- 24) Libreto expozice „Celý Terezín koncentračním táborem“, APT A 141/81.
- 25) Marie KRÍŽKOVÁ, c. d., s. 59.
- 26) Zápis z jednání poradního sboru Památníku Terezín 21. 9. 1965. PA PT K 8.
- 27) Marie KRÍŽKOVÁ, c. d., s. 59.
- 28) Zápis z jednání . . . 21. 9. 65.
- 29) Zápis z jednání . . . 21. 9. 65.
- 30) Komplexní rozbor činnosti PT v roce 1970, PA PT K 4.
- 31) Zpráva Odboru kultury SKNV v Ústí n. L. o kontrole vládního usnesení č. 446/68, PA PT K 13.
- 32) Kontrolní zpráva k usnesení rady SKNV č. 1/71 o Památníku Terezín, PA PT K 13.
- 33) Scénář muzejní expozice 1971, APT A 226/81.
- 34) Zpráva SKNV v Ústí nad Labem o kontrole vládního usnesení č. 446/68 z 20. 9. 1971, PA PT K 13.
- 35) Nová muzejní expozice Památníku Terezín, umístěná v budově někdejších kasáren strážního oddílu SS v Malé pevnosti. PA PT K 14.
- 36) Tamtéž.
- 37) Scénář muzejní expozice 1975, APT A 307/81.
- 38) Scénář pamětní síně G. Principa, APT A 306/81.
- 39) Scénář síně tradic PT, A 275/81.
- 40) Scénář této expozice se nedochoval.
- 41) Scénář expozice v krematoriu Litoměřice, APT 586/82.
- 42) Kontrolní zpráva z 30. 10. 1973 o plnění harmonogramu k vládnímu usnesení 446/68 o Památníku Terezín, PA PT K 1.
- 43) Koncepce činnosti a rozvoje Památníku Terezín v letech 1992–2000.
- 44) Scénář expozice Muzea ghetta, APT 116/91.

- 45) Muzeum ghetta Terezín, Terezín bez vročení.
- 46) Scénář expozice Terezín 1780–1939, APT A 2/91.
- 47) Scénář expozice „Úmrtnost a pohřbívání v ghettu Terezín“ (krematorium), APT A 16/93.
- 48) Marek POLONCARZ, Nová expozice v Muzeu Malé pevnosti, [in]: Terezínské listy, 1995/23, str. 121–126.
- 49) Scénář výtvarné expozice, nesign.
- 50) Nový objekt Památníku Terezín v bývalých jezdeckých kasárnách, materiál na jednání vědecké rady Památníku Terezín dne 24. 10. 1994.
- 51) Viz výroční zprávy za rok 1995, 1996.
- 52) Koncepce rozvoje Památníku Terezín v letech 1992–2000.
- 53) Materiál ze zasedání vědecké rady PT z 27. 6. 1996.
- 54) Nová expozice Muzea ghetta v Terezíně. Synopse, nesign.
- 55) Tamtéž.
- 56) Blíže o tom František KOUKOLÍK, Jana DRTILOVÁ, Vzpouira deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácení moci, Praha, Makropulos 1996.
- 57) Součet je nižší, protože v případě 4 výstav nebylo možné zjistit jejich zaměření.
- 58) Teresa ZBRZESKA, Wystawy w Państwowym Muzeum w Oświęcimiu (nepublikovaný strojopis).

ON EXPOSITION ACTIVITIES OF PAMÁTNÍK TEREZÍN 1947-1997

Marek Poloncarz

Résumé

This contribution is a compilation of actual records of Památník's exposition activities, summarizing the development of these activities from the beginning of PT's existence until the present.

The activities of PT can be divided into four distinctly different periods. The first period, from 1947 to 1960, was characteristic for a very low frequency of expositions with PT's participation. Basically, there were only two expositions featuring historic and documentary exhibits, but they were organized by other institutions. At that time, Památník had neither qualified personnel, nor collection funds.

During the years 1961 to 1972, the number of expositions grew to around three per year, with about 15 % participation on the part of Památník. During that period, Památník had begun to assert its own "exhibition policy" through organizing creative and expressive expositions, aiming to present the holocaust issue far more effectively. This was particularly evident in its 4th museum-style exposition and in the pursuit of its objective to create a museum at the site of the former ghetto.

During the years 1973 to 1989, the exposition activities intensified resulting in a greater number of thematically diversified expositions (nearly 10 a year on average). This meant a greater involvement in expositions which had little in common with the war or Nazi crimes, on the one hand, or entirely omitted certain thematic blocks, such as the Jewish issue, on the other. It was practically the only period during which Památník had presented a considerable number of expositions of a clearly political character, in the sense of propaganda, in addition to documentary and artistic expositions. During that period, Památník's share of own expositions stabilized, reaching about 40% of the total (2 to 4 per year).

The "post-revolution" period is characteristic for a new conceptual approach which led to significant changes in the selection of topics to compensate for the hitherto disproportionate share of other than holocaust themes. The number of expositions remained practically unchanged. The Památník's share in their organization dropped to about 25 %, due to an extraordinary number of ready-made expositions [prepared by other bodies].

The core of Památník Terezín's exposition activities has always been based on authentic history, and, more recently, on creative renditions of history, mostly set up in the Small Fortress, nowadays a part of the Museum, which had been for a long time the Museum's only building suitable for such purposes. In 1995, a total of seven expositions took turns in these premises. Not until 1982 was the former crematorium in the Jewish cemetery used for a small exposition presenting this aspect of the ghetto's history; a respectful solution was found only when a separate museum dedicated to this issue was opened in 1991. In that very year, the first comprehensive exposition on the history of Terezín since its foundation in 1939 was implemented. Most of the themes related to the underground factory and concentration camp near Litoměřice were incorporated into the historic part of the exposition. The artistic collections held by Památník were in the 1960's presented in the Small Fortress, today a part of the Museum, first as supplements to the main exposition, and since 1971 as independent art expositions. Between 1991 and 1997, there also used to be an independent art exposition in the Ghetto Museum.

Recent acquisition of a new facility, called Magdeburg Barracks, brings about a significant change to us as it provides room enough for a whole series of new expositions. So far, an exposition dedicated to music in the ghetto and to replicas of typical housing conditions has been opened there. Other expositions - of creative arts, literature, and theater in Terezín - are currently under preparation. Since its foundation, Památník has prepared 21 expositions.

Among the 254 expositions organized by Památník throughout this period, slightly over one half were art expositions (148) and 102 expositions were documentary. The majority of the documentary expositions focused on the issue of nazism and its crimes committed in the countries under Nazi occupation. The artistic expositions touched upon these issues either through a personal experience of the artists or through a thematic elaboration of other persons. In recent years,

there has been a greater number of expositions which relied on individual authors' approach to WW II and its victims, expressing far more liberally their views of certain issues, such as human rights, protection of peace, and democracy in general.

ZUR AUSSTELLUNGSTÄTIGKEIT IN TEREZÍN IN DEN JAHREN 1947–1997

Marek Poloncarz

Resumé

Der Beitrag ist bestrebt mittels der gesammelten faktischen Daten über die Ausstellungsaktivitäten die Entwicklung der Ausstellungstätigkeit der Gedenkstätte Theresienstadt von ihren Anfängen bis zur Gegenwart zusammenzufassen.

Diese Tätigkeit wurde in vier Etappen aufgeteilt : den Zeitraum 1947 - 1960 kann man als eine Zeit der sehr niedrigen Frequentierung von Ausstellungen mit einem Nullanteil eigener Teilnahme der Gedenkstätte charakterisieren. Seinen Inhalt bildeten im wesentlichen nur zwei historisch-dokumentarische Expositionen, die allerdings von anderen Institutionen zusammengestellt wurden. Die Gedenkstätte entbehrte zu dieser Zeit sowohl fachliches Personal, als auch Sammlungsfonds.

Die Jahre 1961 bis 1972 bedeuteten eine Steigerung der Zahl der Ausstellungen auf ungefähr drei jährlich, davon entfielen etwa 15 % auf die eigene Tätigkeit der Gedenkstätte. In diesem Zeitraum wurden die bildenden Ausstellungen zum ständigen Bestandteil der Ausstellungspolitik und immer bedeutender war das Bestreben einer Präsentation der Holocaustproblematik, was deutlich bei der Realisierung der vierten Museumsexposition und in den Plänen zum Aufbau eines selbständigen Ghetto Museums zum Ausdruck kam.

Im Zeitraum 1973 - 1989 charakterisierte die Ausstellungstätigkeit eine erhöhte Zahl von Ausstellungen (der Jahresdurchschnitt näherte sich der Zahl 10) und ihre thematische Diversifikation. Diese bedeutete auf der einen Seite den immer größeren Anteil der auf die Kriegs- und Naziverbrechen bezogenen Problematik, auf der anderen Seite dann das Fehlen ganzer thematischer Blöcke, z. B. der jüdischen Problematik in den Ausstellungsplänen. Das war praktisch der einzige Zeitraum, in dem die Gedenkstätte eine ganze Reihe von Ausstellungen mit einem eindeutig politisch-propagandistischen Charakter realisierte und zwar sowohl in der dokumentarischen als auch in der bildenden Reihe. Der Anteil von eigenen Ausstellungen wurde stabilisiert (zwei bis vier jährlich) und erreichte etwa 40 % der Gesamtzahl.

Für die postkommunistische Zeit ist eine bedeutende inhaltliche Veränderung der Ausstellungskonzeption kennzeichnend, die zum Ausgleich der früher existierten Disproportionen besonders auf die Präsentation der Holocaustfragen abzielt. Die Anzahl der Ausstellungen veränderte sich im Vergleich zu der vorangegangenen Zeit praktisch nicht. Der Rückgang des Anteils eigener Ausstellungen auf etwa 25% hing mit der außergewöhnlich großen Zahl der vorbereiteten Expositionen zusammen.

Zum Kern der Ausstellungstätigkeit der Gedenkstätte Terezín wurden während der ganzen Zeit die historischen und später auch die meistens im Museumsgebäude der Kleinen Festung vorbereiteten bildenden Expositionen. Dieses Gebäude war lange das einzige, für solche Zwecke geeignete Objekt. Bis 1995 wechselten dort insgesamt sieben Expositionen. Erst 1982 wurde im ehemaligen Krematorium auf dem Jüdischen Friedhof eine kleine Exposition zur Geschichte des Ghettos errichtet. Eine würdige Lösung erwartete dieses Problem erst 1991, nach der Eröffnung des selbst-

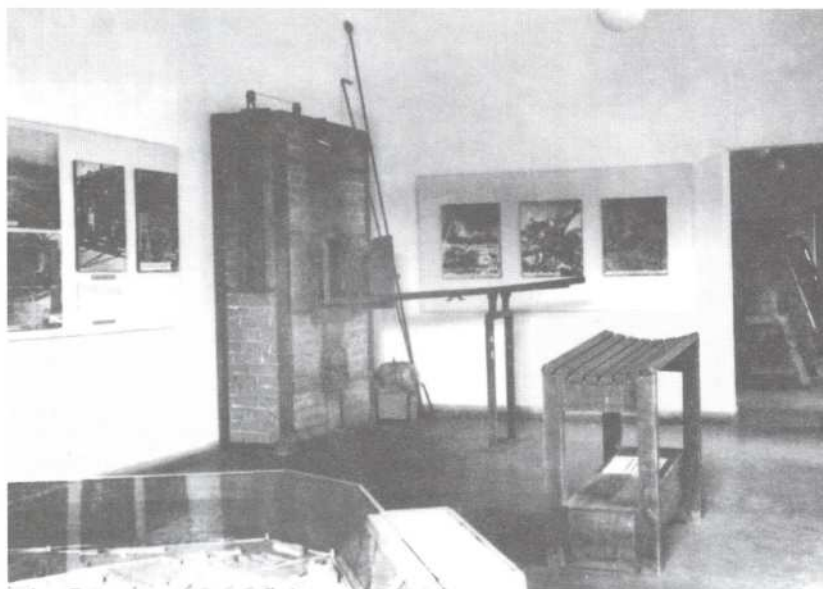
ständigen Museums. In demselben Jahr entstand auch die erste abgeschlossene Exposition zur Geschichte der Stadt Terezín von ihrer Gründung bis zum Jahr 1939. Das Thema der unterirdischen Fabrik und des Konzentrationslagers in Litoměřice wurde meistens in die historischen Expositionen eingereiht. Die bildenden Sammlungen der Gedenkstätte wurden seit Mitte der 60er Jahre ebenfalls im heutigen Museumsgebäude der Kleinen Festung präsentiert, von Anfang an als Ergänzung der historischen Exposition und seit 1971 als selbständige Installation. Seit 1991 bis 1997 existierte gleichfalls eine selbständige bildende Exposition im Ghetto Museum.

Eine große Veränderung bedeutete der Erwerb eines neuen Objektes - eines Teils der sog. Magdeburger Kaserne, wo ein ganz neuer Komplex von Expositionen entsteht. Bisher wurde eine der Musik im Ghetto gewidmete Exposition und eine Replik einer typischen Ubikation eröffnet. Es werden noch andere vorbereitet, die den bildenden Künsten, der Literatur und dem Theater im Ghetto gewidmet sein sollen. In der Zeit ihrer Existenz bereitete die Gedenkstätte insgesamt 21 Expositionen vor.

Unter den 254 Ausstellungen, die die Gedenkstätte im erwähnten Zeitraum organisierte, überwogen mäßig die bildenden Ausstellungen (148) über die dokumentarischen (102). Die Dokumentarausstellungen wurden in der Regel den Ereignissen der Zeit des Zweiten Weltkriegs, insbesondere der Problematik der Naziverbrechen in den okkupierten Ländern, gewidmet. Die bildenden Ausstellungen berührten durch die Gestalt des Autors oder durch die Thematik diese Ereignisse, doch es ergaben sich in den letzten Jahren auch schon grundsätzlich freier mit den Fragen des Zweiten Weltkriegs und seiner Opfer umgehende Autorenausstellungen, die sich allgemein auf die Problematik der Menschenrechte, der Verteidigung des Friedens und der Demokratie orientierten.

Expozice Muzea Památníku Terezín z let 1954–1961

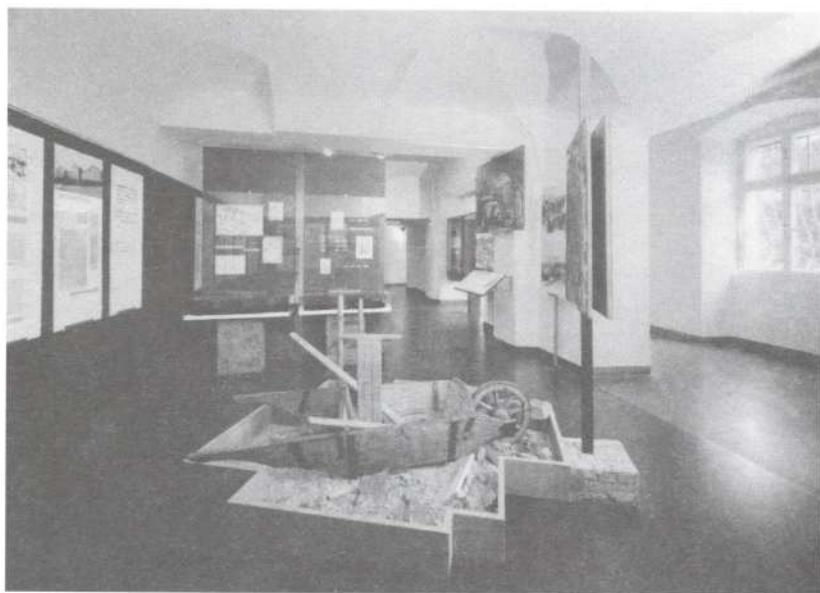
Muzejní expozice z roku 1962

Výtvarná expozice otevřená v Malé pevnosti roku 1965

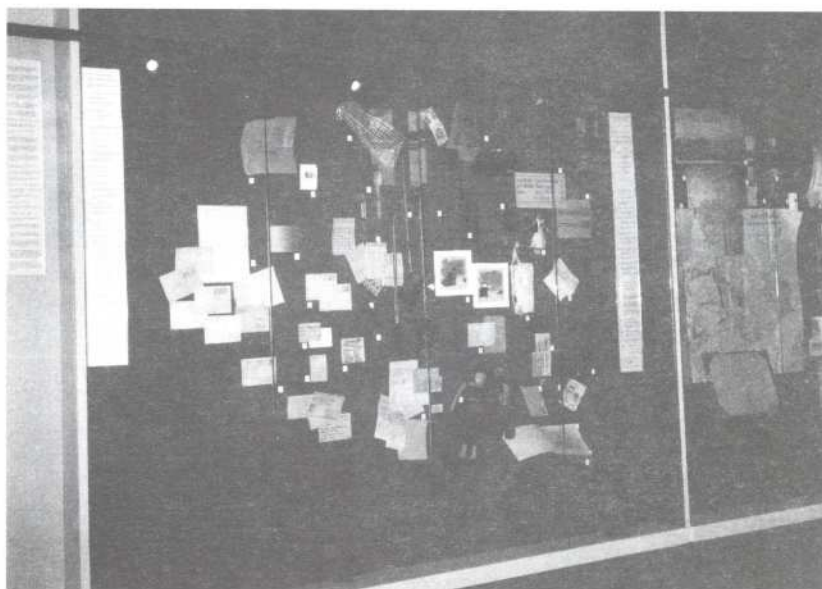
Muzejní expozice z let 1971–1975

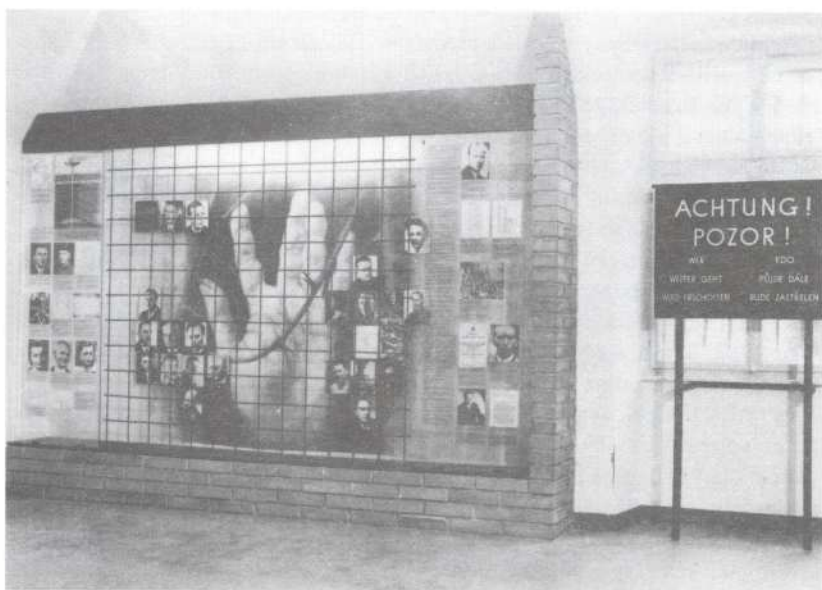
Expozice Muzea Malé pevnosti otevřená 18. 5. 1975

Výstava Hudba v koncentračních táborech instalovaná v Malé pevnosti v roce 1982

Pohled do expozice Muzea ghetta zpřístupněné v roce 1991

Současná muzejní expozice byla v Muzeu Malé pevnosti otevřena v roce 1994

MAGDEBURSKÁ KASÁRNA VČERA A DNES

Vojtěch Blodig

Bývalá Jezdecká kasárna v Terezíně byla od počátku své existence jedním z nejvýznamnějších kasárenských objektů v tomto pevnostním městě. Zůstala jím po celou dobu, kdy byl Terezín městem posádkovým a zvláštní roli sehrála v nejtragičtějším období své existence, v letech války a nacistické okupace.

Jak známo, vznikla pevnost Terezín na základě zkušeností z prusko-rakouských válek, vedených v 18. století. Pruská vojska několikrát pronikla prostorem mezi Lovosicemi, Litoměřicemi a Budyní nad Ohří. Úkolem pevnosti Terezín, jejíž výstavba začala na jaře roku 1780, bylo vytvořit nepřekonatelnou překážku, přehrazující nepřátelským vojskům cestu po pozemních komunikacích, ale i po řece Labi dále do vnitrozemí Čech.

Práce na výstavbě pevnosti vedlo ženíjní ředitelství, zřízené 12. dubna 1780, v jehož čele stál nejprve plukovník, později generál a první velitel pevnosti Karl Niklas von Steinmetz. Autorem plánu celé pevnosti byl generál hrabě Karl Pellegrini. Dne 6. října 1780 položil císař Josef II. základní kámen v kavalíru, jenž byl umístěn v budoucím bastionu číslo IV. Hlavní práce se však rozběhly až v roce 1781. O rok později se započalo i s výstavbou objektů uvnitř pevnosti, která 9. prosince 1782 dostala rovněž statut královského města.

Nejdůležitější stavby ve městě představovalo celkem 12 erárních budov, mezi něž patřila i Jezdecká kasárna. Jejich výstavba probíhala v letech 1782 až 1786. Od srovnatelných kasárenských objektů v Terezíně se odlišovala větší jednoduchostí a omezením kamenických prvků ve stavbě. Lze to nepochybně dát do souvislosti s velkou přírodní katastrofou, která zasáhla Terezín v roce 1784. Při jarní povodni tehdy totiž voda zatopila celé staveniště a Ženíjní ředitelství se vzniklé škody snažilo kompenzovat ušetřením výdajů za dražší stavební detaily. Jezdecká kasárna v té době stála jen z malé části, na mnoha místech byly zatím pouze základy, a proto její celková stavba působila podstatně skromněji než například Velká pěchotní kasárna, dokončená v hrubé stavbě již roku 1783. Tento předpoklad potvrzuje i skutečnost, že kamenické prvky se objevují ve sklepení na východní straně objektu a také na soklu kolem celé budovy, který byl položen nepochybně ještě před zmíněnou povodní.

Jezdecká kasárna byla patrně v hrubé stavbě dostavěna v roce 1784, ale až v roce 1786 byla plně dokončena zaklenutím a dostavbou posledního podlaží východního a části bočních křídel. Tehdy také byly dokončovány parapetní plné zdi, tvořící vlastně zábradlí otevřených arkád. Kasárna byla objektem tzv. španělského typu, pojatým skutečně velkoryse. Jejich východní křídlo bylo ve všech svých podlažích určeno pro důstojníky, zatímco hlavní bytovací prostory se nacházely v prvním a druhém patře severního a jižního křídla.

Menší počet obytných světnic byl situován v prvním patře západního i obou nádvorních křídel. Původně stanovený počet příslušníků mužstva umístěných v těchto kasárnách je udáván číslem 626. Celé přízemí vyjma důstojnického východního křídla a dále vrátnic a průjezdů sloužilo jako stáje pro celkem 396 koní.

Kasárna po dokončení dlouho nedoznala větších stavebních zásahů. Za závažnější je snad možno označit jen takové úpravy, jako byla přestavba otopných zařízení v roce 1822, rekonstrukce a úpravy stájí, či výstavba nových hromadných záchodů prostupujících vždy všechna patra, provedená v roce 1866. Řada dalších drobnějších a vlastně neustálých změn, probíhajících od konce 19. století až do nedávné doby, kdy armáda objekt opustila, pak bohužel přinesla úplné odstranění všech historických detailů včetně dveří, oken a podlah. Postupně byly také zadrženy všechny spojovací vchody mezi jednotlivými ubytovacími místnostmi. Úpravy často znamenaly i dispoziční změnu zásluhou vestavby nových příček nebo odbourání původních dělicích zdí. Novodobě byla proražena i nová okna do přízemních velkých stájí, naopak byly zaslepeny oblouky, kterými se tyto stáje otevíraly do dvorní chodby. Zadržena byla rovněž okna osvětlující ložnice mužstva ve vyšších podlažích přes dvorní chodbu. Všechny tyto úpravy, přestože změnily vzhled objektu, neznamenaly ovšem zásah do základních stavebních konstrukcí. Ve hmotě se tak dochovala celkem neporušená původní stavba.

Kasárna mohla pojmout celý jezdecký pluk a v letech habsburské monarchie byla sídlem 1. dragounského pluku, případně 11. hulánského pluku. I po vyhlášení samostatného československého státu sloužila opět svému původnímu účelu, když se po přejmenování na kasárna Jana Jiskry z Brandýsa stala domovem 1. dragounského pluku československé armády.

Po přijetí mnichovského diktátu opouštěli v říjnu 1938 demobilizovaní českoslovenští vojáci město, které se náhle stalo poslední českou obcí před hranicí nové německé říše. Z odtrženého pohraničí do něj proudily tisíce českých uprchlíků, z nichž mnozí našli první provizorní útočiště i v těchto kasárnách. Na několik měsíců se tak staly dočasným domovem rodin státních zaměstnanců, vyhnaných ze severních Čech.

To nejhorší však na město teprve čekalo. Za necelý půlrok bylo v ranních hodinách 15. března 1939 obsazeno jednotkami německého wehrmachtu. Ten o rok později zřídil v Terezíně stálou posádku. Při té příležitosti obdržela kasárna Jana Jiskry z Brandýsa nové jméno – Magdeburská.

Dne 24. listopadu 1941 bylo v Terezíně zřízeno ghetto, sběrný a průchozí tábor pro židovské vězně z tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava, později i z Německa, Rakouska, Holandska, Dánska, Slovenska a Maďarska. Magdeburská kasárna se stala zvláště významným objektem, neboť v něm byly umístěny kanceláře a byty židovského staršího, jeho zástupce a rady starších, kanceláře různých oddělení samosprávy a jejího sekretariátu, jakož i byty některých prominentních osobností. Kasárna byla ale i místem významných kultur-

ních akcí, bohoslužeb, přednášek a shromáždění pracovníků samosprávy. V životě ghetta zaujímala proto zvláštní postavení.

Tato skutečnost také stála u zrodu myšlenky na rekonstrukci bývalých Magdeburských kasáren a jejich alespoň částečné využití pro muzejní a vzdělávací činnost. Je třeba po pravdě říci, že pracovníci Památníku Terezín si dělali jen malé naděje ve věci realizace tohoto záměru. O to více je třeba ocenit jak postoj ministerstva kultury, tak vstřícnost ministerstva obrany, jež umožnily přechod od fáze obecných úvah k realizaci tohoto ojedinělého projektu.

První úvahy o využití některého z rekonstruovaných objektů, jež měly zvláštní místo v dějinách bývalého terezínského ghetta, k rozšíření nabídky aktivit a možností Památníku Terezín, se objevily již v době zřizování Muzea ghetta v Terezíně. Již tehdy se uvažovalo o tom, že by takového objektu bylo využito např. k rekonstrukci ubikace, přibližující životní podmínky v ghettu, dále ke zpřístupnění prací výtvarných umělců z ghetta, které Památník doposud z prostorových důvodů vystavoval jenom z malé části, a nastolena byla i otázka perspektivního řešení uložení sbírek spojených s obdobím ghetta a nacházejících se doposud ve stísněných a z hlediska péče o exponáty jen částečně vyhovujících prostorách.

Dalším momentem, který pro Památník činil získání nového objektu potřebným, se stal rychlý rozvoj mezinárodní spolupráce jak v oblasti výzkumné a osvětové práce, tak i vzdělávání a organizování pobytů skupin mladých lidí ze zahraničí v Terezíně. Silnou podporu si proto od počátku získala myšlenka zřízení Střediska setkávání, otevřeného pedagogům, badatelům, ale především mladým lidem z celého světa. Inspirací přitom byly zkušenosti podobných středisek, pracujících již po několik let v Osvětimi a Buchenwaldu.

Z uvedených důvodů proto Památník Terezín velmi uvítal možnost využití objektu bývalých Magdeburských kasáren, opouštěných armádou ČR, pro kulturní účely a především skutečnost, že část tohoto objektu mu bude předána k bezplatnému užívání pro realizaci jeho projektů.

Nový objekt Památníku je tvořen částí bývalého kasárenského objektu, obrácenou do Tyršovy ulice. Sestává z přízemí, dvou pater a půdního prostoru. V přízemí je ve vestibulu prostor pro návštěvníky přicházející na prohlídku stálých expozic, nebo návštěvu některé z příležitostných kulturních akcí. Nachází se zde proto stanoviště informátora, pokladna a prodejna literatury a upomínkových předmětů. V levé části přízemí jsou umístěny prostory pro uložení sbírek Památníku, kancelář správce sbírek a pracoviště odborného pracovníka sbírkového oddělení. Prostory v pravé části přízemí jsou součástí Střediska setkávání. Jedná se o kuchyň, jídelnu, kanceláře vzdělávacího oddělení a sociální zařízení.

Celé první patro objektu bude vyhrazeno novým stálým expozicím, jež budou navazovat na kmenovou expozici v Muzeu ghetta. V levé části výstavního patra je již dnes možno zhlédnout repliku ubikace vězňů z doby ghetta, jež je ukázkou ubytování v typickém terezínském kasárenském objektu. V sousední

místnosti je pak umístěna expozice „Hudba v terezínském ghettu“, která přiblíží význam hudby pro život vězňů, jakož i hlavní osobnosti hudebního dění v ghettu. Součástí expozice je studijní kout pro zájemce o hlubší poznání této problematiky. Celý prostor je ozvučen a vybaven menším počtem míst k sezení, aby byl možný poslech nahrávek hudby autorů, kteří žili a tvořili v ghettu. Obě expozice byly zpřístupněny v říjnu 1997.

Těžištěm tohoto patra bude expozice „Výtvarné umění v terezínském ghettu“, využívající prostor celé jeho střední části. Vystavena zde budou především díla B. Fritty, O. Ungara, L. Haase, F. Blocha a P. Kiena jako největších osobností výtvarné tvorby v ghettu. Připomenuty však budou práce řady dalších i méně známých autorů, které představují nezastupitelné svědectví o životě, nadějích i úzkostech vězňů.

V pravé části tohoto patra vznikne expozice věnovaná české i německé literární tvorbě v ghettu, jež přiblíží jak různé formy této tvorby, tak časopisy, které zde v nesmírně složitých podmínkách vznikaly. Ve vedlejším prostoru bude pak prohlídkový okruh zakončen expozicí o divadle v terezínském ghettu, jež bude evokovat atmosféru nezapomenutelných uměleckých zážitků, spojených pro vězně s touto součástí tehdejšího kulturního života.

Ve druhém podlaží se nacházejí ubytovací prostory Střediska setkávání. Všechny jeho obytné buňky jsou vybaveny sociálním zařízením odpovídajícím mezinárodnímu standardu. Kapacita je variabilní a podle způsobu úpravy lůžek se pohybuje od 44 do 50 ubytovaných. V ubytovací části jsou umístěny rovněž prostory pro besedy a další klubovou činnost, nechybí ani možnost přípravy menšího občerstvení.

V půdním prostoru se nachází tzv. půdní divadlo. Nejde o přesnou repliku, jež by byla věrnou kopií obdobných scén, jaké existovaly na půdách v době ghetta. Snaží se však navodit jejich atmosféru, jež bude důležitým faktorem při pořádání příležitostných kulturních akcí a provádění děl, jež vznikla, nebo byla umělci ghetta provozována v Terezíně. Pro tento účel je divadlo vybaveno šatnou a sociálním zařízením. Tento prostor má však zároveň takové technické zázemí, aby mohl sloužit především jako hlavní přednáškový a seminární prostor Střediska setkávání. Tak jako podlaží vyhrazené pro stálé výstavy, bude přístupný také výtahem upraveným i pro osoby na invalidních vozíčkách.

Středisko setkávání zahájilo zkušební provoz v září a v polovině prosince 1997 došlo k jeho slavnostnímu otevření. Tak, jako v případě dalších částí nového objektu, vynaložil náš stát na jeho vybudování značné prostředky a jeho předání vytvořilo zcela nové podmínky pro práci Památníku. Již byla vzpomenu ta podpora a pochopení ze strany Ministerstva kultury České republiky, s nimiž se Památník při realizaci svého projektu od počátku setkával. Je však třeba připomenout, že především v otázce zřízení Střediska setkávání poskytovali přímou i nepřímou podporu i představitelé řady sdružení, organizací i jednotlivci. Z domácích přátel to byla především Terezínská iniciativa, jež prakticky

od svého vzniku usilovala o to, aby v Terezíně vzniklo centrum setkávání a vzdělávání, srovnatelné s podobnými zařízeními existujícími v zahraničí, především s Domem setkávání v Osvětimi.

Značnou iniciativu vyvíjeli i členové organizací podporovatelů a přátel Terezína, které vznikly již v několika německých spolkových zemích, dále pak německá organizace Aktion Sühnezeichen/Friedensdienste a rakouský Projekt Gedenkdienst, které zprostředkovávaly zkušenosti z práce již existujících zařízení tohoto typu v zahraničí, podílely se na projektové přípravě celého objektu a vyslaly do Památníku své dobrovolníky, kteří se nyní na práci Střediska podílejí. Jmenovat by ovšem bylo možno i jiné organizace a jednotlivce, pomáhající i formou příspěvků určených na technické a materiální vybavení Střediska.

Nedávná mezinárodní konference v Terezíně, věnovaná budoucnosti tohoto města po roce 2000, se významem Střediska jako místa mezinárodního setkávání a vzdělávání mládeže velmi podrobně zabývala. Tato skutečnost se také odrazila ve společném prohlášení účastníků konference. Památník Terezín to považuje za projev uznání, ale i veliký závazek pro budoucnost. Rozvoj aktivit Střediska, ale i využití existujících, budovaných a připravovaných expozic, jakož i dalších zařízení v novém objektu, vdechne bývalým Magdeburským kasárnám nový život a zároveň se stane součástí kvalitativně nové etapy v činnosti Památníku.

MAGDEBURG BARRACKS YESTERDAY AND TODAY

Vojtěch Blodig

Résumé

Ever since the beginning of their existence, the one-time manège and military barracks were among the most prominent structures in the fortified town of Terezín. The main buildings were built in 1784, but it was not until 1786 that the ceiling vaults and the upper floor of the eastern extension and both side wings could be completed. The Magdeburg Barracks are large enough to accommodate a whole cavalry regiment. During the Hapsburg monarchy, it was the seat of the 1st dragoon regiment and, occasionally, the 11th uhlan regiment. In 1918, upon the declaration of an independent Czechoslovak state, the Barracks started to serve their original purpose. Renamed after Jan Jiskra of Brandýs, the Barracks became the seat of the 1st dragoon regiment of the Czechoslovak army.

The most tragic chapter in the Barracks' history is linked to the WW II period. In November 1941, the German authorities turned Terezín into a Jewish ghetto and used it as a reception and transit camp for Jewish prisoners, first from the Protectorate of Bohemia & Moravia, then from other countries as well. During that time, the Magdeburg Barracks became specially important as they were used as offices and living quarters for the Jewish elder, his deputies, members of the elders council, offices for the various units of Jewish self-government and its secretariat, as well as apartments for some of the so-called VIP's.

This historic reality inspired the idea to reconstruct the former Magdeburg Barracks as they were called during the war (after WW II, the Czechoslovak army used the Barracks under their pre-war name: Jan Jiskra z Brandýsa). When the Czech Ministry of Culture restored the Barracks for cultural purposes, Památník Terezín gladly accepted a chance to use a part of the Barracks for its needs. Památník set up its collections department and depository in the new facility, reserving some of the premises for a new permanent exposition and, finally, also a Meeting Center. The Center will also be used as an educational facility where Památník will be able to organize meetings for the youth, educators, and other interested persons. The Center's objective is to develop new activities, using the premises for new expositions and collections of exhibits, bringing new life to the Magdeburg Barracks, and incorporating them into a qualitatively unprecedented era of the Památník's existence.

DIE MAGDEBURGER KASERNE GESTERN UND HEUTE

Vojtěch Blodig

Resumé

Die ehemalige Reiterkaserne in Theresienstadt gehörte schon seit Beginn ihrer Existenz zu den bedeutendsten Kasernenobjekten in dieser Festungsstadt. Der Rohbau wurde im Jahr 1784 fertiggestellt. Doch erst 1786 wurde die Kaserne komplett mit Wölbung und Bauvollendung der letzten Etage des östlichen und der beiden Seitenflügel ausgebaut. Die Kaserne konnte ein ganzes Reiterregiment fassen. Zur Zeit der Habsburger Monarchie wurde sie zum Sitz des 1. Dragonerregiments bzw. des 11. Ulanenregiments.

Auch nach der Proklamierung des selbständigen tschechoslowakischen Staates im Jahr 1918 diente wieder dem ursprünglichen Zweck, als sie nach der Umbenennung in „Jan Jiskra von Brandýs“ - Kaserne zum Sitz des 1. Dragonerregiments der tschechoslowakischen Armee wurde.

Das tragischste Kapitel ihrer Geschichte ist mit der Zeit des 2. Weltkriegs verbunden. Im November 1941 wurde von den deutschen Ämtern in Theresienstadt ein Ghetto errichtet, ein Sammel- und Durchgangslager für die jüdischen Häftlinge aus dem ehemaligen Protektorat Böhmen-Mähren, später auch aus anderen Ländern. Die Magdeburger Kaserne wurde damals zu einem besonders bedeutenden Objekt, denn in ihr waren die Büros und Wohnungen des Judenältesten, seines Stellvertreters und der Mitglieder des Ältestenrats, die Büros verschiedener Abteilungen der Selbstverwaltung und ihres Sekretariats, sowie auch die Wohnungen einiger sog. „Prominenter“ untergebracht.

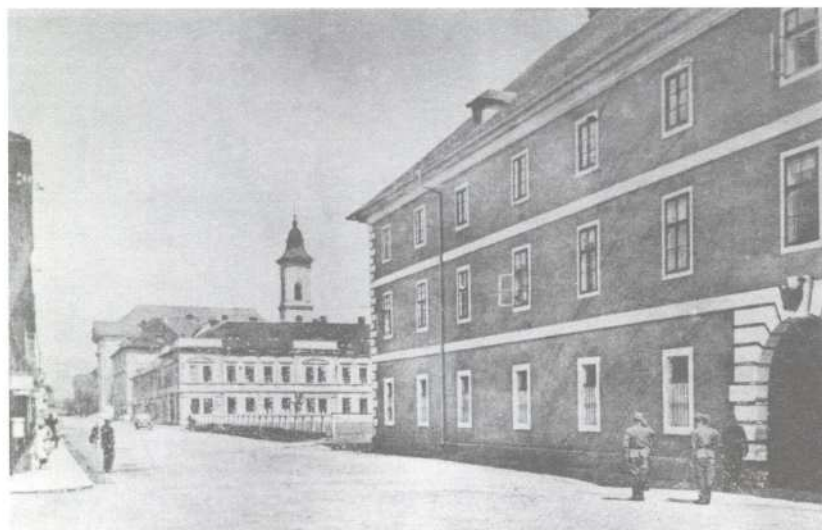
Diese Tatsache spielte auch bei der Entstehung der Idee der Rekonstruktion der ehemaligen Magdeburger Kaserne, wie sie in der Ghetto-Zeit hieß, eine Rolle. (Nach dem Krieg benutzte die Armee für dieses Objekt die Benennung „Jan Jiskra von Brandýs“.)

Die Gedenkstätte Theresienstadt begrüßte die Möglichkeit, einen Teil des Gebäudes zu nutzen, nachdem es auf Kosten des Kulturministeriums der Tschechischen Republik für kulturelle Zwecke rekonstruiert wurde. Im neuen Objekt entstand eine Sammlungsabteilung mit Depositorien, weiter Räume, in denen neue Dauerausstellungen installiert werden und endlich die Begegnungsstätte. Diese wird dem Bildungszentrum der Gedenkstätte als Ort der Begegnung und Bildung vor allem von Jugendlichen, aber auch Pädagogen und anderen Interessenten dienen. Die Entwicklung der Aktivitäten der Begegnungsstätte, sowie auch die Nutzung von neuen Expositionen und neuen Räumen der Sammlungsabteilung hauchen der Magdeburger Kaserne neues Leben ein und werden gleichzeitig zum Bestandteil der qualitativ neuen Etappe in der Tätigkeit der Gedenkstätte.

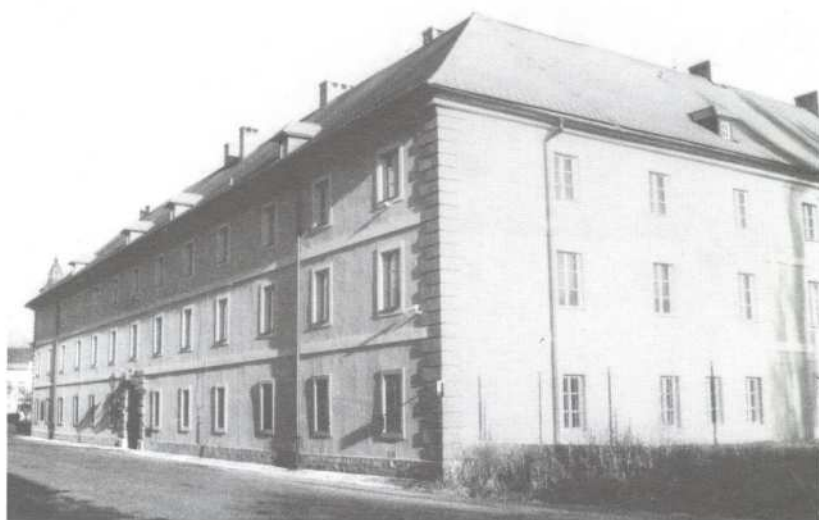

Jízdecká kasárna v Terezíně

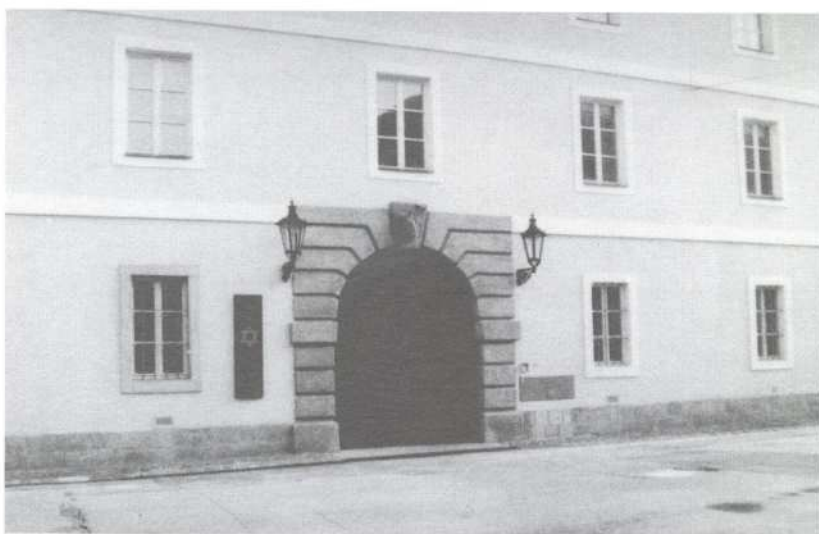
Dobová pohlednice Jezdeckých kasáren z roku 1917

Německá stráž před kasárnami přejmenovanými po okupaci na Magdeburská

Současný stav bývalých Jezdeckých (Magdeburských) kasáren

Vchod do nového objektu Památníku Terežín

TRANSAKČNÍ JEDNÁNÍ MEZI VOJENSKOU A CIVILNÍ SLOŽKOU MĚSTA TEREZÍNA V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

Tomáš Vrba

Vznik samostatného Československa měl být pro město Terezín zlomem v jeho vývoji. Obě dvě složky města (vojenský erár zastupovaný vojenskou správou Terezín a civilní obyvatelé zastupovaní obcí Terezín) měly odlišné plány. Postupem času se problém dalšího osudu města Terezína vlivem zpolitizování a značné publicity přenesl i na jiné instituce a úřady, čímž přesáhl místní a regionální úroveň.

Za počátek dlouhého řetězu jednání, které obě strany označovaly jako transakci, můžeme považovat 18. červenec 1919, kdy se uskutečnilo první oficiální setkání zástupců vojenské správy v Terezíně a obce Terezín. Transakční jednání lze rozdělit do dvou částí, a to na vyjednávání o převzetí veřejných břemen (tj. čištění ulic, správa a údržba vodovodu a kanalizace a správa kostela), a na vyjednávání o náhradách městu, které by vedly k jeho rozvoji. Až dosud byla vojenská správa podle pozemkové knihy vlastníkem ulic, náměstí a silnic a dosud obstarávala čištění a údržbu města výhradně svým nákladem. V ostatních civilních městech spadala tato břemena do kompetence městské správy. Za počátek transakce lze považovat moment, kdy se vojenská správa chce zbavit těchto veřejných – obecných břemen a převést je do kompetencí města.

Od 28. října 1918 byla obec k vykonávání těchto veřejných břemen povinovávána, neboť město bylo postaveno na stejný základ jako veškeré ostatní obce a města. Proti tomuto rozhodnutí stavěla městská rada své požadavky jako kompenzace za převzetí veřejných břemen. Byly to především veškeré volné pozemky ležící v oblasti katastru obce Terezín kromě těch, které potřebovalo vojsko jako cvičiště. Tento požadavek byl podporován i bytovou krizí, kterou chtěla obec Terezín tímto způsobem co nejrychleji vyřešit. Druhým požadavkem městské rady bylo okamžitě zahájit bourání hradeb. Získaný stavební materiál měl být zdarma postoupen obci. Postupem času se požadavky obce za převzetí veřejných břemen stále zvyšovaly. Usilovala o bezplatný převod veškerých pozemků vojenské správy ležících v katastru obce, k bourání hradeb měli být použiti trestanci z místní vojenské trestnice. V roce 1924 si nechala městská rada ohodnotit u soudního znalce objekty transakce (veškeré silnice a cesty, stromoví, kanalizaci a vodovod). Samozřejmě, že se tento znalecký posudek rozcházel s analýzou vypracovanou vojenskou 3. stavební odbočkou v Litoměřicích v témže roce. Od roku 1926 se městská rada se svými transakčními návrhy obracela přímo na ministerstvo národní obrany. V tomto roce byla městská rada uzavření transakční smlouvy s ministerstvem národní obrany

a ministerstvem veřejných prací nejbliže. Městská obec měla koupit vybrané pozemky a stavební místa na nich se nacházející o celkové výměře 242 ha 64 a 62 m². Dále měla městská obec bezplatně získat pozemky o výměře 46 ha 96 a 73 m². Šlo o veřejné sady, místní hřbitov a pozemky již zanesené v pozemkové knize jako „veřejný statek“ (náměstí, ulice, veřejné komunikace). Pozitivní pro tereziňskou obec byla skutečnost, že se v návrhu smlouvy československý stát zavázal poskytnout obci jednorázový příspěvek na úpravu ulic, komunikací, kanalizace a vodovodu do náležitého stavu, a to finanční částkou 1 273 594,56 Kč. Kromě tohoto jednorázového příspěvku mělo město dostávat na úhradu nákladů spojených s čištěním a běžným udržováním komunikací, kanalizace a vodovodu, jakož i pouličního osvětlení příspěvek od vojenské správy po dobu 20 let. Jeho výše se měla rovnat 55 % prokázaných ročních nákladů.

Návrh této smlouvy se týkal samozřejmě i hradeb. Jejich bourání měla zabezpečit obec sama ve vlastní režii. U bourání měl být přítomen dozor místních vojenských úřadů, který měl zajišťovat neohrožení vojenských zájmů. Ale ani tento pro městskou obec Terezín výhodný návrh smlouvy neprošel. Společná jednání se však ani tentokrát nezastavila.

V roce 1927 do případu transakce zasáhly další instituce: ministerstvo školství a národní osvěty. Z jejich zástupců byla složena meziministerská komise, které v dubnu 1927 předložil městský úřad další pozměněný transakční návrh. Tento návrh byl mnohem umírněnější v otázce bourání hradeb, neboť se omezoval na pozemky západního glacis. Terezínští radní nechali dokonce vypracovat samostatný regulační plán a tím chtěli oddělit pozemky západního glacis od ostatních požadavků v transakci. Ministerstvo národní obrany nechalo tento kompromisní transakční návrh posoudit památkovému úřadu. Ten podle očekávání možnost bourání hradeb zamítl. Terezínské zastupitelstvo se ani tentokrát nevzdalo a zajistilo si podporu u senátorů Československé sociální demokracie z branného výboru. I tentokrát však bezúspěšně.

V roce 1928 se transakční jednání opět vrátila na místní vojenské instituce a zástupce tereziňské obce. Ve snaze po dílčích transakčních výsledcích se jednalo o jednotlivých konkrétních požadavcích získání stavebních pozemků či připojení jednotlivých soukromých domů na vodovodní nebo kanalizační řád. Toto řešení bylo spíše schůdné, zvláště, když od roku 1928 ministerstvo národní obrany podmiňovalo další transakční jednání vypracováním regulačního plánu, který musel být schválen památkovým úřadem.

Dne 7. ledna 1929 se Městský úřad v Terezíně obrátil se svým memorandem na presidium vlády Československé republiky. Tímto se transakce vrací opět k projednávání na nejvyšší úrovni. Kromě již dříve zformulovaných požadavků se zde objevují i nové aspekty. Jsou to tzv. vojenské dílny, které odčerpávají příjmy místních živnostníků, a prvně i nacionální hledisko celého problému, které bylo ve 30. letech ještě silnější. Zbouráním hradeb a získáním potřebných pozemků se měl Terezín stát vysněným moderním českým průmyslovým městem, jakousi protiváhou německých Litoměřic.

V roce 1930 se městské zastupitelstvo snažilo využít následků hospodářské krize ve prospěch transakce. Propuštění dělníci měli pracovat na obecních pozemcích. Ty ale obec nevladla, proto nemohla tímto způsobem čelit nezaměstnanosti, proto bylo nutné povolení k bourání hradeb a k převodu pozemků. V listopadu roku 1930 zaslalo velitelství 3. pěší divize v Litoměřicích definitivní stanovisko ministerstva národní obrany Městskému úřadu v Terezíně. Zde bylo konstatováno, že ministerstvo zjistilo, že pozemky dosud rezervované pro plánovanou výstavbu nového divizního proviantního skladu už nebudou pro vojenskou správu zapotřebí. Aby vyšlo MNO maximálně vstříc městské radě v její snaze o rozvoj města, rozhodlo se k uvolnění prostranství západní glaucis. Pochopitelně za podmínky vypracování regulačního plánu a práva zpětné koupě. Výměra uvolněného území představovala 48 500 m². Na této ploše by mohlo dle odborníků vojenské správy být až 67 stavebních parcel o rozloze 200 m². Tímto bylo dvanáctileté intenzivní transakční jednání pro MNO uzavřeno. Městská rada ovšem uplatňovala své nároky dál, neboť bourání hradeb pro ni bylo stále otázkou života a existence všech obyvatel města. O dalším osudu hradeb už bylo ale rozhodnuto. Nejvíce k tomu přispěly tyto aspekty:

- rozhodnutí Zemského úřadu v Praze ze dne 22. října 1930, v kterém žádá ministerstvo národní obrany, aby trvalo na zachování hradeb
- zamítnutí a rozhodnutí ve věci bourání hradeb ministerstvem školství a národní osvěty ze dne 16. srpna 1927
- obdobné rozhodnutí vojenského stavebního ředitelství ze dne 4. září 1928.

Nastolení těchto rozhodnutí jistě ovlivnily i skutečnosti, které musel uznat každý, kdo se na problematiku bourání hradeb a očekávaného prudkého rozvoje města Terezína díval střízlivě bez utopických představ, narozdíl od zástupců terezínské městské rady. Byly to tyto reálné skutečnosti:

1. V Terezíně nikdy uvnitř hradeb neexistoval rušný podnikatelský život. Bylo by tedy pošetilé domnívat se, že by se v pronikavé podobě objevil po pouhém zbourání hradeb.
2. Město leželo mimo dosah železniční trati a splavné řeky Labe.
3. Ve městě chyběl potřebný kapitál i dostatečný počet kvalifikovaných pracovních sil, které by dávaly naději na vybudování zdejšího mohutnějšího průmyslu.

A tak se problematika transakce mezi městem a vojskem a tím i otázka bourání hradeb stala znovu aktuální až po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939.

O JEDNOM DOMĚ V TEREZÍNSKÉM GHETTU

Ludmila Chládková

V roce 1994 byla do Muzea ghetta německou občankou předána krabička s písemnostmi bývalé vězenkyně ghetta Margarete Pedde z Düsseldorfu.¹⁾ Kromě řady osobních dokladů z doby věznění obsahovala též korespondenci této ženy s dcerou Inge, která jako tzv. míšenka byla árijským otcem chráněna a zůstala nedeportována.

Z dopisů se lze dozvědět, jak paní Pedde lpěla na dceři, jaká muka zde prožívala, když po několik měsíců nepřicházela žádná zpráva. Dovedla se tu vžívat do všech jejích trampot, které venku nastaly: narození dítěte, snaha nalézt péči a obživu, či pečovatelku pro děcko, a pak problémy se zdravím.

Za nejcennější z celé pozůstalosti lze považovat deník se jmény jejích zdejších spoluvězňů, kteří v drtivé většině pocházeli z Německa. M. Pedde se záhy po deportaci do Terezína, což bylo 22. července 1942, dostala do domu L 415 (jde o rohový dům na náměstí, protilehlý k Muzeu ghetta). Stala se nejprve pomocnicí správce domu Rudolfa Herrmanna a po jeho deportaci na Východ v říjnu 1944 správcovou domu (Hausälteste).²⁾ Vedla přehled o přítomných obyvatelích, jimiž se stávali již v červenci 1942 staří němečtí Židé. Později, zejména na samém konci roku 1942, se v domě ve větší míře ubytovávali i čeští Židé.

Nejedná se o komplexní materiál pro celé tři roky, po které byla M. Pedde v ghettu a v tomto domě na pozdější Hauptstrasse 15. Zápisník, který máme k dispozici, zahrnuje období od září 1942 do února 1943, tedy půl roku.³⁾ Bezpochyby následoval další takový sešit, o němž nevíme, zda se zachoval či ztratil.

V pečlivě vedených měsíčních záznamech jsem se pokusila sledovat obyvatele domu L 415, přiblížit je právě pomocí deníkových zápisků a nakonec sledovat jejich osud.

Způsob vedení deníku

Každá strana sešitu je rozdělena na kolonky, jež vždy obsahují pořadové číslo vězně, číslo obývané místnosti v domě, příjmení a jméno, značku transportu, kterým tento vězeň přišel a datum jeho narození. Dodatečně k nim M. Pedde připisovala změny, jako bylo jejich přemístění do jiné ubikace v ghettu, do nemocnice a datum návratu z nemocnice, zařazení do transportu na Východ, a také úmrtí. Na konci každého měsíce pak prováděla jakousi bilanci o nově přichozích nebo naopak o těch, kteří z domu ubyli. Zde pak často bylo zapsáno pouze jméno bez potřebných údajů, proto při tvorbě statistiky zůstalo kolem 20 osob nezpracovaných a pouze započítávaných.⁴⁾ Pohyb osob v domě byl

značný – jak jedni odcházeli, přicházeli na jejich místa další. Tedy typický obrázek zdejšího ghetta. Jen za toto několikaměsíční období podchytila M. Pedde 679 vězňů, přičemž seznam z každého měsíce ukazuje, že v domě pobývalo vždy několik set lidí.

V říjnu se zde nacházelo 449 osob, v listopadu ukazoval deník nejvyšší počet evidovaných vězňů 370. Mnozí v průběhu tohoto měsíce zemřeli a přes pět desítek jich do konce měsíce bylo přemístěno jinam.⁵⁾ Nadále zde zůstalo kolem tří set vězňů.

V prosinci se v domě ubytovalo 162 nových vězňů z Čech. Poté, co řada osob, které dům obývaly již dříve, odešla do jiných objektů ghetta, dosáhl počet lidí v domě čísla 394.

Měsíc leden 1943 pak vykazuje nejvyšší počet zapsaných 401. Dnem 6. února 1943 zápisky v sešitě končí. K tomuto dni se zde nacházelo 289 osob. Lze se domnívat, že tak, jak se snížil celkový počet vězňů ghetta, přestal být i tento dům nadále doslova napěchovaný k prasknutí od půdy až ke sklepu.⁶⁾

Po prostudování tohoto cenného dokumentu jsem se rozhodla učinit rozbor stavu domu L 415 plného zcela konkrétních mužů a žen, jaký byl v měsících říjnu a prosinci 1942.⁷⁾ Snažila jsem se vytvořit představu o jednom určitém úseku života skupiny lidí, bezmocně čekajících na to, co má přijít dále.

ŘÍJEN V DOMĚ L 415

V deníku M. Pedde je na počátku října uvedeno 421 osob. V průběhu měsíce jich sem několik desítek ještě přibylo, takže říjnový seznam zahrnuje celkem 449 vězňů. Z nich bylo ještě v témže měsíci 41 přemístěno jinam – do jiného domu, do nemocnic, výjimečně do některých terezínských kasáren.⁸⁾ Do transportů na Východ obdrželo předvolání 18 osob (jednalo se o transporty do Treblinky Bu a Bx a první transport do Osvětimi By.⁹⁾ Během října také 17 vězňů zemřelo.¹⁰⁾ Tento úbytek 76 lidí z přeplněného domu však nebyl trvalý. Již v listopadu sem bylo umístěno 68 nových vězňů. Obdobně pak probíhaly změny v počtu přítomných i v dalších měsících.

Odkud věžňové pocházeli?

Z provedené statistiky vyplývá, že nejpočetnější skupinou vězňů zapsaných v měsíci říjnu byli Židé z mnichovských transportů – 150 osob, dále z Düsseldorfu – 107 osob, Frankfurtu nad Mohanem – 78 a z Berlína 63 osob. Spíše jednotlivě byli zastoupeni deportovaní z Hamburku, Vídně, Královce, Vroclavi, Kolína nad Rýnem a Lipska.¹¹⁾ Mezi ubytovanými se však objevovali i čeští Židé. Zpočátku jen v malém počtu, později, od prosince 1942, stále více. V měsíci říjnu, který je předmětem zkoumání, nejprve bylo v domě umístěno pouhých 35 osob z protektorátu, deportovaných do Terezína z velké části v září 1942.¹²⁾ Pouze správce tohoto domu – Rudolf Herrmann a jeho žena Ada – pocházeli z Prahy a do ghetta přijeli již v dubnu 1942 transportem Am.¹³⁾

Věková struktura vězňených

Jak ukázal průzkum osobních dat vězňů ubytovaných v domě, jednalo se převážně o osoby staré – 200 mužů a 249 žen. Psal se rok 1942 a dvě stařenky měly datum narození 1852, bylo jim tedy 90 let. Sedm dalších se tomuto vysokému věku blížilo. Do věkové kategorie 70–80 letých spadalo 101 vězňů, do kategorie 60–70 letých 195. Tedy tři stovky lidí skutečně starých, často nemocných a vyžadujících stálou péči. Ve věku od 50 do 60 let tu žilo 69 osob, mezi 40–50 lety třicet. Vězňů narozených již v našem století se zde v říjnu nacházelo 22, z nich i čtyři děti z protektorátu, které zde byly s rodiči několik týdnů, než dostaly umístění v kinderheimu. Bez udání roku narození zapsala M. Pedde do deníku 23 osoby.

Ubytování

Čtyři stovky osob mají v deníku u svého jména vyznačené číslo ubikace. K bydlení byly využity všechny místnosti tohoto dvoupatrového domu, komory bez oken i půda. Přízemí se později začalo užívat jako místní obchod, takže se kapacita domu svou plochou snížila. V domě existovalo 25 různých číselných označení místností. Muži a ženy tu žili odděleně, lze tedy ubikace dělit na mužské a ženské. Do nich se umísťovalo v průměru 6–20 osob. Jako smíšená sloužila velká ubikace s číslem 41, v níž žilo 70 vězňů – 36 mužů a 34 žen. Jednalo se převážně o staré manželské páry, které se nechtěly rozdělit a zde jim bylo umožněno žít vedle sebe. Pocházely převážně z Frankfurtu. Správce domu se zřejmě snažil vyhovět i přání příchozích a rozděloval je do ubikací podle míst jejich původního bydliště. K doložení této domněnky mohou uvést příklad ubikací č. 25 a 26, jež obývali vězni přibývší z Mnichova (15 a 25 mužů). Jiná ubikace označená 03 sloužila především vězňům z Düsseldorfu a bylo v ní umístěno 17 vězňů, převážně žen. Dvě stařenky z 03 měly u sebe též své manžely.

M. Pedde obývala místnost č. 29 spolu s dalšími 20 ženami, které převážně pocházely tak jako ona z Düsseldorfu. Ale bylo tu s ní i několik českých žen, též manželka správce Ada Herrmannová, a prominentní vězenkyně Elly von Bleichröder z Berlína.¹⁴⁾ A takto obdobně by se daly podle deníkových záznamů charakterizovat i ostatní ubikace tohoto domu.

Pochopitelně mě zajímalo i to, kam byli lidé z domu L 415 přemisťováni. Ať již ve sledovaném měsíci říjnu nebo i v dalších měsících jsou to nejrůznější domy v celém ghettu. Z mnoha terezínských adres uvedu jen ta místa, kam odcházelo nejvíce osob. Byly to domy L 418, L 504 a Q 320 nebo Q 711 až 717, fungující jako Siechenheimy.¹⁵⁾ Řada osob byla přemístěna i do domu slepců na Q 319. Někteří byli převedeni do L 231 – jednoho z domů, kam se dostávali váleční poškození, nebo do ulice L 1 na samém západním okraji ghetta, jež je známá zejména jako ulice prominentů.¹⁶⁾ Často se však stávaly jejich druhým a posledním místem pobytu nemocniční objekty: ústřední nemocniční budova E VI, dále domy L 317 a L 124, sloužící rovněž jako nemocnice, Kavalírka

E VII nebo Jägerkaserne A II. Ve výčtu přesunů nelze opomenout ani ty, kteří byli přemístěni do šlojsky z důvodu zařazení do transportu – bylo to 25. října a druhý den měli odjet do Osvětimi. Na poslední chvíli se podařilo z transportu je vyjmout a tak se tito šťastlivci mohli vrátit opět do svého domu L 415.

PROSINEC 1942 A LEDEN 1943

Dále jsem se rozhodla sledovat v zápisníku M. Pedde skupinu vězňů z protektorátu, kteří do domu přišli v měsíci prosinci 1942. Oproti říjnu, kdy se zde nacházelo pouhých 35 osob z Čech a Moravy, byli sem tito vězni umisťováni v daleko větším počtu. Jednalo se o vězně z transportů přibyvších právě do Terezína z Tábora, Klatov, Pardubic, Hradce Králové, Prahy a Mladé Boleslavi. Z celkového počtu 162 osob, které se do domu L 415 nyní dostaly, jich nejvíce pocházelo z Hradce Králové – 84 osob a z Prahy – 33 osob.¹⁷⁾ I u nich lze z deníkových záznamů M. Pedde dobře vysledovat jejich rozmístění do jednotlivých ubikací.

Prvních několik desítek nově příchozích přišlo na ubikace mezi ostatní vězně, kteří zde zůstávali z předchozích měsíců. Dále jsou pak více soustřeďováni a ubytováni pohromadě. Takřka celá skupina z hradeckého transportu Ci dostala nejrozhlednější místnost s číslem 41. Ještě v říjnu ji obývalo 70 vězňů z Frankfurtu n. Mohanem, ale protože byli tito staří lidé se svými nemocemi velice rychle přemísťováni do nemocnic a domů, kde se soustřeďovaly přestárlé osoby, a také brzy umírali, zbývalo jich v této ubikaci v prosinci již minimum. Proto sem mohly pohromadě přijít ženy a několik starých manželských párů z výše uvedeného transportu. I do druhé největší místnosti tohoto domu – ubikace č. 42, se dostali čeští vězni, kteří do Terezína přijeli kolem Vánoc.¹⁸⁾

Věková struktura českých vězňů

Lze konstatovat, že celé skupině zde umístěných českých vězňů dominovaly ženy. V případě mužů, kteří sem přišli, se jednalo především o manželské partnery v těch nejstarších věkových kategoriích (ve věku 60–80 let), nebo syny s matkami, přičemž věk chlapců naopak nepřesáhl věkovou hranici 14 let. Je pochopitelné, že matky velice stály o to, mít děti při sobě.

Budeme-li sledovat stáří nově ubytovaných českých vězňů, pak nám zřetelně vychází zcela odlišná věková skladba, než jaká byla u skupiny vězňů z říše. Jestliže v měsíci říjnu 1942 v domě převažovaly osoby ve věku od 60 do 90 let (plně dvě třetiny), pak struktura české skupiny je přece jen příznivější. 36 osob bylo sice ve stáří 60–90 let, ale dalších 89 osob jen ve věku mezi 30 až 60 lety. Ve stáří 20–30 let pak 15 osob a dětí a mladistvých (nejvýše do 20 let) sem přišlo celkem 31. Oproti říjnu dům jaksi omládl. Nacházelo se tu 73 osob narozených po roce 1900, jež pocházely z českých transportů. S politováním je však nutno konstatovat, že ani příznivá věková struktura neměla žádný vliv na konečný osud těchto lidí.

Přesuny vězňů

Víme, že měsíce listopad, prosinec a větší část ledna 1943 byly klidné v tom smyslu, že z Terezína neodcházely žádné transporty na Východ. Ze záznamů M. Pedde se dalo vyčíst, že řadě českých vězňů se podařilo právě kolem poloviny ledna 1943 přemístit se z domu do jiných prostor v ghettu. Zejména ti mladší se snažili ze všech sil dostat se odtud pryč. Na přechodnou dobu se tehdy přestěhovali do Magdeburských kasáren – a odtud opět jinam. Jak sama uvedla jedna z přítomných mladých dívek Alena Synková, byla pobytem v domě L 415 otřesena až vyděšena. Množství lidí, šero, neustálý hluk ve dne i v noci byly nesnesitelné, takže vysvozením bylo, že se po několika týdnech mohla přemístit do Magdeburských kasáren a s dětmi pak do kinderheimů.¹⁹⁾ Ti nejstarší z české skupiny mají jako místa dalšího pobytu uváděno v deníku kupř. A II, L 408 či nemocnici v E VI.²⁰⁾ Ale další domy, kam se čeští vězni z L 415 přemísťovali, jsou ve většině jiné než ty, kam přicházeli vězni němečtí a rakouští. Nejednalo se o tzv. Siechenheimy. Jistě v tom sehrál svou roli nižší věk českých vězňů a tím i schopnost se o sebe lépe postarat a navíc ještě pracovat.²¹⁾

BILANCE

Poté, co jsem zpracovala údaje zachycené M. Pedde v jejím zápisníku, rozhodla jsem se zjišťovat, jaký byl konečný osud všech, kteří se v domě L 415 ve sledovaném období nacházeli. Výsledná statistika je zdrcující.

Z těch osob, které byly podchyceny v deníku již v říjnu 1942, tedy z oněch 449, zemřelo dříve či později přímo v Terezíně 249 (z tohoto počtu byli 243 Židé z Německa a 6 z Rakouska). Dalších 146 bylo postupně deportováno na Východ, kde rovněž našli smrt. Jednalo se o 108 říšských Němců, 3 Rakušany a 35 vězňů z protektorátu.

Pouhých 33 „říjnových obyvatel“ domu válku přežilo. Bylo to 31 osob z Německa, 1 z Rakouska, které zůstaly nedeportovány v Terezíně, a jedna Češka, která se vrátila z Východu. Pět osob z těchto zachráněných odjelo již v únoru 1945 transportem EW do Švýcarska.²²⁾

Také skupina 68 osob umístěných sem až po říjnu 1942 (v měsících listopad a prosinec) a pocházejících z německých transportů, měla osud odpovídající provedenému průzkumu: v Terezíně z nich zemřelo 43 vězňů, dále na Východ odešlo 23 (nikdo z nich se nevrátil) a osvobození se dočkali dva lidé.

Jestliže tedy statistika u německy mluvící skupiny ukázala, že takřka dvě třetiny osob v Terezíně zemřely a téměř celá jedna třetina byla poslána na Východ, pak u skupiny českých vězňů je poměr zcela obrácený. Čísla z mého průzkumu jasně dokládají, že drtivá většina jich byla deportována dále na Východ a ze zbylých část v Terezíně zemřela a jen zlomek se dočkal osvobození.

Již v lednu a únoru 1943, kdy bylo z ghetta vypraveno v rychlém sledu 5 transportů do Osvětimi, odešlo jimi z tohoto domu 69 českých vězňů.²³⁾ Skupina 71 vězňů byla zařazena do pozdějších východních transportů, z nich 56 do

rodinného tábora ještě v roce 1943 a 15 pak odešlo říjnovými transporty v roce 1944. Z celkového počtu 162 českých vězňů, kteří byli do domu L 415 umístěni na konci roku 1942, jich v Terezíně zemřelo jedenáct a konce války se tu dočkalo pouhých sedm. Z Východu se pak vrátili tři vězni.²⁴⁾

Tragické osudy obyvatel jednoho domu jsou dokladem o úloze terezínského ghetta ve vražedném systému tzv. konečného řešení židovské otázky. Umožňuje nám představit si za statistickými čísly konkrétní osudy lidí, kteří v Terezíně trpěli, umírali nebo odjížděli na smrt ve vyhlazovacích táborech.

Poznámky:

- 1) Pozůstalost Margarete Pedde je uložena v archivu Památníku Terezín pod přír. č. A 79/95.
- 2) Margarete Pedde, nar. 25. 8. 1898. Do ghetta Terezín deportována transportem VII/1 z Düsseldorfu dne 22. 7. 1942. Zde se dočkala osvobození. Viz seznam vězňů osvobozených v Terezíně, publikace Terezín-ghetto, vyd. Ministerstvo práce a sociální péče, Praha, 1945.
- 3) Zápisník obsahuje 124 stran formátu A5. První zachovaná strana nese datum 30. 9. 1942, poslední 6. 2. 1943.
- 4) Jedná se o 20 jmen s německou značkou transportu a v jednom případně o transport z Vídně. Po válce sestavené materiály tato jména neuvádějí, přestože jejich nositelé v ghettu prokazatelně byli. Časem se jistě podaří i tyto údaje upřesnit z jiných zdrojů.
- 5) Novým bydlíštěm se pro tyto vězně stala A II-Jügerkasern a domy L 406, 408, 420, L 314 a 316.
- 6) V podzimních měsících roku 1942 vykazují statistiky ghetta tyto počty vězňů (stav ke konci měsíce): září – 53 264 osob, říjen – 45 312, listopad – 47 693. V únoru 1943 – 42 966 osob (předcházely jim deportace téměř deseti tisíc starých lidí do Treblinky a Osvětimi v říjnu 1942 a 7 001 osob do Osvětimi počátkem roku 1943). K enormnímu přeplnění ghetta, jako tomu bylo právě v září 1942, už nikdy nedošlo.
- 7) Domnívám se, že sledování dvou měsíců – října a prosince – je pro vytvoření představy o domě L 415 dostačující. Nadto vzhledem ke struktuře vězňů představují tyto dva měsíce diametrálně odlišná období.
- 8) V Terezíně zavedené značení domů vypovídá, že se jednalo o domy či části bloků a kasáren, kam byli soustředováni staří, vyžadující stálou péči. Viz: Adler, H. G., Theresienstadt 1941–45, Tübingen, 1955, str. 80, 154, 325, 337 a 545.
- 9) Transport Bu byl vypraven z ghetta 8. 10. 1942 s 1 000 vězni, Bx – 22. 10. s 2 018 vězni a transport By odjel do Osvětimi dne 26. 10. 1942 s 1 866 osobami.
- 10) M. Pedde označovala úmrtí v deníku tak, že jméno dotyčného přeškrtnla a označila křížkem a datem úmrtí. Tato jsou prakticky vždy shodná s údaji, uváděnými v poválečných seznamech zemřelých terezínských vězňů.
- 11) Transporty, jejichž příslušníci se nacházeli v domě L 415: I/23, I/30, I/31, I/46, I/70, I/82, II/2, II/6, II/7, II/18, II/21, II/25, II/26, III/5, VI/2, VII/1, XII/1, XII/3, XVI/1, IV/1, 3, 7, 10, 12, 13, IX/2 a XIV/1.
- 12) Byly to transporty Bi, B1 a Bm z Ostravy ve dnech 22.–26. a 30. 9. 1942. Jednotlivci též z transportů L-Praha 10. 12. 1941, AAt-Praha 23. 7. 1942, Am-Praha 24. 4. 1942 a Bf-Praha 8. 9. 1942.
- 13) Ada Herrmannová, nar. 13. 4. 1896. Do Terezína transportem Am dne 24. 4. 1942 z Prahy. Rudolf Herrmann, nar. 7. 1. 1884. Do Terezína rovněž transportem Am. Společně do Osvětimi transportem Ep dne 9. 10. 1944, nepřežili.
- 14) Elly von Bleichröder, nar. 17. 9. 1894. Byla vnučkou barona Gersona von Bleichröder, hospodářského poradce císaře Viléma I. a knížete Bismarka. Její dva bratři prodělali 1. světovou válku v německé armádě, oba zraněni.

Elly v. B. přijela do ghetta transportem I/31 z Berlína dne 27. 7. 1942. Byla na listině terezínských prominentů a dočkala se zde konce války. Z domu L 415 byla přemístěna do L 126.

- 15) Viz Adler, H. G., c. d.
Též Ida Svobodová, APT, vzp. č. 2239. Zde uvádí, že v době věznění v ghettu pracovala v dílně na zhotovování kýlních pásů a ortopedických pomůcek pro staré lidi, umístěné v Q 711. V okolních domech bydlelo mnoho starých lidí. Ještě dnes je ve dvoře bloku G V, kdy se do těchto domů vcházelo, na zdi nápis „Siechenstation“.
- 16) O bytech prominentů v ghettu viz: Adler, H. G., c. d. str. 177, 310, 311, 327. Též deník W. Mahlera, APT, i. č. A 5704, zápis ze dne 20. června 1944.
- 17) Byly to transporty: Bz-Tábor dne 12. 11. 1942, Cb-Tábor 16. 11. 1942, Cc-Praha 20. 11. 1942, Ce-Klatovy 30. 11. 1942, Cf-Pardubice 5. 12. 1942, Ch-Hradec Králové 17. 12. 1942 a Cm-Mladá Boleslav 16. 1. 1943. Největší zastoupení v domě pak měly transporty Ci-Hradec Králové 21. 12. 1942 a Ck-Praha 22. 12. 1942.
- 18) Jednalo se o osoby z transportů Ck, Cf a Cm.
- 19) Alena Synková, nar. 24. 9. 1926, do Terezína tr. Ck-Praha dne 22. 12. 1942. Osobní výpověď autorce studie.
- 20) Jedná se o tatáž místa, kam byli přemísťováni i staří němečtí Židé.
- 21) Místa, kam byli čeští vězni z L 415 většinou dále přemístěni již v lednu 1943, měla v místopise ghetta tato označení: B V, C III, H V, H IV, Q 306, Q 317, Q 404, Q 703.
- 22) Viz publikace Terezín-ghetto, seznam osvobozených vězňů Terezína, v němž se nacházejí i ti, kteří odjeli již 5. února 1945 transportem do Švýcarska. Do této bilance jsem zatím nezapočetala ty osoby, u kterých se další osud nepodařilo určit. Dokazuje to naši dřívější domněnku, že po válce sestavené seznamy zemřelých obsahují mnoho nepřesností a chyb a řada jmen do nich nebyla zanesena.
- 23) Byly to transporty Cq, Cr, Cs, Ct a Cu, které odešly z Terezína do Osvětimi ve dnech 20. 1., 23. 1., 26. 1., 29. 1. a 1. 2. 1943.
- 24) Nepodařilo se zjistit osud jedné osoby z Čech.

ABOUT A HOUSE IN THE TEREZÍN GHETTO

Ludmila Chládková
Résumé

The aim of this study is to follow the fate of several hundred concrete men, women, and children destined to share a house in the Terezín Ghetto.

The basic material used in the study is a notebook of Margaret Pedde, one of the women imprisoned in a certain house on the town square, marked with number L 415 on the ghetto's layout plan. Margaret Pedde was taken to the ghetto from Düsseldorf, Germany, with Transport No. VII/1 on July 22, 1942. At first, she assisted Rudolf Herrmann, the house superintendent. After his deportation to the East, she took over his duties as the elder in the building. She remained in Terezín until her liberation. Apart from other responsibilities, it was her duty to keep record of the persons assigned to L-415. Her notebook (donated to the Museum's collections) contains entries dated from September 1942 to February 1943. It was probably followed by another similar notebook which, however, never reached us.

The author of the study decided to compile a statistical review of the prisoners who lived in the L-415 during two months: October and December 1942. The choice of these months was particularly suitable for the presentation of reality because it enabled her to juxtapose two diametrically different periods. On the pages of this quasi diary, Margaret Pedde would enter the ordinal numbers of the prisoners, the numbers of the rooms allotted to them, their names and surnames, the number of the transport with which they had come, and the dates of their birth. She would then make additional notes about transfers to other buildings within the ghetto, transfers to the hospital, and also about deaths. By the end of each month, she would summarize the number of new arrivals and the number of those who left. A great turnover of prisoners is evident which was typical for the Terezín ghetto.

The study yielded the following concrete results:

In October, there were 449 persons in the building. The majority of them were old Jews from German transports. 1500 persons from Munich, 107 from Düsseldorf, 78 from Frankfurt am Main, and 63 from Berlin. From other locations of the Reich, only individual persons arrived. There were only 35 persons from the Protectorate of Bohemia & Moravia. The age structure shows that some 300 prisoners were 60 to 90 years old and only 30 were under 50. The barracks were mostly segregated, i.e., males and females lived separately. Only in some of them old couples could stay together. The prisoners were often allotted buildings so as to be together with others from the place where they used to live. From there, they were usually transferred to Terezín hospitals or so-called Siechenheims, i.e., homes for the terminally ill.

In the month of December, Margaret Pedde's entries show 394 persons, of which 162 were newcomers from the Protectorate. Their arrival not only changed the mixture of nationalities but also the age structure in the building. The prisoners who came from the Protectorate were younger and there were even some children among them. By December, there were as many as 73 persons born after 1900. Eventually, the Czech prisoners, too, would be transferred, but mostly to barracks or buildings reserved for younger persons who were able to work.

In its closing chapter, the study shows what eventually happened to those almost 700 persons whose names had been written down by Margaret Pedde in her notebook during the period from September 1942 until February 1943. The numbers reveal that nearly two thirds of the German-speaking group of prisoners perished in Terezín, almost one third were sent to the East, where they, too, died. Merely 32 of them were still in Terezín, alive, when liberation came.

As for the Czech group of prisoners, their road to a sad end was completely reversed. The results of research show that the absolute majority of them were transported to the East, where they perished, 11 died in Terezín, and 10 of them lived to see the end of the war.

The tragic fate of concrete inhabitants of a concrete building in the ghetto of Terezín, captured in the study, testifies of the role which Terezín had played in the murderous scheme called "the final solution to the Jewish problem".

ÜBER EIN HAUS IM THERESIENSTÄDTER GHETTO

Ludmila Chládková

Resumé

Diese Studie hat es sich zur Aufgabe gemacht, das Schicksal einiger hundert Männer, Frauen und Kinder zu verfolgen, die nach der Ankunft im Theresienstädter Ghetto zusammen in einem Haus untergebracht wurden.

Die Grundlage bildete das Notizbuch von Margarete Pedde, einer Gefangenen, die in einem Haus am Marktplatz von Theresienstadt untergebracht (im Plan des Ghettos mit L 415 bezeichnet) war. M. Pedde kam aus Deutschland und wurde am 22. Juli 1942 mit dem Transport VII/1 aus Düsseldorf ins Ghetto geschickt. Hier arbeitete sie als Gehilfin des Hausverwalters Rudolf Herrmann. Nach seiner Deportation nach Osten übernahm sie seine Funktion und wurde selbst Hausälteste dieses Hauses. Die Befreiung erlebte sie in Theresienstadt. Außer anderen Pflichten, wurde die Führung der Evidenz der Personen, die in der L 415 untergebracht waren, zu ihrer Aufgabe. Ihr Notizbuch (wurde der Gedenkstätte 1994 geschenkt) ist auf September 1942 bis Februar 1943 datiert. Dem folgte wahrscheinlich ein anderes, ähnliches Heft, das wir aber nicht erhalten haben.

Die Autorin der Studie entschied sich, eine statistische Übersicht über die in der L 415 in den beiden Monaten Oktober und Dezember 1943 anwesenden Häftlingen aufzustellen. Um eine Vorstellung von dem Haus zu bekommen, sind eben diese beiden Monate geeignet, da sie angesichts der Strukturen der Bewohner zwei diametral unterschiedliche Zeiträume darstellen. In ihrem Notizbuch notierte M. Pedde die Registrationsnummer des Häftlings, die Nummer des Zimmers, in dem er untergebracht war, den Vor- und Nachnamen, das Transportzeichen, mit dem er im Ghetto eintraf und das Geburtsdatum. Dazu trug sie dann die Veränderungen nach, wie z.B. die Versetzung der Häftlinge in eine andere Unterkunft im Ghetto, die Verlegung ins Krankenhaus und u.a. auch ihren Sterbetag. Am Ende jeden Monats wurde die Bilanz der Neuankömmlinge und der Abgänge aufgestellt. Die große Bewegung der Häftlinge, die man im Haus verfolgen kann, ist eine typische Erscheinung im Ghetto Theresienstadt.

Einige konkrete Ergebnisse, die die Studie brachte: Im Oktober befanden sich 449 Personen im Haus. Den überwiegenden Teil bildeten alte Juden aus den deutschen Transporten. 150 Personen kamen aus München, 107 aus Düsseldorf, 78 aus Frankfurt a.M. und 63 aus Berlin. Aus anderen Orten des Reichs waren es nur Einzelpersonen. Aus dem Protektorat befanden sich hier nur 35 Häftlinge. Die Altersstruktur weist 300 Häftlinge im Alter von 60 bis 90 Jahre aus, nur 30 Personen im Haus waren jünger als 50 Jahre.

Die Ubikationen waren meistens nach dem Geschlecht getrennt. Nur in einigen Fällen durften Ehepaare zusammenwohnen. Die Häftlinge wurden oft je nach ihrem ursprünglichen Wohnort untergebracht. Die Plätze, an die sie von dort aus versetzt wurden, waren meistens die Theresienstädter Krankenhäuser und die sog. Siechenheime.

Im Dezember weist M. Pedde 394 Leute im Haus aus, davon waren 162 Neuankömmlinge aus dem Protektorat. Es veränderte sich also nicht nur die Nationalitätenstruktur sondern auch die Altersstruktur. Die Häftlinge aus dem Protektorat waren jünger. Mit ihnen kamen auch Kinder hierher. Im Dezember befanden sich hier 73 Personen, die erst nach 1900 geboren waren. Auch die tschechischen Häftlinge wurden von dort aus innerhalb kürzester Zeit versetzt. Es handelte sich aber meistens um Kasernen oder Häuser, die von jüngeren, arbeitsfähigen Personen bewohnt wurden.

Der Schluß der Studie zeigt das endgültige Schicksal fast aller 700 Häftlinge, deren Namen im Notizbuch von M. Pedde im Zeitraum September 1942 bis Februar 1943 erfaßt sind. Die Statistik zeigte, daß aus der deutschsprachigen Häftlingsgruppe fast zwei Drittel der Personen in Theresienstadt starb und fast ein Drittel nach Osten geschickt wurde, wo sie ebenso umkamen. Bis zur Befreiung blieben von ihnen nur 32 in Theresienstadt.

Bei der Gruppe der tschechischen Häftlinge führt der Weg zu ihrem traurigen Schicksal auf umgekehrte Art und Weise. Durch die Untersuchung zeigte sich, daß die überwiegende Mehrheit in Transporten weiter nach Osten geschickt wurde, wo sie starben. In Theresienstadt starben 11 Personen. Das Ende des Kriegs erlebten 10 Häftlinge. Die tragischen Schicksale der Bewohner eines bestimmten Hauses des Ghettos Theresienstadt, die die Studie erfaßte, sind ein Beweis für die Rolle Theresienstadts im mörderischen System der sog. Endlösung der Judenfrage.

Margarete Pedde na fotografii z roku 1946

Oktober					
Hd. z.	Name	Trup. N ^o	geb.		
1	11465 Baron Emma	VII/2	1	15.6.77	
2	15 Baron Karl	"	2	24.9.89	
3	41 Adl. Rosa	VII/2	753	10.9.89	
4	41 Adl. Juliana ¹⁸⁸⁸	VII/3	20	12.8.74	
5	41 Adl. Moses	"	19	13.6.83	
6	46 Adl. Mose	VII/1	7	10.10.88	
4	42 Andrate Henry	VII/2	10	13.10.78	
8	41 Aufänger William	VII/3	17	20.1.65	
9	41 Aufänger Hermann	"	28	30.1.68	
10	17 Appellbaum Josef	VII/2	011020	2.9.75	
11	15 Alexander Isidor	VII/1	9	7.9.69	
12	111 Bach Jany	VII/6	298	11.11.78	
13	111 Bach Marianne	"	279	28.9.78	
14	25 Bach Seligmann	"	280	21.11.65	
15	013 Ball Samuel	VII/3	975	65	
16	111 Bamberger Frieda	VII/6	188	7.2.76	
17	112 Baron Zoltan	VII/3	2448 238	23.8.76	
18	26 Bauer Josef	VII/2	2	5.4.63	
19	11465 Bendise Selma	VII/1	52	18.11.79	

Hd. z.	Name	Trup. N ^o	geb.	Hd. z.	Name	Trup. N ^o	geb.	
363	Hönig Irene	408	V	362	And. ^{11.11}	215	18.57	
	15.1.			363	Bauer ^{25.11}	572	18.74	
-362	Grün Johanne	E A III	V	364	Baumgarten ^{11.11}	947	18.70	
360	Syrek Hlana	B V	V	365	Baumgarten ^{11.11}	134	18.72	
360	Pollak Ilona	"	"	366	Baumgarten ^{11.11}	238	18.91	
359	Kellner Hanna	"	"	367	Fischer ^{15.11}	262	18.72	
	16.1.			368	Goldschmidt ^{15.11}	290	18.69	
359	Lorenthal Tildene	+	✓	369	Goldschmidt ^{15.11}	252	18.74	
	17.1.			370	Goldschmidt ^{15.11}	296	18.76	
+359	Silberstein Rudolf	Bm	290	18.81	371	Goldschmidt ^{15.11}	297	18.69
360	Silberstein Tili	"	291	18.72	372	Grün ^{15.11}	86	18.71
361	" Pick Emma	"	292	18.74	373	Grün ^{15.11}	307	18.75
362	" Pick - Isidor	"	293	18.74	374	Grün ^{15.11}	306	18.75
363	" Falkin Friedrich	"	312	18.71	375	Grün ^{15.11}	331	18.69
	18.1.			376	Kellner ^{15.11}	349	18.72	
362	Lachmann Fr. Sieber	+		377	Kellner ^{15.11}	350	18.72	
361	Rothstein Rudolf	+	✓	378	Kellner ^{15.11}	361	18.74	
				379	Kellner ^{15.11}	362	18.72	
				380	Kellner ^{15.11}	290	18.65	

Stránky z deníku Margarete Pedde

Nápis SIECHENSTATION na domě označeném Q 711 zůstal dodnes uchován

NEJMENŠÍ VĚZNI V TEREZÍNĚ

Věra Hájková

Pátat po osudech dětí vězněných v terezínském ghettu je smutné a trpké. V mnoha ohledech horší než vzpomínky nás, kteří jsme tehdy byli dospělí nebo skoro dospělí. Přesto jsem se před několika lety rozhodla pokusit se shromáždit svědectví o jejich životě v terezínském ghettu – z pocitu, že na to ti malí vězni mají právo, že je to jakýsi můj dluh vůči nim.¹⁾

Přesněji to vyjádřil Elie Wiesel v rozhovoru pro Nedělní Lidové noviny: „...zapomenout znamená zabít všechny oběti podruhé. Zabránit první vraždě nebylo v našich silách, nemá cenu rozpitvávat otázku hromadné viny. Té druhé zabránit můžeme. Pokud tak neučiníme, pak tentokrát jsme opravdu vinni. Krom toho naše zapomení by nebylo jen vraždou, ale i sebevraždou.“²⁾

Když se hovoří o terezínských dětech, vybaví se nám jejich kresby, které na výstavách obešly podstatnou část světa, časopis dospívajících chlapců Vedem, nyní i knižně zpracovaný, existují i literárně zpracovaná svědectví – například od Ivana Klímy. V posledních popřevratových letech přináší sdělovací prostředky informace o každoročních setkáních terezínských dětí.

Víme tedy dost o terezínských dětech? Určitě ne a hlavně – ví se hodně málo o nejmenších dětech. Z důkladně zpracovaných informací je možné uvést z Terezínské pamětní knihy manželů Margity a Miroslava Kárných kapitolu „Děti – vězňové od narození“.³⁾ V této části o dětech narozených v terezínském ghettu autoři uvádějí:

„Táborová komandantura SS původně dovolovala porodit děti počaté v době před deportací matky do Terezína, později byly porody přísně zakázány, zvláště krutě se trestaly porody dětí počatých v Terezíně. Trestem bylo zpravidla zařazení rodičů s dítětem do východního transportu a jejich zavraždění v plynové komoře. Zákaz porodů nebyl nikdy zrušen, ale později byly povolovány výjimky a v posledním období ghetta už kamandantura na jeho dodržování netrvala.“⁴⁾

Ze statistiky této knihy vyplývá, že ze 150 českých a moravských dětí narozených v Terezíně, jich 31 zemřelo v ghettu, 102 v plynových komorách a osvobození se jich dočkalo 17.

Paní Lea Sobotková, která nyní žije v Izraeli, vypovídala v dokumentárním filmu Arnošta Goldflamma o své práci porodní asistentky v Terezíně (v nemocnici ve Vrchlabských kasárnách). V doplňku své výpovědi, který mně laskavě poslala, uvádí, jak otřesné byly poměry, za kterých děti přicházely na svět, i za jakých se musely dělat potraty. Přesto, jak ukazuje statistika, nezemřela většina těchto dětí na následky velmi špatných podmínek, nýbrž násilnou smrtí v plynových komorách.⁵⁾

Pro vymezení pojmu „malé děti v Terezíně“ určil pan dr. Zdeněk Schindler,

autor počítačového zpracování „Terezínské pamětní knihy“, jako věkovou hranici těchto dětí datum jejich narození po 1. lednu 1936. Nejstarším z této skupiny, jimiž se zabývá tato práce, bylo tedy v době osvobození v roce 1945 nejvýš 9 let. Patří sem samozřejmě i děti narozené v Terezíně.

Ze statistického souboru, který byl podkladem pro „Terezínskou pamětní knihu“, vyplývá, že celkem přišlo do terezínského ghetta 2 851 malých dětí, ale osvobození se dožilo jen 886 dětí. To znamená, že 1 962 malých dětí zemřelo buď v Terezíně nebo v plynových komorách Osvětimi.

Kalvárie těchto dětí zdaleka nezačíná příchodem do terezínského ghetta. Je známo, že norimberské zákony začaly platit v protektorátu už v červnu 1939. Zákazy z nich vyplývající se prakticky ve všech případech dotýkaly i dětí. Již před Terezínem doléhají na židovské děti všechna omezení, která vedou ke strádání jak tělesnému, tak i duševnímu.

Do Terezína však nepřicházely jen děti z Čech a Moravy, ale i z Rakouska, Německa, Holandska i Dánska. Většinou přicházely s rodiči, nebo alespoň s matkami, mnohé však samy (a to nejen děti ze židovských sirotčinců, kterých bylo tak nemálo). Stávalo se, že s transportem (a můj dosavadní průzkum potvrdil, že nejčastější byly tyto případy v transportech z Německa a Holandska) přišlo nemluvně, které mělo v lepším případě na peřince lístek se svým jménem, někdy i datem narození, ale jindy vůbec nic. Jaké byly osudy alespoň některých z těchto sirotek a jak jsou tito dnes už dospělí lidé svým dětským tragickým osudem poznamenáni na celý život, o tom se zmíním dále.

Než však přejdu k výpovědím, které obsahují z velké části informace od žen, které v Terezíně pracovaly u malých dětí a které zahrnují i mou osobní zkušenost, chtěla bych dát těmto informacím objektivní základ. A to především z knihy Hanse G. Adlera „Theresienstadt 1941–45“.

Autor uvádí, že o děti do tří let se staralo zdravotnictví (Gesundheitswesen), o děti do osmnácti let pak péče o mládež (Jugendfürsorge). Ke konci roku 1942 bylo v zařízeních pro malé děti (pro kojence a batolata sloužil Säuglingsheim a Kriechlingsheim) asi 250 dětí, které v ústavech žily s matkami, pokud stačily prostory. Péče o mládež měla na starosti 3 541 dětí, z toho asi 2 000 žilo v domovech mládeže (Heimech), 1 400 bydlelo u rodičů nebo příbuzných a asi 150 dětí bylo v nemocnicích.⁶⁾

Příděly potravin mohly stačit k nasycení malých dětí, pro větší však rozhodně ne. Autor ovšem dokládá (např. dopisem dr. Vladimíra Weisse předsedovi rady starších Eppsteinovi), že se příděly ke strávníkům v plné míře nedostanou, mj. proto, že se nehodnotné suroviny ve skladech kazí, zejména brambory, margarín atd. I pro malé děti se přidělovaly jen základní potraviny jako byly chleba, margarín, brambory, takže děti vůbec neznaly vajíčka, ovoce, máslo, sádlo, sýr, ryby, zeleninu – kromě tuřínu. Jejich nemocnost byla obrovská.

Z nejčastěji se vyskytujících infekčních nemocí u dětí i dospělých autor uvádí spálu, záškrt, zánět mozku, tuberkulózu, tyfus, dětskou obrnu, žloutenku – průběh býval většinou lehčí, ale smrtelné případy se vyskytovaly ve všech vě-

kových kategoriích. Převážně u dětí se pak vyskytovaly příušnice, plané neštovice a spalničky – i u těchto nemocí byly případy úmrtí.

Větší náchylnost k infekcím byla způsobena podvýživou, zejména nedostatkem bílkovin, avitaminózou a stísněným bydlením. Zde je ovšem třeba říci, že život mnohého malého dítěte byl zachráněn přes zákazy nacistů a díky vězeňské solidaritě. Zvláště v domovech pro větší, ale stále ještě malé děti, které spadaly pod oddělení péče o mládež, byla pomoc dětem organizovaná, a to především radou starších a jejím sociálním oddělením. Jak mi sdělila mgr. Táňa Pavlátová, která tehdy pracovala v sociálním oddělení, nebylo zcela výjimečné, že lidé, kterým se v Terezíně dařilo o něco lépe než ostatním, a to z titulu funkce nebo pracovního zařazení, se chtěli v mezích svých možností starat o nějaké opuštěné dítě. Sociální oddělení takové „kmotrovství“ tajně zprostředkovávalo.

Ženy, které pracovaly v Terezíně v dětském domově L 318, mně vyprávěly, jak významnou pomocí byl pro sirotky takový patronát. Nejen, že se zlepšila jejich výživa, protože patroni jim podle svých možností přilepšovali. Tím se samozřejmě upevnil i zdravotní stav dětí a významně se zlepšila jejich psychika. Patroni brali „své děti“ na procházky, nosili jim příležitostně dárky a brali je i k sobě, pokud měli nějaké „vylepšené“ bydlení. Dětem se tak otvíral svěť bohatší na zážitky a poznání a zejména měly pocit, že mají někoho svého.

Kromě toho sestry u nejmenších dětí a tety (opatrovnice) u větších se snažily podle svých možností dětem také pomáhat. O konkrétních příkladech takové solidarity, která sahá až do dnešních dnů, se ještě zmíním.

Chtěla bych teď blíže osvětlit rozdíly mezi způsobem života malých a velkých dětí v Terezíně a odlišném vlivu, který měl tento koncentrační tábor na jejich další život.

Nejde samozřejmě o to, že by se jedné nebo druhé skupině dařilo v ghettu lépe nebo dokonce dobře. Utrpení poznamenalo vězně všech věkových kategorií, ale zdá se, že čím mladší byly vězněné děti, tím osudnější jsou následky v dospělosti, a to jak fyzické, tak zejména psychické.

Na začátku jsem se zmínila o tom, že terezínské děti, které přežily holocaust, se scházejí. Do roku 1989 se scházely v terezínském památníku v Givat Chajim v Izraeli, od převratu se setkávají také v České republice v Praze a Terezíně.

Domnívám se, že bývalé terezínské děti tyto schůzky potřebují nejen pro radost z opakovaných setkání. Společný život v „heimech“ v době jejich dětství jim svým způsobem nahrazoval rodinu. Jejich nynější setkávání a vzpomínání je pro ně zřejmě tím, čím jsou pro děti vyrůstající v normálních poměrech a rodinách návraty k rodičům a dalším členům rodiny o svátcích a jiných oslavách. Myslím, že v obou případech jde o potřebu hlubšího zakořenění v minulosti (dětství jako hlubina bezpečnosti), o stvrzení své identity i kontinuity života vlastního i jeho pokračování v dětech a vnoučatech.

Bohužel musím konstatovat, že dobrodiní takového vzpomínání není dopřá-

no všem bývalým terezínským dětem. Nejmenší vězni terezínského ghetta, tj. děti od narození asi do 8 let si o této etapě svého života nepamatují prakticky nic. Snad tu zafungovala jakási sebezáchovná reakce, která vymazává z paměti všechno zlé a pro další život stěží únosné. Mezi těmito malými dětmi nemohly tehdy vzniknout pocity opravdového přátelství, družnosti, solidarity, které by daly základ i pro pozdější citové vazby.

Výsledný efekt ovšem je, že tito malí vězňové žijí bez dětství, že se nemají k čemu vracet, z čeho čerpat sílu a zkušenosti v dalším životě. Navíc se zdá, že velká část těchto nejmenších dětí z těch, které vůbec přežily, jsou sirotci. Nemají tudíž – a neměly ani v minulosti – nikoho, kdo by jim cokoliv z jejich dětství mohl připomenout. Osudově nenapravitelné je, že byla zpřetřhána kontinuita rodu, že nemají na koho vzpomínat, nacházet své vlastní kořeny v blízkých předcích. Těmto dětem nikdo neřekne, že mají oči po babičce, hudební nadání po strýci. Proto zoufale hledají někoho, kdo by se na ně, případně jejich rodiče z válečné doby pamatoval. Například paní Zuzana Weisová byla tříměsíční miminko, když jí v Terezíně zemřela matka. Otec přišel o život transportem na Východ. Od svého dospívání až dodnes hledá paní Weisová střípky svého dětství a vzpomíná, jak byla šťastná, když už jako dospělá našla spolužáky svého otce, od kterých se dozvěděla, v čem všem je svému otci podobná.

Když jsem před několika lety začala vyhledávat ženy, které v Terezíně pracovaly u malých dětí, šlo mně jen o to, shromáždit materiál a vydat svědectví o tom, že nejmenší děti v Terezíně vůbec byly a jaký byl jejich život. Byla to však zdoluhavá a celkem bezvýsledná snaha. Což je po více než 50 letech sice zcela pochopitelné, ale zároveň jsem téměř ztratila odvahu v této práci pokračovat.

Udělala jsem však ještě jeden pokus. Na schůzi Terezínské iniciativy v roce 1994 jsem vystoupila s informací o své nepříliš úspěšné snaze najít ženy, které v Terezíně pracovaly u malých dětí, a s prosbou o pomoc. Sotva jsem odložila mikrofon, přišlo ke mně několik žen a jeden muž. Ukázalo se, že jsou to bývalé terezínské děti, sirotci, kteří po celá dlouhá léta hledají někoho, kdo by jim alespoň něco pověděl o jejich terezínské minulosti, o jejich dětství.

Od této chvíle dostaly mé snahy širší náplň i cíl. Nešlo už jen o dokumentaci pro historii (i když tento aspekt samozřejmě nepodceňuji), ale i humanitní a praktickou pomoc. Poté, co mou výzvu otiskly bulletiny Terezínské iniciativy a terezínského památníku v Givat Chajim-Ichud, dostala jsem dopisy nejen z České republiky, ale i z Izraele, Spojených států, Kanady, Slovenska, Německa a dalších zemí. Některé projevovaly uznání pro mé snažení, což jsem přijímala stejně vděčně jako konkrétní informace k danému tématu.

Navázala jsem také užitečnou spolupráci s Ludmilou Chládkovou z Muzea ghetta v Terezíně a s Allisah Schillerovou z památníku v Givat Chajim. Konkrétní příklady této spolupráce ještě uvedu.

Za uvedenou dobu se mně podařilo shromáždit 29 výpovědí, z toho 18 od žen, které v ghettu pracovaly u malých dětí, 11 výpovědí je od dětí, které byly

v Terezíně zpravidla bez rodičů, a hledají někoho, kdo by věděl něco o jejich dětství, původu atd.

Nejmenší děti v Terezíně byly v kojeneckém ústavu (Säuglingsheim na Q 719 a Q 721), a to od narození asi do dvou až dvou a půl let. Celkový počet výpovědí je 14, většinou jde o výpovědi zdravotních sester, které tam pracovaly. Podařilo se zdokumentovat i jména některých lékařů. Jména dětí se touto cestou až na vzácné výjimky nepodařilo zjistit, tím méně ověřit. Informace o životě dětí a poměrech v kojeneckém ústavu jsou značně rozporuplné. Téměř shodné jsou výpovědi pracovníků o dobré kvalitě lékařské péče a všeobecné snaze o maximální čistotu. Pokud jde o stravování dětí, jejich nemocnost, dostupnost léků a zásobování plenami, povlečením a ošacením, jsou výpovědi značně odlišné. Snad to lze vysvětlit tak, že v počátcích (zejména v roce 1942) byly poměry velmi špatné, v kojeneckém ústavu byla proto i vysoká nemocnost a úmrtnost. Později se poměry i globálně pomalu zlepšovaly, děti byly sice i nadále podvyživené, ale nikoliv už trvale hladové. Tomu by nasvědčovaly i statistické údaje:

H. G. Adler uvádí, že podle Gutfelda byla průměrná kojenecká úmrtnost 25 %, ale podle jiných údajů byla v roce 1942 – 30 %, v roce 1943 – 14 %, v roce 1944 – 20 %.⁷⁾

Během let se zlepšilo také zásobování léky, objevily se např. sulfonamidy. Po celou dobu však nejmenší děti trpěly průjmami (pro malé děti velmi nebezpečné) a úpornou kožní chorobou – impetigem.

Když děti v kojeneckém ústavu dosáhly určité samostatnosti, hlavně když už udržovaly celkem spolehlivě čistotu (mezi druhým a třetím rokem), přicházely do batolecího ústavu (Kriechlingsheimu), který byl na L 607 v těsném sousedství kojeneckého ústavu. Musím říci, že všechno, co mohu vypovědět o tomto dětském zařízení, pochází výhradně z mých vlastních vzpomínek, protože do dnes jsem nenašla žádnou pečovatelku nebo matku, které by o tomto ústavu něco věděly.

Pracovala jsem u těchto dětí jako dětská sestra necelé dva roky. Naším malíčkým byly zhruba 2 roky až 6 let. Děti měly své pokoje v bezprostřední blízkosti pokojů matek, které se o ně staraly. Povinností lékařů a sester byla jen zdravotní péče. Kromě toho byly na stejném poschodí pokoje sirotků – zprvu jeden velký, později přibýly ještě nejméně dva. Část těchto dětí sem přišla ze židovského sirotčince v Praze, některé přicházely postupně z kojeneckého ústavu, další byly u nás, přestože měly matky, ale dlouhodobě nemocné. Nejméně dvě z našich dětí měly pouze otce.

S jistotou mohu říci, že v tomto ústavu byly děti nejen podvyživené, ale trvale hladové. Hlavně v prvním roce mého působení (1942) byla situace hrozná. Porce jídla byly pro trochu větší děti naprosto nedostatečné a chlebem se dosytit nemohly, protože byl v té době kyselý, mazlavý a i dospělí z něj dostávali průjem, natož děti. Podobně byl naprostý nedostatek oblečení, plen a povlaků, což byla vzhledem k častým průjmům opravdová pohroma.

Z léků bylo z počátku k dispozici jen živočišné uhlí a aspirin, později se situace zlepšila. Objevily se sulfonamidy (Dipron, Prontosil), proti průjmům Aplona, Tanalbin, občas byl i vitamín C pro zvlášť oslabené děti.

S dětmi jsme chodily ven jen za teplého počasí, pro zimu a nepohodu neměly oblečení a hlavně boty. V první době se o sirotky staraly celý den sestry, později přišla paní Greta Saxlová, která si přes den s dětmi ve vyhrazené místnosti (Tagesheim) hrála.

Největší hrůzou však nebyly nemoci (i když jich bylo moc) nebo materiální nedostatky, ale transporty na Východ. Při každém transportu jsme se loučily s některým dítětem, které mělo v ghettu matku nebo otce. Úplné sirotky – pokud vím – transporty nepostihovaly. Tato zkušenost se však týká jen Kriechlingsheimu.

Zdá se, že pokud jde o ústavy, poměrně nejlepší podmínky se podařilo vytvořit v L 318, kde byly děti od tří do deseti let. Informace o tomto ústavu jsem získala hlavně od Olgy Točilové a Alžběty Prylové. Děti tu žily v menších skupinkách, tzv. „Heimech“ se stálými vychovatelkami. Matky v ústavu nebydly, ale chodily děti navštěvovat. Pro děti, které neměly rodiče, snažily se pracovnice ústavu a sociální péče najít jakési „kmotry“, které si braly děti na procházku nebo k sobě a podle možnosti jim vylepšovaly chudý jídelníček.

I v tomto domově bylo málo jídla, později už bylo víc chleba, od malých dětí zbýval a tety jej pro děti měnily za marmeládu nebo margarín. Asi od roku 1944 už děti v běžném slova smyslu nehladověly, ale i nadále byly podvyživené.⁸⁾

S malými dětmi si tety v „Heimech“ hrály, větším se později několik hodin denně věnovala učitelka Marta Bleierová. Učily se básničky, písničky, počtům i čtení, malovaly – výuka v pravém smyslu byla zakázaná, přesto se všichni snažili dát dětem základy vzdělání. O zdravotní stav dětí se staral jeden lékař a jedna sestra.

V „Heimech“ malých dětí byli pohromadě kluci i děvčátka, větší děti žily už odděleně. Z tohoto ústavu odcházeli na východ sirotci i děti s rodiči. H. G. Adler uvádí, že v létě 1943 byly v domově na L 318 tři stovky dětí.⁹⁾ Ženy, které u těchto dětí pracovaly, říkají, že na konci války už téměř žádné děti v tomto domově nebyly. Životy většiny těchto nejmenších vězňů skončily v plynových komorách Osvětimi.

Solidarita, která znamenala tak mnoho pro životy dětí v ghettu, má specifické pokračování a význam i dnes:

V první části svého příspěvku jsem se zmínila o tom, že na schůzi Tereziánské iniciativy se mi na výzvu přihlásily především někdejší děti. Všechny přišly do Tereziána úplně maličké, nic si z oné doby nepamatovaly a úpěnlivě hledaly po celou dobu své dospělosti někoho, kdo by jim mohl něco říci o jejich dětství.

Byl mezi nimi i muž, který se jako dítě jmenoval Jiří Weiss (po válce byl adoptován a má nyní jméno osvojitelů). Vyprávěl mně o tom, že přišel do ghet-

ta s otcem a starším bratrem, kteří pak odešli transportem na Východ, a víc už o nich neslyšel.

Toto vyprávění mně bylo povědomé a skutečně jsem pak ve svých seznamech zjistila, že o Jiříčka se v Terezíně na L 318 starala paní Olga Točilová. Když se pak uskutečnilo setkání obou aktérů tohoto příběhu, dozvěděl se konečně Jiří po 50 letech mnoho podrobností ze svého dětství i leccos o svém bratrovi a otci. Dopis, který mně o tom napsal, patří k památkám, které považuji za drahocenné.

Druhý příběh se týká holčičky Táni, nyní Tany. Začátkem roku 1995 jsem dostala dopis od Alisah Schillerové z izraelského památníku. Psala, že se na ně obrátila paní Tana B., která přišla do Terezína z Kolína nad Rýnem jako úplně malé miminko – a sama. Její matka byla zavřená na Malé pevnosti. Matka i dcerka přežily, ke konci války se sešly, později se vystěhovaly do Izraele. Ani po válce, ani později matka s Tanou o životě za války nemluvila, jen jí řekla, že se o ni v Terezíně starala „jedna paní“. Když maminka zemřela a Tana měla už své děti, velice zatoužila dozvědět se něco o svém raném dětství i kdo je ona paní, která ji po tři roky nahrazovala matku.

Po dopise z Izraele jsem vyhledala v seznamu jméno Tany B. s odkazem na rozhovor Ludmily Chládkové s paní Ruth Šmolkovou.¹⁰⁾ Již příští den jsem s paní Šmolkovou, která v Terezíně zachránila Táničce život, prožívala radost z nalezení její malé chráněnkyně. Vzápětí jsem pak tlumočila do Givat Chajim pozvání pro Tanu do Prahy. Uvažme ale, kolik lidí a institucí přispělo k tomu, že o 50. výročí osvobození Terezína si obě ženy konečně zase padly do náruče a Tana konečně mohla zaplnit bílá místa svého raného dětství.

Už jsem se zmínila o tom, že jsem v Terezíně pracovala u sirotků. Mnohá jména těchto dětí jsem neuchovala v paměti. Ale když jsem si v bulletinu z Givat Chajim přečetla, že Zdenka Husserlová z Londýna hledá jednu ze svých terezínských tet, vzpomněla jsem si na drobnou kudrnatou holčičku, tehdy asi pětiletou, jednoho z mých sirotků. Protože byla v bulletinu uvedena i adresa, hned jsem jí napsala. Její radost z toho, že konečně našla někoho, kdo jí může vyprávět o jejím dětství v Terezíně, byla obrovská. A když pak byl uveřejněn můj článek o Zdence a dalších terezínských sirotcích, ozvala se paní Hana M., Zdenčina kamarádka z dětství v rodném Zdíkově. Tak Zdenka našla a dále nachází drobné kamínky do mozaiky svého dětství. Bohužel je v ní stále ještě mnoho nezaplňných míst.

Díky Terezínské pamětní knize dnes už víme, že jen 886 terezínských dětí se dožilo osvobození. Na přežití některých z nich mají zásluhu lidé, kteří pro ně za války udělali vše, co bylo v jejich silách. Že jim za to dosud nikdo ani nepoděkoval, považuji za nespravedlivé. Ale daleko horší mně připadá, že neexistuje instituce, která by někdejšími malými terezínským dětem pomohla při hledání jejich minulosti, jejich předků, části jejich dětství.

Přítom mnoho času už nezbývá.

Příspěvek byl přednesen na mezinárodní konferenci v Terezíně v roce 1996.

Poznámky:

- ¹⁾ Věra Hájková, roz. Duxová, nar. 9. 12. 1924. Do Terezína r. 1942 transportem AAw-185 z Prahy, odtud do Osvětími v květnu 1944; osvobozena v Bergen-Belsenu.
- ²⁾ Nedělní Lidové noviny, 25. 5. 1996, str. 1 a 2. Elie Wiesel, nositel Nobelovy ceny míru, byl v roce 1996 v České republice na pozvání prezidenta Václava Havla. 15. května navštívil též Terezín.
- ³⁾ Terezínská pamětní kniha, vyd. Nadace Terezínská iniciativa, nakladatelství Melantrich, 1995; II. díl, str. 1332-5.
- ⁴⁾ Tamtéž.
- ⁵⁾ Tamtéž. Srov. též: APT, i. č. 2206 – vzpomínka Hildy Hronkové.
- ⁶⁾ Adler, H. G.: Theresienstadt 1941-45, Tübingen 1955, str. 545.
- ⁷⁾ Adler, H. G.: c. d., str. 525.
- ⁸⁾ Podrobněji viz výpověď Alžběty Prylové autorce příspěvku.
- ⁹⁾ Adler, H. G.: c. d., str. 558.
- ¹⁰⁾ APT, i. č. 2244 – vzpomínka Ruth Šmolkové.

TEREZÍN'S YOUNGEST PRISONERS

Věra Hájková

Résumé

This contribution was presented in 1996 at an international conference in Terezín. The author decided to give a thought to the youngest prisoners in the camp, who were either born there or were only a few years old at that time, so that none of them remembers the time in prison prior to their liberation. No recollection of their childhood, no recollection of their family, for most of them had died there, no recollection of those who were allowed to take care of them.

The author conducted a cumbersome research and, thanks to lucky coincidences and assistance of helpful friends, managed to identify some of the children and help them create - as many as 50 years after the war - a picture of their childhood. All of them show signs of extended psychological suffering. Throughout their lives, they spent much of their energy searching for someone who would remember knowing them and recall their parents, their physical features, etc., hoping they would get to hear they had eyes like their father, hair like their mother...

Věra Hájková herself had actually worked in the ghetto as a pediatric nurse in the toddler unit in Kriechlingheim, building L 607. She depicts the harsh conditions which existed there and the helplessness of the nurses. There was nowhere to get extra food from for the hungry children, nor did they have enough clothing or shoes for them. They were therefore able to take them out only in warmer weather.

As an example of a successful search, the author names some of the former child prisoners - Jiří Weiss, Tana from Cologne, and Zdenička from Zdíkov. She helped them find the nurses who had been taking care of them in the ghetto every free moment they had, substituting for their absent mothers and saving their lives as self-appointed godmothers. Their reunions, even if after 50 years, were happy and very emotional.

In conclusion, the author states that she lacks the existence of an institution which would help these then-little Terezín children in their search of the past, their ancestors, and parts of their childhood. No one can handle such a task single-handedly.

DIE JÜNGSTEN HÄFTLINGE IN THERESIENSTADT

Věra Hájková

Resumé

Es handelt sich um einen auf der internationalen Konferenz in Terezín im Jahr 1996 vorgelesenen Beitrag. Die Autorin entschied sich in ihm für ein kleines Nachdenken über die jüngsten Häftlinge des Ghettos. Entweder wurden sie direkt hier geboren oder waren nur einige Jahre älter und ihrem Gedächtnis konnte sich nichts einprägen, nichts von ihrer Kindheit, von den Verwandten, weil die meistens ums Leben kamen, nicht einmal etwas über die, die ihnen damals ihre Fürsorge widmen konnten.

Durch verschlungene Wege gelang es der Autorin mit Hilfe von Zufällen, sowie hilfsbereiten Freunden, einige Kinder zu identifizieren. So hat sie ihnen geholfen fast 50 Jahre nach dem Krieg das Bild ihrer Kindheit zusammenzustellen. Alle sind von langen psychischen Leiden gebrandmarkt. Das ganze Leben versuchen sie jemanden zu finden, der sie an die Gestalt der Eltern, ihre Charakterzüge erinnern würde, damit auch sie hören könnten, daß sie die Augen von ihrem Vater und die Haare von der Mutter haben.

V. Hájková selbst arbeitete im Ghetto als Pflegeschwester direkt bei den Säuglingen im Kriechlingsheim L 607. Sie schildert die mühsame Lebenslage dort und die Machtlosigkeit der Schwestern. Sie hatten nichts, wovon sie den Kindern eine Essenszusatzration geben konnten, nicht einmal genügend Kleider und Schuhe.

Nach draußen an die frische Luft konnten sie die Kleinkinder nur bei wärmerem Wetter mitnehmen.

Als Beispiele für eine erfolgreiche Suche erwähnt sie dann die Namen der ehemaligen Kleinkinder - Jiří Weiss, Tana aus Köln am Rhein und Zdena aus Zdikov. Den Alten hat sie geholfen ihre Pflegerinnen aus dem Ghetto zu finden, die sich um sie in der Freizeit kümmerten und dabei ihnen ihre abwesenden Mütter ersetzten. Eigentlich haben sie ihnen durch diese Patenschaft das Leben gerettet.

Die Begegnungen, obwohl nach 50 Jahren, waren freudig und voll von Rührung.

Wie die Autorin am Ende des Beitrags erwähnte, vermißt sie die Existenz einer Institution, die den ehemaligen kleinen Häftlingen aus Theresienstadt bei der Suche nach ihrer Vergangenheit, ihren Vorfahren und einem Teil ihrer Kindheit helfen könnte, sehr. Ein Mensch allein kann es nicht schaffen.

Tana Cahn, jak ji v Terezíně zachytila malířka Ch. Burešová

Tana v roce 1946

Tana se svou terezínskou kmotrou Ruth Šmolkovou po 51 letech opět v Terezíně

Věra Hájková (vpravo) se Zdenkou Husserlovou v Terezíně roku 1995

KOLIK DĚTÍ ZEMŘELO V TEREZÍNĚ?

(Předběžné výsledky výzkumu)

Ilona Smékalová

Sestavování jakýchkoli seznamů je činnost náročná ve smyslu hledání zdrojů informací, ověřování získaných dat, vhodného a srozumitelného zpracování. Práce nad předkládaným seznamem byla nelehká, neboť se jednalo o shromáždění údajů o obětech oblodného zločinu spáchaného nacistickým režimem na židovském obyvatelstvu v terezínském ghettu. A o to těžší, že těmito oběťmi byly děti.

Mnoho otázek o tragédii vězňených dětí bylo prozkoumáno a zodpovězeno. Bylo by ale naivní se domnívat, že další odpovědi najít nelze; a bylo by neseřízní se k tomuto tématu nevracet. Děti – jejich nenaplněné tužby – si naši pozornost zaslouží.

Je snad možné představit si dějiny jako velkou mozaiku, kterou se daří postupně doplňovat o další dílky. Snad se jedním z nich stane i tento příspěvek.

Zdroje údajů

Hlavním pramenem pro získávání údajů se mi stal fond Ghetto archivu Památníku Terezín. Základní kartotéka výzkumu vznikla vypsáním jmen dětí ze seznamů osob deportovaných do Terezína, které se osvobození nedočkaly a zahynuly buď v terezínském ghettu nebo po další deportaci v některém z vyhlazovacích táborů. Seznamy jsou uspořádány abecedně a obsahují příjmení, jméno, datum narození, úmrtí v Terezíně, i údaje o transportech. U některých zemřelých ale všechny údaje uvedeny nejsou; někde je zapsáno datum kremace, číslo urny, ale chybí údaj pro můj výzkum nejdůležitější – datum narození.¹⁾

Druhá etapa práce byla složitější. Získané údaje bylo nutno ověřit, chybějící vyhledat. Kartotéku dětí zemřelých v Terezíně jsem postupně doplňovala o data z dochovaných úředních dokumentů.²⁾ Složitosti někdy vznikaly při ověřování přesného znění jména, odlišných údajů o datu narození či transportu do Terezína. Navíc ani jeden z použitých zdrojů nelze považovat za kompletní. V závěrečné fázi výzkumu jsem využila možnost konfrontovat shromážděná data s údaji uvedenými v nedávno vydané Terezínské pamětní knize, jejíž autoři kromě svých dlouholetých zkušeností použili k získání co nejpřesnějších údajů podstatně více zdrojů.³⁾

Domnívám se, že pokud se mnou nalezené údaje o dítěti shodovaly minimálně ve dvou zdrojích (prameny viz pozn. č. 2), mohla jsem je považovat za hodnověrné.

Terezín a děti

V Terezíně, ačkoliv byl založen jako vojenská pevnost, se vždy ozýval dětský smích. Děti se zde rodily, vyrůstaly, hrály si, chodily do školy. Vždyť ještě k 1. září 1940 navštěvovalo zdejší školu 130 chlapců a 141 děvčat (i z okolních obcí).⁴⁾ Žily zde svůj normální dětský život. Terezínské děti nebo děti z Terezína? Spíše z Terezína. Pojem terezínské děti jsme si zvykli spojovat s neradostným obdobím dějin tohoto města – s utrpením, nejistotou a strachem o život těch nejmenších i dorůstajících – s židovským ghettem. Něco měly tyto děti společného – musely opustit svůj domov.⁵⁾ Kdo se stával terezínským dětským vězněm? Zpočátku to byly děti deportované do Terezína z různých měst na území Protektorátu Čechy a Morava. Některé přišly hned s prvními transporty. Později přibýly děti z Německa, Rakouska, Holandska, Dánska, v posledních měsících války i ze Slovenska a Maďarska. H. G. Adler uvádí, že v době od 24. 11. 1941 (příchod prvního transportu) do 30. 9. 1944 bylo do Terezína deportováno celkem 7 407 dětí, což představuje přibližně 5 % z celkového počtu 130 952 osob do té doby internovaných.⁶⁾ Nejvíce dětí, dvě třetiny z uváděného počtu, přijely v roce 1942; bylo to 4 955 dětí.⁷⁾

Pokračování statistických přehledů o počtu dětských terezínských vězňů po tomto datu v rozsahu Adlerových studií v podstatě nemáme. Ale díky úsilí historiků bylo možné počty postupně upřesňovat. Po vlně podzimních deportací na východ v roce 1944 přijelo do Terezína (do 20. dubna 1945) na 800 dětí ze smíšených manželství z území protektorátu a s transporty z říše, Holandska, Maďarska a Slovenska. Dalších 808 dětí se pak nacházelo mezi vězni, kteří unikli fyzické likvidaci v koncentračních táborech, přežili nelidské pochody smrti a do Terezína přicházeli evakuačními transporty po 20. dubnu 1945.⁸⁾ Po shrnutí je možné uvést deportaci přibližně 9 000 dětí do terezínského ghetta.⁹⁾ V uvedeném počtu není započítáno více než 1 200 dětí z Bialystoku, které od 24. srpna 1943 po dobu šesti týdnů patřily mezi terezínské vězně. Jejich další cesta vedla do Osvětimi.

Uvedený přehled však nezahrnuje všechny děti. Mezi dětské vězně musíme připočítat i ty zde narozené, ačkoli je toto číslo v poměru k počtu terezínských vězňů velmi malé. H. G. Adler uvádí číslo 205 (tj. počet dětí oficiálně zaznamenaných) s dodatkem, že počet musel být minimálně o 20 vyšší.¹⁰⁾

Čísla o celkovém počtu dětí vězněných v Terezíně neznamenají, že tyto děti se nacházely v ghettu současně. Jejich počet zde neustále kolísal, především pak v souvislosti s transporty na východ. Oběťmi deportací se stávali vězňové všech věkových skupin. Ani děti nebyly ušetřeny. Pro většinu z nich to znamenalo rozsudek smrti.¹¹⁾

Dětské terezínské oběti „konečného řešení židovské otázky“

Vzhledem k rozsáhlosti práce, velkého množství zpracovávaných dat a časové náročnosti ověřování údajů (bohužel v podstatě bez využití počítačového zpracování), jsem okruh svého výzkumu byla nucena prozatím zaměřit pouze

na oběti genocidy z území Čech a Moravy, ačkoli moje základní kartotéka zahrnuje jména dětí i z ostatních zemí, z nichž vězni do Terezína přicházeli.

Dále je nutné připomenout, že hovořím-li o dětských věznicích, respektuji věkovou hranici 15 let (při příchodu do Terezína), kterou ve svých výzkumech o dětských věznicích uplatňují Ludmila Chládková, Anita Franková a Margita Kárná. Oběti věkové kategorie nad 15 let (podle M. Kárné kategorie mladistvých 15–18 let) jsem ale zaznamenávala zároveň.

Podle údajů H. G. Adlera bylo do Terezína v době od 24. listopadu 1941 do 20. dubna 1945 deportováno 130 952 židovských vězňů, z toho zde zemřelo 33 521 osob. Pro protektorátní vězně jsou uváděna čísla: 73 468 příchozích, z toho 6 152 zemřelých.¹²⁾ Kolik z tohoto počtu bylo dětí? Je těžké skrývat děti a jejich smutný úděl pod suchá statistická čísla, ale v předkládané studii jsem se tomu vyhnout nemohla. Podle mého dosavadního výzkumu **zemřelo v Terezíně za dobu existence ghetta 136 dětí**, z toho 64 dívek a 72 chlapců. 37 z nich se zde narodilo (19 děvčátek a 18 chlapců). Při respektování uvedené věkové hranice je první úmrtí dítěte zaznamenáno 19. února 1942. Pouhé tři měsíce po příchodu do Terezína zemřel Tomáš Horský.¹³⁾ Poslední (mnou ověřené) úmrtí dítěte – Evy Houdkové – je v mé kartotéce datováno k 30. březnu 1945.¹⁴⁾ Ještě pozdější úmrtí je uváděno v Terezínském pamětní knize: 30. dubna 1945 zemřel Michael Petschau. Tento fakt jsem do své kartotéky doplnila, neboť považuji údaje získané týmem vedeným historikem Miroslavem Kárným za vysoce hodnověrné. Původně jsem měla jméno zařazeno mezi těmi, ke kterým je potřebné údaje doplnit. Navíc, jméno bylo uvedeno v seznamech německých obětí.¹⁵⁾

Vraťme se k roku 1942. V tomto roce zemřelo celkem 57 dětí, z toho 33 chlapců a 24 dívek, 14 z nich bylo v Terezíně narozených. V lednu nebylo zaznamenáno žádné úmrtí. Od února (kdy zemřeli 1 chlapec a 1 děvče) do června zemřelo 8 dětí. V dalších měsících úmrtí přibývalo: 6 zemřelých v červenci, 7 v srpnu, 10 v září, v říjnu a prosinci pokles na 5 zemřelých. Nejvyšší počet úmrtí je zaznamenán v listopadu: 16 dětí (8 děvčátek a 8 chlapců), z toho 3 děti v Terezíně narozené.

Stoupající tendence úmrtnosti pokračovala i v roce 1943. V lednu 15 zemřelých (1 terezínský novorozenec), v únoru úmrtnost kulminovala na 22 případů (z toho 4 narození v ghettu), určitý pokles nastal v březnu (11 úmrtí), v dubnu 8. Od května do prosince 1943 jsou zaznamenána 1–3 úmrtí v měsíci.

V roce 1944 jsem zjistila 9 jmen zemřelých, v roce 1945 2 dětská úmrtí. V grafu je vidět, že dětská úmrtnost prudce vzrostla v září a listopadu roku 1942, kulminovala v lednu a únoru 1943 (odráží spojitost s epidemií břišního tyfu).

Příčiny dětských úmrtí

Ačkoli terezínské ghetto nebylo zřízeno za účelem přímé fyzické likvidace vězňů jako východní vyhlazovací tábory, lze říci, že svoji úlohu decimální splnilo

díky velmi špatným podmínkám, ve kterých jeho nedobrovolní obyvatelé žili.

Oddělení zdravotnictví a péče o mládež při židovské samosprávě se snažila dětem co nejvíce ulehčit jejich život v dané situaci. Ale i děti podléhaly nacistickým rozkazům a nejrůznějším nařízením. Také jich se týkalo stísněné prostředí, charakterizované velkým množstvím lidí, špinou, nedostatkem vody, sociálních zařízení, nezákladnějších hygienických prostředků, vhodné stravy i léků. Marie Titzová ve své vzpomínce uvádí: „ . . . Jako housky ležely na hollé pryčně ty nejmenší, na bříšku, protože byly opruzené. Zadečky a přirození rudé jako rak, . . . Hledaly se hadry na zabalení, zásypy, . . . My neměli děti do čeho přebalit, ba ani v čem prádlo přeprat. Tělíčka se zmítala bolestí, pěstičky sevřené, očka smutná, jakoby prosila o pomoc . . . Matky vyčerpané, hladové, nevyspalé a ustarané. Volali se lékaři, sestry, co naplat, nebylo léků, potřebné jídlo a hygiena . . . Zápach, nedostatek vody a nemoce . . .“¹⁶⁾

Jaké byly příčiny dětských úmrtí? Ačkoliv jsem neměla k dispozici lékařské zprávy či pitevní protokoly, abych mohla uvést v nich zaznamenané příčiny jednotlivých úmrtí (otázkou by ovšem zůstala pravdivost uváděných údajů), dospěla jsem k názoru, že vpodstatě ve většině případů se jednalo o úmrtí ve spojitosti s nemocí a jejich následky. Samozřejmě nelze vyslovit pravidlo, co onemocnění dítěte v Terezíně, to úmrtí. Přestože se zdravotnický personál snažil v podmínkách neustálého nedostatku léků a zdravotnického materiálu udělat maximum pro záchranu dětských životů, ne vždy se to podařilo.

Škála nemocí, jimiž děti trpěly, byla velmi široká. Nešlo jen o spalničky, angíny a příušnice, typické nemoci patřící k dětskému věku. K častým onemocněním, která se v daných podmínkách rychle šířila, patřily žloutenka, spála, úplavice či kožní nemoci. Několikrát vypukla epidemie záškrtu, své oběti si „vybrala“ epidemie břišního tyfu. Záznamy o tom nacházíme v různých dokumentech úřední povahy. Ale představit si všední realitu terezínského života, pocity a reakce uvězněných lidí nám daleko lépe umožňují zachované zápisky, deníky nebo vzpomínky těch, kteří přežili. Uvedu zde některé.

Z deníkových záznamů Egona Redlicha: „19. června 1942 – pátek. Potkal jsem skupinu dětí s černým kašlem . . .“¹⁷⁾ Marie Titzová vzpomíná: „ . . . Ve vedlejších pokojích byly asi o dva měsíce starší děti, dostávaly katary, . . . vředy na očích z avitaminózy, . . . začaly záněty středního ucha, . . . potom zase průdušky. Jeden chlapeček měl oteklou celou nožičku, zřejmě otravu a třetí dítě zápal mozkových blan . . .“¹⁸⁾ Cituji ze vzpomínky Evy Koubkové: „ . . . Asi tři měsíce jsem byla nemocná. Měla jsem těžký revmatismus . . .“¹⁹⁾ V deníku Willyho Mahlera najdeme 24. srpna 1943 zápis: „ . . . Dětská obrna i v ghettu. Nebude pomalu žádná nemoc, jež by neprošla ghettem. Zatím tato nemoc zjištěna v deseti případech. Bohudík jedná se vesměs o případy lehčího rázu.“²⁰⁾

Onemocnění a úrazy, některé vpodstatě banální a v normálních podmínkách snadno léčitelné, měly v Terezíně často komplikovaný průběh. To, co se projevilo jako bolení hlavy, mohlo být začátkem některé z těžkých nemocí. Irma Lauscherová vzpomíná: „ . . . Dr. Eva Klapp, šéflékař ústřední nemocnice,

. . . u naší Evy ještě váhá, z čeho je teplota. Má 40° horečky.²¹⁾ Složitou situaci dětských onemocnění si dospělí uvědomovali, jak se dočteme v deníku E. Redlicha, který si 4. února 1943 poznamenal: „Tyfus mezi dětmi. Tyfus u dětí vůbec není těžký, ale zde je těžký až dost. Rozčilení mezi rodiči je velké.“ Jeho další únorové záznamy jsou smutnější. „Sobota 6.: Tyfus . . . Dvě děti zemřely . . . Pondělí 8.: Několik dětí zemřelo. Obávám se, že epidemie nepomine. Ale doufám, že tíže nemoci se zmenší, že děti nebudou umírat.“²²⁾

Jak prožívaly situaci samotné děti, můžeme pochopit z řádků dívky z domova v L 414: „Náš život v heimu plynul od začátku klidně. Sem tam nějaká ta událost, která rozvířila hladinu našeho života, nás nemohla vyrušit v naší práci, v našem učení nebo bavení se, až teprve koncem ledna a začátkem února 1943 se hodně, bohužel smutně změnilo. Příčinou této změny byla epidemie tyfu, která vládla ponejvíce v dětských domovech . . . První případy z našeho heimu byly dvě přítelkyně Dáša Blochová a Jana Gintzová. Byly přítelkyněmi na život a na smrt a často si říkaly, že půjdou spolu až do hrobu . . . Teď byly obě nemocné . . . Prvního února je odvezli do nemocnice. Nezůstaly však pohromadě. Jana byla poslána do vrchlabské nemocnice a Dáša na L 317.²³⁾ Pátého února jsme se dozvěděly, že 4. února zemřely obě dívky v 6 hodin večer. Jejich přání, aby šly společně do hrobu, se jim vyplnilo . . .“²⁴⁾

Úrazy a nešťastné náhody bych uvedla jako druhou skupinu příčin dětských úmrtí. Zmínku o jednom z těchto případů, kdy došlo k úmrtí kojence, se můžeme dočíst v záznamech W. Mahlera i E. Redlicha. Ten si 4. srpna 1944 zapsal: „Včera zemřel strašným způsobem o 4 měsíce starší kojeneček, než jsi ty (pozn. Redlichův syn Petr, narozený v ghettu 16. 3. 1944). Hrál si s malou hračkou, na níž byl tenký provaz. Omotal si provaz kolem krčku a ke svému neštěstí sám sebe uškrtil během dvou vteřin, aniž ho matka mohla zachránit . . .“²⁵⁾

Zvláštní kapitolu by však tvořila „úmrtí“ dětí ještě nenarozených. Těch, kterým z rozhodnutí táborové komandantury o „dobrovolném přerušení těhotenství“ nebylo dovoleno se narodit. Podle dochovaných záznamů bylo provedeno na 350 potratů.²⁶⁾

Seznam bez konce?

V předkládaném seznamu jsou jména 136 dětí, které zemřely již v Terezíně. Domnívám se, že se mi podařilo doplnit o nich data natolik, abych je mohla zařadit mezi terezínské dětské oběti. Jak ale již nyní napovídají další získané údaje, nebude, bohužel, toto číslo konečné. Systematickým studiem uvedených dokumentů, deníků či vzpomínek a následnou konfrontací získaných dat (z hlediska věcného či časové posloupnosti) jsem našla další dětská jména. Následující řádky dokládají, jak někdy proces získávání a ověřování údajů může být složitý.

První jméno:

Již jsem se zmínila o záznamech o uškrcení kojence. Mahler v deníkovém zápisu ze 7. srpna 1944 uvedl i jeho jméno: „V dětském domově zemřela Han-

na Králová, Cv-1022, narozená zde v roce 1943 (stará 11 měsíců) za tragických okamžiků. Dostalo se jí do rukou kousek provázku a maličká holčička si jej obtočila kolem krčku a tak se udusila.²⁸⁾ Jméno Hanny (Hany) Králové jsem nenašla v seznamech zemřelých, ani v Tereziánské pamětní knize. Negativní bylo i pátrání v transportní listině transportu Cv do Tereziína, v němž by, podle zvyku dávat narozeným tereziánským dětem označení matčina transportu a doplnit tam tento údaj, mělo být jméno zapsáno. Tam je jako poslední uvedeno transportní číslo 1021. Způsob úmrtí i uváděný věk kojence se v obou zdrojích v podstatě shodují. Narození bylo možné datovat na přelom září a října 1943. V tereziánské matrice ze 7. 10. 1943 je uveden údaj: „Dne 5. 10. 1943 se narodilo v Parkstrasse 12 děvče.“ Jako rodiče jsou zapsáni Olga Králová, roz. Knappová a František Král, oba transport Cv.²⁹⁾ Ověření údaje o úmrtí v matrice zemřelých z roku 1944 jsem nemohla provést, neboť v archivním fondu Památníku Tereziína se nenachází.

Druhé jméno jsem našla v záznamech tereziánské matriky o úmrtích 9. dubna 1943: „Zemřel Michael Fröhlich, narozený v roce 1943, transport M-1010“.³⁰⁾ Pátrání v seznamech zemřelých, Tereziánské pamětní knize i v transportní listině transportu M do Tereziína bylo negativní. V ní je pod transportem číslo 82 uvedeno jméno Hermíny Fröhlichové (narozena 9. 4. 1914, zemřela v Tereziíně 27. 3. 1943).³¹⁾ Dítě v transportní listině při příjezdu transportu do ghetta není uvedeno. Mohla jsem jej považovat za dítě v Tereziíně narozené. Můj názor podpořil i záznam v matrice z 23. 3. 1943, kde jsem našla údaj o narození chlapce dne 21. 3. 1943 matce Hermíně Fröhlichové, transport AAn-82.³²⁾ V tomto případě se pravděpodobně jedná o chybné označení matčina transportu, transportní číslo se shoduje. (Ověřením v transportní listině AAn je pod číslem 82 zapsáno jméno Alexandra Weila.)

Třetí jméno je uvedeno v záznamech o úmrtích 29. dubna 1943 pod pořadovým číslem 24: „Löwy (ohne Vornamen), rok narození 1943, transport L-1005.“³³⁾ Pátrání v již klasických zdrojích byla bezvýsledná. Pouze v matričních záznamech z 28. 4. 1943 jsem našla údaj o narození děvčátka 24. 4. 1943 matce Alici Loewy, transport L-716.³⁴⁾ Ověřováním údajů u stejnojmenných žen deportovaných do Tereziína různými transporty jsem dospěla k názoru, že údaj o Alici Loewy z transportu L-716 jako o matce je správný, neboť ostatní ženy se stejným jménem byly deportovány z ghetta ještě před uváděným datem narození dítěte.

Čtvrté jméno: Hana Hahnová, narozena 18. 12. 1928, do Tereziína transportem AAU z Prahy 27. 7. 1942, transportní číslo 202.³⁵⁾ Proč jsem se u jejího jména zastavila? Je totiž uváděno v seznamech osob v ghettu zachráněných, i mezi osvobozenými v Tereziánské pamětní knize. V transportní listině transportu AAU je ale uvedena ručně dopsaná poznámka (podle zvyku doplňovat údaje o dalším osudu tereziánských vězňů): „zemřela při tyfové epidemii.“ Další dokumenty, jež by potvrdily její pravdivost či upřesnily datum úmrtí, jsem však nenalezla.

Uvedla jsem jména čtyř dětí s údaji, jež se mi zatím podařilo zjistit. Pokud se při dalším ověřování potvrdí, nezbude než zaznamenat smutnou bilanci – dosavadní seznam 136 dětských terezínských obětí se rozšíří.

Každý výzkum je nepřetržitým procesem – procesem hledání, ověřování, pokroků, i vracení se zpět. To se týká i předkládané práce. Není dokončená a je otevřená pro všechny vaše doplňky, připomínky a opravy.

Poznámky:

- ¹⁾ Ghetto-Terezín. Židovské seznamy zemřelých – Československo, písmeno A–Ž. Archiv Památníku Terezín (dále APT). Seznamy byly zpracovány v letech 1968–72 zásluhou Židovského výboru pro Terezín, založeného ve Vídni.
- ²⁾ Použité dokumenty:
 - Denní rozkazy a Sdělení židovské samosprávy, 1941–1945, APT, inv. č. MF-385/3.
 - Ghetto-Terezín. Židovské seznamy – Německo, písmeno A–Z, APT.
 - Ghetto-Terezín. Židovské seznamy – zahraničí, APT.
 - Transportní listiny transportů do ghetta Terezín z území Protektorátu Čechy a Morava – Ak1 – AE 9, APT, inv. č. A 7341–7474.
 - Záznamy o zpopelnění internovaných židovských občanů v terezínském ghettu v r. 1943. APT, inv. č. A 1194.
 - Záznamy o kremacích 3. 1. – 4. 8. 1945. APT, inv. č. A 1170.
 - Porodnost a úmrtnost, rok 1942. APT, inv. č. A 1343–1412. Porodnost a úmrtnost, rok 1943, APT, inv. č. A 1413–1642. (V textu používám též název matřka.)
 - Terezín-ghetto (seznam zachráněných osob), Praha 1945. Knihovna PT, inv. č. 2515.
- ³⁾ Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. Díl. I, II. Vyd. Nadace Terezínská iniciativa, Melantrich 1995.
- ⁴⁾ Terezín, třicet let školy a města. Život v ghettu. Vydala střední (bývalá měšťanská) škola v Terezíně u příležitosti 30. výročí svého trvání, v červnu 1949; str. 15.
- ⁵⁾ Německá armáda začala Terezín vyklízet od roku 1941. Zpočátku (od příjezdu prvního transportu 24. 11. 1941) byli vězni ubytováni v izolovaných kasárenských objektech. Do poloviny roku 1942 město normálně fungovalo, žili zde civilní obyvatelé. Heydrichovým nařízením z 16. 2. 1942 a doplňujícími výnosy bylo rozhodnuto o zrušení terezínského městského obce a její přeměně na židovské ghetto. Přesídlení původního obyvatelstva bylo dokončeno 3. 7. 1942.
- ⁶⁾ Adler, Hans Günther: Theresienstadt. Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft. 2. Auflage. Tübingen 1960, str. 44.
- ⁷⁾ Kárný, Miroslav, Kárná, Margita: Terezínští dětiští vězňové. In: Terezínské listy č. 22, 1994, str. 26.
- ⁸⁾ Tamtéž, str. 27.
- ⁹⁾ Chládková, Ludmila: Terezínské děti – bilance. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, Praha 1992, str. 148.
- ¹⁰⁾ Adler, H. G.: c.d., str. 41.
- ¹¹⁾ Podle zjištění M. Kárného a M. Kárného bylo odvečeno na „východ“ 7590 terezínských dětských vězňů, jen 242 z nich přežilo. In: Kárný, M., Kárná, M., c.d., str. 36.
- ¹²⁾ Adler, H. G.: c.d., str. 44, 47.
- ¹³⁾ Tomáš Horský, narozen 28. 1. 1928. Do Terezína deportován transportem N z Prahy 17. 12. 1941 pod transportním číslem 886. Zemřel v Terezíně 19. 2. 1942. (Transportní listina trp. N, APT, inv. č. A 7348; Denní rozkaz č. 56 z 19. února 1942, APT, inv. č. A 20/94).
- ¹³⁾ Ve skupině mladistvých bylo první úmrtí zaznamenáno již 27. 12. 1941. Zemřel Richard Stránský, který byl deportován do Terezína s rodiči transportem K z Brna již 5. 12. 1941. Narodil se 29. 8. 1926, překročil „dětskou“ věkovou hranici o 4 měsíce.

- 14) Eva Houdková, nar. 28. 3. 1945 v Terezíně. Zemřela 30. 3. 1945. In: Záznamy o kremacích 3. 1.–4. 8. 1945, APT, inv. č. A 1170. Srovn.: Terezín-ghetto. Seznam zachráněných osob. Praha 1945. Knihovna PT, inv. č. 2515, str. 188. Terezínská pamětní kniha, c.d., str. 1333. V těchto zdrojích jsou uváděny odlišné údaje v datu narození a transportu.
- 15) Ghetto-Terezín. Židovské seznamy – Německo, písmeno P–R, APT, str. 11.
- 16) Vzpomínka Marie Titzové, APT, inv. č. 1950.
- 17) Egon Redlich, narozen 13. 10. 1916, vedoucí oddělení péče o děti a mládež při židovské samosprávě. Do Terezína deportován transportem St 4. 12. 1941 z Prahy, z Terezína transportem Et 23. 10. 1944 do Osvětimi. Originál deníku je uložen v APT, inv. č. A 1226/1–4. Knižně vydán s komentářem: Kryl, Miroslav: Zítřa jedeme synu, pojedeme transportem. Vyd. Doplněk, Brno 1995, str. 127.
- 18) APT, cit. vzpomínka M. Titzové.
- 19) Vzpomínka Evy Koubkové, APT, inv. č. 1141.
- 20) Deník Willyho Mahlera, APT, inv. č. A 5704 1–6. Willy Mahler, narozen 3. 11. 1906. Do Terezína přijel transportem AAd-691 z Kolína 13. 6. 1942; z Terezína deportován transportem El 29. 9. 1944 do Osvětimi. Zahynul. V zápiscích, jež zachránila pravděpodobně jeho matka, jsou zaznamenány údaje o životě v terezínském ghettu, o osudu jeho rodiny a přátel, transportech, stravě, kultuře.
- 21) Vzpomínka Army Lauscherové, APT, inv. č. 100.
- 22) Kryl, M., c.d., str. 175.
- 23) Nemocnice pro infekční choroby.
- 24) „Smutné řádky R. G. Heim 16“ in: Irma Lauscherová: Ze zápisků a pamětí terezínského čísla, Terezínské listy č. 14, 1985, str. 38. Dívky Dagmar Blochová, nar. 5. 5. 1927, a Johana Gintzová, nar. 8. 1. 1927, přijely do Terezína společně transportem Ae z Prahy 20. 6. 1942. Obě zemřely 4. 2. 1943.
- 25) Kryl, M., c.d., str. 228.
- 26) Pokud k početí dítěte došlo ještě před příchodem do Terezína, bylo na začátku existence ghettu povoleno dítě donosit. V roce 1943 v Denním rozkaze č. 340 (APT, A 3401) vyhlásil velitel tábora Burger povinnost hlásit těhotenství pod hrozbou těžkých trestů. Ženy byly nuceny podstoupit potrat. Od roku 1944 nařízení nebylo již tak důsledně kontrolováno. In: Adler, H. G., c.d., str. 524–525.
- 27) Porodnost a úmrtnost. Záznam datovaný dne 3. 1. 1943, APT, inv. č. A 1413.
- 28) Mahler, W., c.d., zápis ze 7. 8. 1944.
- 29) Porodnost a úmrtnost, zápis ze 7. 10. 1943, APT, inv. č. A 1624.
- 30) Tamtéž, záznam datovaný dne 11. 4. 1943, APT, inv. č. A 1501.
- 31) Transportní listina transportu M z Prahy do Terezína 14. 12. 1941, APT, inv. č. A 7347.
- 32) Porodnost a úmrtnost, zápis z 23. 3. 1943, APT, inv. č. A 1482.
- 33) Tamtéž, zápis z 29. 4. 1943, APT, inv. č. A 1520.
- 34) Tamtéž, zápis z 28. 4. 1943, APT, inv. č. 1515.
- 35) Transportní listina transportu AAu z Prahy do Terezína 27. 7. 1942, APT, inv. č. A 7389.

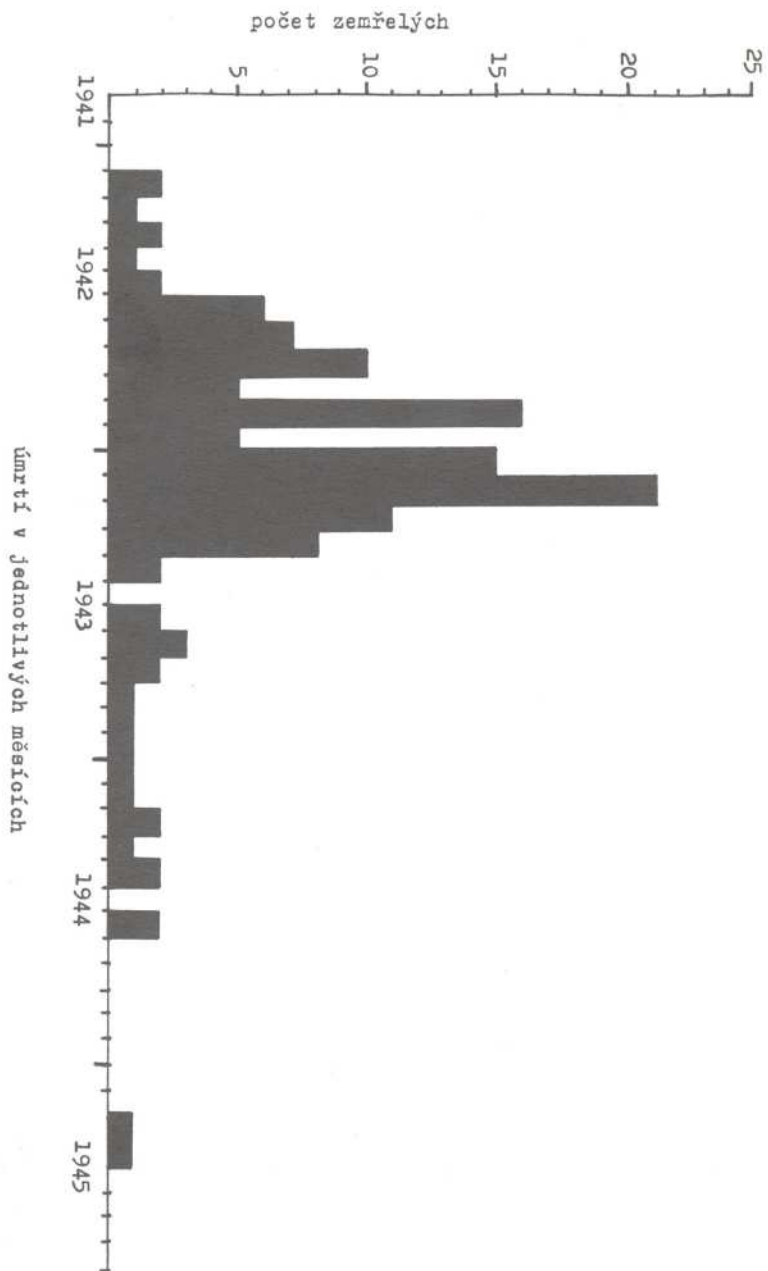
Seznam dětí zemřelých v Terezíně (hvězdičkou jsou označeny ty děti, které se v ghettu narodily):

Jméno	Datum narození	Transport do Terezína	Datum úmrtí
Abrahám, Jiří	* 23. 10. 1942	AAe-1001	10. 2. 1943
Bauerová, Andrea	5. 7. 1932	Ca-501	26. 9. 1943
Baumová, Zuza	7. 3. 1938	G-327	9. 7. 1942
Beer mann, Paul	3. 3. 1942	Cn-91	7. 3. 1943
Berlová, Renata	17. 1. 1934	AAm-245	24. 8. 1942
Bermannová, Věra	4. 5. 1934	Ch-358	16. 1. 1943
Bernstein, Tibor	3. 4. 1941	AA1-229	10/11. 1. 1943
Blatt, Jindřich	5. 6. 1929	Y-515	26. 5. 1942
Bondyová, Ruth	* 11. 2. 1943	AAv-1001	16. 3. 1943

Borges, Petr	25. 11. 1938	Bf-88	2. 3. 1943
Borges, Tomáš	25. 11. 1938	Bf-87	20. 11. 1942
Brössler, Karel	10. 9. 1937	Cb-192	27. 2. 1943
Budlovská, Blanka	19. 9. 1935	AAc-600	30. 11. 1942
Deresiewicz, Jakob	11. 11. 1928	Cc-3	25. 1. 1943
Eichenbaumová, Ruth	3. 5. 1930	Bh-27	11. 2. 1943
Eisikovič, Samuel	11. 9. 1937	Cf-494	29. 2. 1944
Eisnerová Jiřina	* 15. 8. 1942	At-1001	23. 10. 1942
Federová, Eva	14. 7. 1940	Bl-381	15. 11. 1942
Fertigová, Ruth Anna	* 3. 6. 1942	Ai-925	12. 10. 1942
Fischerová, Eva	* 18. 3. 1942	Y-801	23. 7. 1942
Fischlová Milena	6. 1. 1929	Bz-453	7. 2. 1943
Fischl, Zdenko	9. 3. 1937	Ch-643	27. 1. 1943
Fleischmann, Jiří	* 17. 7. 1942	AAf-901	26. 5. 1943
Fleischmann, Jiří Amos	* 18. 8. 1943	Akb-910	11. 9. 1943
Flussová, Lilly	23. 4. 1929	AAw-46	20. 3. 1943
Frankenbusch, Jiří	15. 11. 1941	AAw-149	5. 9. 1942
Freundová, Eva	* 3. 11. 1942	AF-1001	17. 3. 1943
Friedmann, Fritz	12. 3. 1929	AAv-490	30. 1. 1943
Friedmannová, Sabina	26. 8. 1929	Ad-304	27. 3. 1942
Furmann, Heinrich	9. 4. 1942	AAM-678	22. 9. 1942
Garbovský, Eduard	6. 3. 1941	Cl-212	2. 5. 1943
Gellnerová, Zuzana	9. 3. 1942	AAe-681	8-9. 1. 1943
Glaserová, Ivonna	10. 4. 1936	Cp-201	7. 8. 1943
Glück, Jiří	27. 6. 1938	AAf-350	19. 1. 1943
Gross, Louis	29. 6. 1941	Ba-369	18. 9. 1942
Grosz, Evžen	7. 2. 1941	M-787	7. 7. 1942
Grünbaum, Hanuš	4. 4. 1941	AAf-629	23. 8. 1942
Grünwald, Hanuš	23. 8. 1942	Bl-86	21. 11. 1942
Hahn, Ludvík	* 17. 6. 1942	L-1003	23. 10. 1942
Hamlisch, Ivan	10. 3. 1942	Aw-147	28. 4. 1943
Hansel, Jindřich	25. 5. 1942	Co-460	18. 3. 1943
Heimerová, Věra	7. 6. 1939	Cn-300	28. 3. 1943
Hermannová, Ingeborg	5. 2. 1929	Cc-976	9. 7. 1944
Hermannová, Kristina	* 16. 12. 1942	Am-1003	25. 2. 1943
Holzer, Pavel	* 9. 1. 1943	AAAd-736	26. 2. 1943
Horský, Tomáš	27. 1. 1928	N-886	19. 2. 1942
Houdková, Eva	* 28. 3. 1945	AE2-1000	30. 3. 1945
Hübsch, Ladislav	16. 6. 1940	Cb-44	16. 2. 1943
Justitzová, Věra	* 1? 11. 1942	Bm-863	14. 4. 1943
Kafková, Eva	22. 2. 1942	Aw-641	29. 6. 1942
Kauderová, Sára	* 2. 12. 1942	Cd-651	3. 12. 1942
Kaufmannová, Lena	8. 3. 1937	Bf-747	9. 11. 1942
Kessler (Kreis), Petr	* 22. 10. 1942	Au-1-1001	3. 12. 1942
Kišner, Petr	* 29. 8. 1942	M-1007	18. 4. 1943
Klingerová, Eva	25. 2. 1932	Ce-116	30. 11. 1943
Kohnová, Hana	6. 3. 1942	Au-1-662	12. 7. 1942
König, Igo	28. 4. 1937	Bi-430	14. 11. 1942
Königová, Věra	2. 10. 1930	Cd-286	28. 2. 1943
Kornfeld, Miloš	21. 4. 1941	AAb-415	21. 7. 1942
Krausová, Ingeborg Maria	24. 12. 1941	Ba-903	27. 1. 1943
Kuhn, Petr	28. 6. 1942	Bg-740	8. 10. 1942
Kurzová Eva	13. 4. 1936	Ca-113	30. 4. 1943
Kutscher, Jiří	8. 1. 1943	Co-385	25. 2. 1943

Ladner, Pavel	26. 2. 1942	Ba-965	16. 11. 1942
Lang, Anton	7. 7. 1939	Bg-749	3. 1. 1943
Lauberová, Rosa	27. 11. 1938	Ce-98	23. 12. 1942
Ledererová, Eva	* 23. 8. 1942	Z-828	19. 11. 1942
Ledererová, Eva	* 12. 2. 1943	Bg-1002	22. 2. 1943
Lederer, Ivan	26. 11. 1941	Bf-967	17. 11. 1942
Ledererová, Ludmila	31. 5. 1940	Dc-389	19. 7. 1943
Leopold, Petr	* 6. 5. 1942	H-1001	19. 12. 1942
Lewiová, Hanna	10. 8. 1927	AAu-875	19. 1. 1943
Liebreich, Vilém	25. 5. 1928	Cv-161	28. 1. 1944
Liebsteinová, Věra	17. 9. 1938	Au-422	30. 6. 1942
Lohrová, Sára	* 7. 11. 1942	AAo-?	8. 11. 1942
Löwidtová, Arnoštka	22. 1. 1928	Ba-1449	25. 2. 1943
Löwitová, Liana	25. 2. 1928	Ck-70	8. 2. 1943
Löwy, Jiří	* 9. 2. 1943	Ez-197	7. 3. 1943
Löwy, Petr	27. 11. 1941	Ez-St	23. 8. 1942
Mahler, Jiří Viktor	5. 5. 1936	Bg-59	11. 11. 1942
Mayerová, Gertruda	15. 8. 1937	Ck-74	9. 2. 1943
Melcerová, Doris	8. 4. 1939	Cv-613	21. 3. 1944
Meller, Milan	* 25. 5. 1943	Bf-1004	8. 5. 1944
Mellerová, Zdenka	11. 11. 1939	Bf-266	2. 11. 1942
Mendl, Pavel	2. 4. 1935	Ch-276	23. 2. 1943
Nathan, Dan	* 13. 1. 1944	M-1010	10. 4. 1944
Neumannová, Eva	29. 4. 1940	Ad-256	3. 1. 1943
Neuwirthová, Zuzana	23. 6. 1936	Ba-393	8. 2. 1943
Österreicher, Jindřich	3. 10. 1931	AAv-508	19. 8. 1943
Perelesová, Marta	25. 6. 1930	Cc-354	14. 4. 1943
Petschau, Michael	* 26. 4. 1945	?	30. 4. 1945
Pick, Jiří	2. 1. 1929	AAe-928	16. 9. 1942
Pick, Petr	23. 11. 1935	Ck-776	23. 8. 1943
Pollaková, Johanna Pavla	* 3. 1. 1943	Cg-307	5. 5. 1944
Pollak, Ernst	30. 1. 1932	AAr-721	22. 8. 1942
Propper, Petr	* 14. 10. 1942	Z-829	11. 1. 1943
Rabinowská, Hana	20. 3. 1938	Cb-294	1. 1. 1943
Reach, František	7. 1. 1928	Bg-967	5. 11. 1942
Recht, Leo	6. 4. 1938	Ca-662	16. 2. 1943
Reich, Pavel	13. 1. 1939	AAw-945	25. 9. 1942
Reichner, Johann	21. 2. 1931	AAv-993	4. 2. 1943
Reinischová, Eva	11. 3. 1940	Bg-958	20. 2. 1943
Reiserová, Eva Doris	27. 5. 1935	Au-1-786	22. 6. 1942
Reiser, Johann	8. 10. 1927	Au-1-725	16. 10. 1943
Robitschek, Denny	* 25. 2. 1943	AA1-1004	25. 3. 1943
Seltenová, Edita	19. 2. 1941	Ca-554	14. 11. 1942
Schlesinger, Felix	2. 5. 1941	Af-568	7. 8. 1942
Schneiderová, Marie Terezie	* 21. 3. 1942	T-605	20. 3. 1943
Schrötter, Mořic	3. 9. 1927	Ah-599	6. 4. 1942
Schrötterová, Eva	27. 1. 1941	AAf-807	30. 1. 1943
Silberstein, Jindřich	2. 6. 1928	W-223	29. 4. 1942
Singer, Miroslav	19. 7. 1941	Ba-389	14. 9. 1942
Somody, Karel	* 7. 5. 1942	Ai-924	10. 4. 1943
Spitz, Milan	3. 4. 1942	Co-283	21. 2. 1943
Stefanská, Gisela	12. 12. 1941	AAo-306	25. 9. 1942
Stefanský, Pavel	21. 4. 1939	AAo-305	23. 8. 1942
Straková, Georgina	14. 3. 1930	Bd-44	24. 2. 1943

Süss, Pavel	* 19. 7. 1942	G-1001	7. 10. 1942
Sussmannová, Hilda	* 5. 7. 1942	Am-1001	6. 7. 1942
Sušický, Petr	29. 1. 1942	Ba-909	19. 9. 1943
Šapšovičová, Zora	23. 1. 1929	M-444	11. 2. 1943
Šmolková, Eva	11. 2. 1929	Cd-282	22. 3. 1944
Šmolková, Hanna	20. 3. 1930	Cd-283	8. 4. 1943
Tanzer, Michal	* 2. 8. 1942	H-1002	28. 9. 1942
Tausk, Ivo	17. 6. 1936	Ck-615	20. 2. 1943
Teller, Paul	30. 6. 1941	AAb-676	23. 8. 1942
Torbeová, Marta	21. 12. 1932	Bf-115	8. 3. 1943
Trousilová, Věra	* 8. 1942		7. 11. 1942
Ullmann, Paul	21. 11. 1940	At-663	14. 1. 1943
Vodička, Otto	25. 9. 1941	Bz-587	3. 12. 1943
Vodičková, Věra	* 9. 5. 1943	Bz-652	5. 7. 1943
Wolfowitschová, Betty (Volvovičová)	* 24. 3. 1943	Bi-861	3. 7. 1944
Wachtlová, Dolly	31. 8. 1932	G-425	17. 11. 1942
Waldsteinová, Jana	* 30. 7. 1942	L-1004	17. 12. 1942
Wiener, Petr Simon	* 3. 7. 1942	M-1004	16. 11. 1942
Wiener, Zdeněk	16. 5. 1941	AA1-736	21. 9. 1942

Graf úmrtnosti terezínských dětí

VĚZNI TEREZÍNSKÉ MALÉ PEVNOSTI V KONCENTRAČNÍM TÁBOŘE GROSS-ROSEN

Marek Poloncarz

Česká historiografie nevěnovala koncentračnímu táboru Gross-Rosen příliš mnoho pozornosti. Příspěvky k tomuto tématu se objevovaly sporadicky a převážně mimo hlavní proud historického výzkumu. Lze je rozčlenit do tří bloků.

První se soustředil na otázky poboček KL Gross-Rosen působících na území dnešní ČR. V této souvislosti je třeba připomenout práci R. Bubeníčkové, L. Kubátové a I. Malé „Tábory utrpení a smrti“, která si kladla za cíl popis nacistických koncentračních, zajateckých, trestných a pracovních táborů v Čechách. Kromě toho R. Bubeníčková a L. Kubátová zveřejnily v regionálních časopisech několik článků týkajících se nacistických táborů v Krkonoších a na Trutnovsku a využití vězeňské pracovní síly ve Inářském průmyslu.¹⁾ Na tyto práce navázal výzkum pracovníků Památníku Terezín M. Kryla a L. Chládkové, publikovaný pod názvem „Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve Inářských závodech Trutnovska za nacistické okupace“.

Jediným poněkud obecnějším materiálem, věnovaným táboru Gross-Rosen a českým vězňům, byl článek A. Grobelného v Terezínských listech. Nevyčerpal pochopitelně problematiku a měl čtenáři spíše přiblížit historii tábora než shrnout stav výzkumu perzekuce českých občanů v tomto táboře.²⁾

Třetí skupinu tvoří výzkumy souvislosti mezi táborem Gross-Rosen a lito-měřickou pobočkou KL Flossenbürg. Po práci M. Trhlínové „Tábor smrti pod Radobýlem“ z roku 1975 nejnovější výsledky výzkumu prezentovala na vědecké konferenci v Terezíně v roce 1994 M. Benešová.³⁾

Malý zájem o tábor Gross-Rosen mezi českými historiky je vyvolán především faktem, že v tomto táboře bylo oproti jiným nacistickým koncentračním táborům vězněno poměrně málo československých občanů. Pomineme-li židovské deportace na Východ, nejpočetnější transporty z Protektorátu Čechy a Morava odcházely do koncentračních táborů Buchenwald, Auschwitz, Mauthausen, Flossenbürg a Dachau. Vezmeme-li navíc v úvahu, že se výzkumu věnovaly většinou osoby spojené s předmětem výzkumu osobním poutem (bývalí vězni), je pochopitelné, proč bylo více pozornosti věnováno táborům s větším podílem českých vězňů.

Výše uvedené tábory disponují také v našich archívech podstatně širší pramenovou základnou, zejména pokud jde o vzpomínky vězňů a některé dokumenty, které tito vězni z táborů přivezli.

Nejrozsáhlejší dokumentaci týkající se počtů Čechů vězněných v Gross-Rosen vlastní Památník Terezín díky zpracování žádostí občanů o odškodnění dle zákona 255/46 Sb., zrealizovaném v 70. letech. Podle tohoto projektu, který je

zatížený řadou chyb a nepřesností, táborem a jeho pobočkami prošlo nejméně 745 mužů a 192 ženy.⁴⁾ Uvedené číslo není konečné, ale nepochybně jde o nejuplněnější soupis československých vězňů Gross-Rosen.

V tomto příspěvku se nebudeme věnovat celkové bilanci a omezíme se pouze na úlohu terezínské Malé pevnosti v transportech Čechů do Gross-Rosen.

Základem pro zpracování tématu se staly dokumenty a materiály z fondu Památníku Terezín, zejména rekonstruovaná kartotéka vězňů Malé pevnosti a zmíněný výzkum žádostí o odškodnění dle zákona 255/46 Sb. Byly použity rovněž vzpomínky vězňů, výsledky výzkumů M. Trhlínové, M. Benešové, A. Konieczného⁵⁾ a Kniha zemřelých vězňů KL Gross-Rosen.⁶⁾

Na rozdíl od transportů do Auschwitz-Birkenau, Buchenwaldu, Flossenbürgu nebo Mauthausenu, neměly transporty do KT Gross-Rosen masový charakter. Podařilo se nám zjistit jména 105 mužů, kteří byli v letech 1942–1945 převezeni z Terezína do Gross-Rosen. Ani toto číslo není konečné a počítačové zpracování evidence terezínských vězňů v konfrontaci s údaji Muzea Gross-Rosen nepochybně přinesou zpřesnění počtů. Náš soupis navíc neobsahuje všechny údaje, které by umožnily lépe sledovat osudy těchto osob.

Mezi 105 terezínskými vězni bylo 99 Čechů, tři občané SSSR, jeden Němec a ve dvou případech se nepodařilo určit občanství. Nejvíce z nich – 53 osoby, byly zatčeny za různé projevy odporu: účast v hnutí odporu, velezradu, přechovávání zbraní, pomoc perzekvovaným osobám, poslech cizího rozhlasu atd. Za různé pracovní přestupky byli zatčeni 23 muži, jeden za hospodářský delikt. V 28 případech zůstává důvod zatčení neznámý.

Dosud podchycené transporty do Gross-Rosen zahrnují období od 7. září 1942 do 22. prosince 1944. Ve třetině případů jsou data nejistá nebo neúplná, tzn. obsahují pouze měsíc a rok. Z dřívějších výzkumů je známo, že od roku 1942 pražské gestapo vězně do táborů a věznic v říši posílalo jednou týdně vězeňským vlakem. Tento vlak v Bohušovicích nabíral rovněž terezínské vězně. V Drážďanech pak byli vězni rozdělováni a posíláni do jednotlivých míst. V roce 1942 se touto cestou do Gross-Rosen dostaly čtyři osoby, v roce 1943 – 24 osoby a v roce 1944 – 75. U dvou dalších se datum nepodařilo zjistit.

Pravděpodobně jako první šel 7. září 1942 z Terezína do Gross-Rosen Ludvík Vlček, další dva vězni byli přemístěni 2. 11. 1942 a 23. 11. 1942. Datum transportu posledního z nich neznáme.

V roce 1943 transporty probíhaly zřejmě jen v první polovině roku. Je jisté, že 20. ledna 1943 odešla do Gross-Rosen skupina nejméně deseti terezínských vězňů. Leden jako datum transportu uvádí ještě dalších pět, bohužel bez upřesnění dne. U dvou z nich se podařilo zjistit táborová čísla. Jsou to Václav Jonáš č. 7973 a Stanislav Paďourek č. 8009. Tato čísla zapadají do mezery v číslování nově příchozích do tábora koncem ledna 1943.⁷⁾ V dalších měsících byly počty transportovaných následující: únor – čtyři, březen – tři, červen – dvě a červenec – jeden.

Přestávka trvala pravděpodobně do února 1944, kdy máme podchyceny pře-

suny zpočátku jen jednotlivců (17. února, 12. dubna, 11. a 25. května, 27. června a 13. července). Poslední z nich – František Grádl, obdržel v Gross-Rosen číslo 6103 nebo 6105. Z porovnání s výsledky výzkumu A. Konieczného vyplývá, že jde o číslo z tzv. opakovaného číslování, které zapadá do mezery mezi transportem 13. 7. z Varšavy a převedením čtyř vězňů z AEL Gross-Rosen 16. 7. 1944.⁸⁾

V srpnu bylo do Gross-Rosen odvezeno nejméně deset osob (u tří známe datum odchodu z Terezína: 3. 8., 24. 8. a 31. 8.), stejně tak v září (7. 9., 14. 9., 21. 9. a 28. 9.). Nejpočetnější přesuny se konaly v říjnu 1944. Bylo zjištěno dvacet jmen, v tom šestnáct s úplným datem, ve čtyřech skupinách: 5. 10. – sedm osob, 12. 10. – čtyři, 19. 10. – tři a 26. 10. – dvě osoby. V listopadu bylo převezeno nejméně 6 vězňů (z toho jeden 3. 11. a čtyři 23. 11.). Poslední transporty do Gross-Rosen odjely z Terezína v prosinci. Podle našich údajů 8. 12. odešlo nejméně pět mužů, 15. 12. nejméně tři a 22. 12. alespoň jeden. Ve zbývajících čtyřech případech není k dispozici přesné datum. V evidenční knize pankrácké věznice, kde se rovněž zaznamenávaly odchody z Terezína, je u jména Josefa Pracny uveden datum 6. 12. 1944. Nevíme, zda šlo o nějaký mimořádný přesun nebo vězeň byl prostě odepsán o dva dny dříve, což konečniců nebylo nijak výjimečné. V roce 1944 se do Gross-Rosen dostalo ještě minimálně šest dalších terezínských vězňů, bohužel se však nepodařilo určit datum transportu.

Na otázku, jak dlouho trval transport, nelze jednoznačně odpovědět. Porovnání dvou přesných dat odchodu z Terezína s daty příchodu podle vězeňských čísel ukazuje na dobu jednoho až tří dnů.

Za zmínku stojí snad také fakt, že pražské gestapo počítalo s možností transportů do Gross-Rosen ještě v lednu 1945. Na kartách šesti vězňů nacházíme poznámku transport Gross-Rosen s datem 26. 1. 1945. Ten byl skutečně vypraven, ale již 6. února 1945 byli vězni zpátky v Terezíně.

Neméně zajímavé jako chronologie transportů, je sledování osudů těchto vězňů. V 33 případech se rekonstrukce dalšího osudu ukázala zatím nemožná. Osm vězňů bylo osvobozeno v Gross-Rosen nebo v některé jeho pobočce. František Kysel uvádí, že asi po dvou týdnech v kmenovém táboře byl převeden do pobočky v Králíkách (Grulich), kde pracoval do konce války. Vězni byli 3. 5. 1945 evakuováni do Kladska, kde narazili na sovětskou armádu.⁹⁾ Obdobně popisuje svůj osud Karel Rychlý.¹⁰⁾ Přesná místa a data osvobození ostatních šesti neznáme.

Poměrně výjimečným jevem bylo propuštění z tábora. Víme o dvou případech. Prvním byl Ferdinand Grumlík, propuštěný v lednu 1944 a druhý Ladislav Matějka v listopadu téhož roku.

Samostatnou skupinu tvoří zemřelí a nezvěstní. Dosud známe 21 případů, ovšem konečné číslo se může zvětšit. První terezínský vězeň – Luděk Vlček, zemřel po tříměsíčním věznění v Gross-Rosen 27. 12. 1942. V roce 1943 bylo zaznamenáno šest úmrtí, z toho pět v prvním čtvrtletí. O šestém hovoří ve

vzpomínce bývalý vězeň Jaroslav Kubát: „Několik vězňů, mezi nimi i můj kamarád H. Willenbach z transportu z Malé pevnosti, se pokoušelo utéci. H. Willenbach to nemohl vydržet. Jednou, bylo jich čtyři nebo pět, utekli, dostali se do drátů, které je spálily. Ráno, když jsme pochodovali, museli jsme udělat vpravo hled a podívat se na ně.“¹¹⁾ Bohužel vzpomínka neobsahuje žádné údaje, které by umožnily určit datum této události. Rovněž v roce 1944 zahynulo nejméně pět osob – v listopadu a prosinci. Během prvních tří měsíců 1945 v kmenovém táboře a pobočkách zemřelo nejvíce terezínských vězňů – devět.

Nepochybně nejpočetnější skupinou byli vězni transportovaní z Gross-Rosen do jiného tábora. Podchytili jsme 40 případů, pouze u sedmnácti však známe datum transportu. V roce 1943 odešli tři muži, z toho dva do KL Mauthausen. V roce 1944 to bylo pět vězňů a v roce 1945 dalších devět, přičemž šlo většinou o evakuační transport do KL Flossenbürg, který v únoru 1945 přišel do Litoměřic.

Nejvíce terezínských vězňů bylo z Gross-Rosen přemístěno do KL Flossenbürg – celkem 17. Většina z nich přišla do pobočky v Litoměřicích – dva transportem 29. 5. 1944 a sedm již zmíněným 9. 2. 1945. Sedm vězňů bylo převedeno do Buchenwaldu, pět do Mittelbau-Dora, čtyři do Sachsenhausenu a Mauthausenu, po jednom do Dachau a Auschwitz. V jednom případě je jako cíl transportu uveden Magdeburg, ale nevíme, zda se jednalo o některou z poboček Buchenwaldu, soud nebo věznici.

Na závěr stojí za zmínku, že v Gross-Rosen bylo vězněno ještě nejméně 20 osob, které předtím nebo potom byly vězni Terezína.

Jména 38 Čechů, kteří byli transportováni přímo do Gross-Rosen a čtyř z výše zmíněných dvaceti, nejsou uvedena v počítačovém zpracování žádostí o odškodnění, což znamená, že celkový zjištěný počet československých občanů vězněných v Gross-Rosen činí nejméně 979 a ani toto číslo není pochopitelně konečné.

Poznámky:

- ¹¹⁾ R. Bubeníčková – L. Kubátová, *Nacistické tábory na Trutnovsku*. [in:] Krkonoše–Podkrkonoší. Vlastivědný sborník IV, Hradec Králové 1968; R. Bubeníčková – L. Kubátová, *Nacistické tábory v krkonošské oblasti*. [in:] Krkonoše–Podkrkonoší. Vlastivědný sborník V, Hradec Králové 1970.
- ²⁾ Andělín Grobelný, *Koncentrační tábor Gross-Rosen a občané ČSR 1941–1945*. [in:] Terezínské listy 18/90 a 19/91.
- ³⁾ Miroslava Benešová, *Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové*. [in:] Koncentrační tábor Litoměřice. Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.–17. listopadu 1994, Památník Terezín 1995.
- ⁴⁾ Počítačové zpracování, sv. „Vězni v koncentračních táborech 412–416“, Archiv Památníku Terezín (dále APT).
- ⁵⁾ Alfred Konieczny, *Stan badań nad numeracją więźniów w obozie koncentracyjnym Gross-Rosen*, [in:] Studia Śląskie tom XXXVI (1979) a A. Konieczny, *Przeniesienia i transporty ewa-*

kuacyjne z KL Gross-Rosen do innych obozów koncentracyjnych [in:] Acta Universitas Wratislaviensis No 516, Wrocław 1980.

- 6) *Księga zmarłych więźniów KL Gross-Rosen, Państwowe Muzeum Gross-Rosen 1992.*
- 7) A. Konieczny, *Stan badań* s. 163.
- 8) A. Konieczny, *Stan badań* s. 173.
- 9) Vzpomínka Františka Kysela, APT, sbírka vzpomínek, č. 1012.
- 10) Vzpomínka Karla Rychlého, APT, sbírka vzpomínek, č. 1563.
- 11) Vzpomínka Jaroslava Kubáta, APT, sbírka vzpomínek, č. 1996.

PRISONERS FROM TEREZÍN'S SMALL FORTRESS IN THE GROSS-ROSEN CONCENTRATION CAMP

Marek Poloncarz
Résumé

Czech historiographers did not pay much attention to the Gross-Rosen concentration camp. One of the reasons for their interest in it being so modest is the circumstance that relatively few Czechoslovak citizens had been imprisoned in this camp, compared to others. According to incomplete statistics, compiled at Památník in the 1970's, at least 745 men and 192 women had passed through the camp and extensions.

Unlike the mass transports to the concentration camps of Auschwitz-Birkenau, Buchenwald, Flossenburg, or Mauthausen, transports from the Gestapo's Small Fortress in Terezín to the Gross-Rosen concentration camp were never very large. During our research we were able to find the names of 105 men who had been transported from Terezín to Gross-Rosen between 1942 and 1945.

Out of those 105 men, there were 99 Czechs, 3 Soviets, 1 German, and 2 men of unidentified nationality. Most of them - 53 persons - were arrested for various acts of resistance, e.g., participation in the resistance movement, treason, illegal arms keeping, providing assistance to persecuted persons, listening to foreign radio stations, etc. 23 men were arrested for work violations, and one for an economic perpetration. In 28 cases, the reason for their arrest could not be ascertained. To date, the research covers the period from September 7, 1942 to December 22, 1944.

Of the above number of persons, eight men were liberated in Gross-Rosen or one of its extensions and 2 were discharged. At least 21 prisoners died or were declared missing. The largest group of prisoners - 40 persons - were transported from Gross-Rosen to another camp.

The names of 38 Czechs who had been transported directly to Gross-Rosen and four of the above 20, were not listed in the incomplete statistical data above, which means that the total number, ascertained to date, of Czechoslovak citizens imprisoned in Gross-Rosen must have reached at least 979, but naturally even this number is not final.

Die HÄFTLINGE DER THERESIENSTÄDTER KLEINEN FESTUNG IM KONZENTRATIONSLAGER GROSS-ROSEN

Marek Poloncarz
Resumé

Die tschechische Historiographie widmete dem Konzentrationslager in Gross-Rosen nicht besonders viel Aufmerksamkeit. Das geringe Interesse für dieses Lager könnte man durch die Tatsache erklären, daß dort im Gegensatz zu den anderen Lagern relativ wenig tschechoslowakische Bürger inhaftiert wurden. Nach einer unvollständigen Statistik, die in den 70er Jahren in der Gedenkstätte Theresienstadt entstand, sind mindestens 745 Männer und 192 Frauen durch das Lager und seine Zweigstellen gegangen.

Im Unterschied zu den Transporten nach Auschwitz-Birkenau, Buchenwald, Flossenbürg oder Mauthausen hatten die Transporte aus dem Gefängnis der Gestapo in der Kleinen Festung Theresienstadt ins Konzentrationslager Gross-Rosen keinen Massencharakter. Es gelang uns die Namen den 105 Männer, die in den Jahren 1942-1945 aus Theresienstadt nach Gross-Rosen übergeführt wurden, in Erfahrung zu bringen.

Unter den 105 Theresienstädter Häftlingen, die aus Theresienstadt nach Gross-Rosen geschickt wurden, befanden sich 99 Tschechen, 3 sowjetische Bürger, einen Deutschen. In zwei Fällen gelang es nicht die Staatsangehörigkeit zu bestimmen. Die Mehrheit von ihnen, 53 Personen, wurden aufgrund verschiedener Widerstandsäußerungen verhaftet: Teilnahme an der Widerstandsbewegung, Hochverrat, Verwahrung eines Gewehrs, Hilfe für verfolgte Personen, Anhören des ausländischen Rundfunks usw. Aufgrund verschiedener Arbeitsübertretungen wurden 23 Männer verhaftet, einer wegen eines wirtschaftlichen Delikts. In 28 Fällen bleibt der Grund für die Verhaftung unbekannt. Die bisher erschlossenen Transporte nach Gross-Rosen umfassen den Zeitraum vom 7. September 1942 bis 22. Dezember 1944.

Von der erwähnten Zahl wurden acht Häftlinge in Gross-Rosen, bzw. in einer seiner Zweigstellen befreit und zwei entlassen. Mindestens 21 kamen entweder ums Leben oder sind verschollen. Die zahlenmäßig stärkste Gruppe, 40 Personen, bildeten die aus Gross-Rosen in ein anderes Lager transportierten Häftlinge.

Die Namen der 38 Tschechen, die direkt nach Gross-Rosen transportiert wurden, und der vier von den vorher genannten 20 sind nicht in der oben erwähnten unvollständigen Statistik angeführt, was also bedeutet, daß die festgestellte Gesamtzahl der in Gross-Rosen inhaftierten tschechoslowakischen Bürger mindestens 979 beträgt und begreiflicherweise nicht einmal diese Zahl endgültig ist.

MEDAILONKY

Setkání s fašismem

(Památce reportéra Franty Kocourka)

Dušan Tomášek

Poprvé se s fašismem setkal tváří v tvář už v roce 1922. Po maturitě v Praze se vydal s batohem a 600 lirami v kapse na Sicílii. Bylo mu 21 let. Při zastávce ve Florencii si 6. října večer zapsal do deníku: „Je tu všude politicky nabité ovzduší. Vojáci jsou stále ve zbrani . . . Fascisté jsou velmi činní, plné noviny jsou o nich, chtějí prohlásit nebo dokonce už prohlásili autonomii. Teď se vyspím, venku se blýská, prší a hřmí.“¹⁾

V lednu 1933, už jako zkušený novinář, informoval českou veřejnost o přepadení židenických kasáren domácími fašisty. V únoru 1934 psal o pouličních bojích proti fašizujícímu režimu ve Vídni. Od začátku bedlivě sledoval Hitlerův vzestup, zejména od ledna 1935, kdy se jako žurnalista zúčastnil sárského plebiscitu: „Němců, kteří se nechtějí vrátit do dnešního Německa, je v Sársku hodně,“ sděloval do Prahy, „aspoň třikrát tolik, než připouštějí jejich odpůrci v Sársku a německý říšský tisk“. V poslední ze tří sárských rozhlasových reportáží – kromě dalších v Pestrém týdnu a Přítomnosti – vyslovil už obavy z dalšího vývoje v Evropě.²⁾

V roce 1937, když byl svědkem pompézních parád při návštěvě Mussoliniho v Berlíně, si poznamenal: „Evropa má proti sobě posíleného nepřítele.“³⁾ Začátkem listopadu se v Bruselu účastnil mírové konference a byl pobouřen „špatnou reží“, která neumožnila prstem ukázat na strůjce nové války. A 12. března 1938 byl vyslán na plebiscit do Vídně, ale místo něho se stal svědkem okupace Rakouska Hitlerem.

Reportér Franta Kocourek patřil na jaře 1938 už k vyhraněným odpůrcům nacismu. Dospěl k tomu logickým vývojem. Narodil se 14. září 1901 v pražské vlastenecké rodině. Jeho otec František (kvůli němu používal František mladší své jméno ve familiérní a především „mužnější“ podobě Franta)⁴⁾ byl profesorem, známým osvětovým pracovníkem a přítelem T. G. Masaryka, jehož syna Jana na vinohradském gymnáziu učil. Matka byla obětavou recitátorkou. Franta se od mládí zúčastňoval různých osvětových akcí, především jako klavírista. Po absolvování gymnázia a konzervatoře získal v roce 1926 doktorát filozofie na Karlově univerzitě. Studia si ještě tři roky doplňoval na pařížské Sorboně, v Aix-en-Provence a v Berlíně. Mnohem dříve ale spolupracoval s novinami a časopisy. Jednu z prvních reportáží poslal v roce 1922 z italské cesty do Peroutkovy Přítomnosti.

Kocourkův boj s nacismem začal naplno v září 1938. Sám o tom v den mo-

bilizace napsal: „Budu jeden z mála těch, kdo mají to štěstí, že v této podivné válce vůbec nějak mohou bojovat.“⁵⁾ V uniformě mobilizovaného poručíka v záloze připomínal posluchačům rozhlasu, že nejednou v historii jsme „při mnohem menším počtu uměli slavně zvítězit.“⁶⁾ Ve svém rozhlasovém Okénku z 27. září 1938, kdy odpovídal Hitlerovi na jeho štvavou berlínskou řeč, se podle svědectví kolegy Dismana opřel o stůl s mikrofonem a bez ohledu na schválený text (v době ohrožení republiky byla zavedena cenzura) vzrušeně volal na führerovu adresu: „Za doprovodu píšťal a bubnů hrozíš Evropě, ženeš ji do ponížující tmy, do středověkých děr a sklepů.“⁷⁾ A za dva dny nato pronesl v zahraničním vysílání francouzsky „projev k Francouzům, kteří nás opustili“.

Je pochopitelné, že brzo po nástupu pomnichovské vlády a začátku fašizujícího kurzu nebyl Kocourek v rozhlase, ovládaném agrárníky, persona grata. Dochoval se rukopis jeho třetího „vojenského“ Okénka z 10. října, do něhož mu citelně zasáhl cenzor. Přesto Kocourek opět pohotově vsunul improvizovanou větu: „A v tomto okamžiku voláme odtud z Prahy, ze srdce republiky, do všech těch končin, i tam, za nové dosud nefixované hranice státu: Jsme s vámi, myslíme na vás!“ A ještě 17. října se snažil podpořit morálku armády, která musela ustoupit, a vyzýval k pomoci uprchlíkům z pohraničí. Bezprostředně poté následoval zákaz jeho vstupu před mikrofon.

Kocourek díky rozhlasu, díky svému hlasu i přístupu k posluchačům, se v té době stal nejpopulárnějším českým reportérem. Jako volný novinář si musel dokonce zřídit v Lucerně kancelář, kam mu denně chodily stovky dopisů od posluchačů. Když tedy nesměl před mikrofon, chystal aspoň vydání letáku, který by sjednotil všechny protifašistické síly. Jeho záměr však byl vyzrazen. Následoval výslech na policii a prohlídka v jeho kanceláři. Našli jen haldy dopisů od posluchačů. Jejich tlak byl tak silný, že po čtyřech týdnech pozvali Kocourka opět do rozhlasu. V dalším, už „nevojenském“ Okénku se snažil vzbudit optimismus tvrzením, že vždy, když je Čechům nejhůř, dovedou se vzchopit navzdory všem. Po skončení schváleného textu, dříve, než stačili vypnout mikrofon, honem dodal: „Na shledanou za týden v sobotním Okénku!“ Nebylo to nic platné. Následoval nový zákaz vstupu do studia . . .

Teprve od poloviny února 1939 smí natočit několik nepolitických programů. A 14. března usedá ve 22 hodin k mikrofonu, aby přednesl „loučení se Slováků“ a po 23. hodině, podle vlastního záznamu, „ohlašuje obsazení Moravské Ostravy říšskoněmeckým vojskem“.⁸⁾

Po zřízení protektorátu nastává nová etapa Kocourkova působení v rozhlase. Nacisté se snažili získat pro sebe populární publicisty, aby tím napravili své pokažené renomé ve světě. (Později dal K. H. Frank přivést z koncentračního tábora např. Ferdinanda Peroutku, ale ten „lákavé“ sliby odmítl, a byl proto vrácen do Buchenwaldu.) Kocourkovi tedy okupanti nabídli, aby z balkónu pražského hotelu Šroubek reportoval 19. března 1939 přehlídku wehrmachtu. Přijal, a předstíraním špatné znalosti němčiny nacisty zesměšňoval. Do dějin české žurnalistiky se zapsala zejména jeho alegorie velké černé vrány, která

s rozepjatými křídly plachtí od Muzea dolů k Můstku nad německými vojsky: „Divila se asi tomu hluku, který zde slyšela a obrazu, který viděla pod sebou,“ říkal Kocourek s důrazem na některá slova, aby posluchači alegorii lépe pochopili. Vtipně komentoval sajtkáry, plné vojáků, ptal se přítomného důstojníka, zda tanky jsou kovové, zmiňoval se o Pražanech, jdoucích přehlídka nepřehlídka do kaváren a za zábavou, či o německém bombardéru, letícím „ke Smíchovu“.

Reportáž vzbudila pozornost za hranicemi. Francouzský a anglický tisk psal o statečném českém reportérovi. Kocourkovi to vyneslo nepřijemné jednání v rozhlase a zřejmě i první záznam na gestapu. Naštěstí zahraniční tisk i domácí šeptanda šířily zprávu, že reportér byl zatčen. To nemohli nacisté v té době potřebovat. Proto byl Kocourek vyzván, aby připravil nějakou „promluvu“. Zvolil si komentář nazvaný O slávě živého slova. A určil si tím novou možnost dalšího, zcela originálního a ojedinělého způsobu odboje: na nezávadné téma říkat „mezi slovy“ posluchačům to, co není možné říci otevřeně. Lidé ho pochopili.

Promluvu O slávě živého slova přednesl v Radiožurnálu 5. dubna 1939: „Nechť za každých i za dnešních poměrů je české slovo nejen české, ale rovné. Nechť se drží zpřímá, jako páteř našich nejlepších lidí . . . Nechť je statečné a věrné věci národa.“ Poté zvyšuje hlas: „Jde tedy jen o to, aby některé od přírody slabší povahy a měkčí páteře samy od sebe neprojevovaly chameleonskou ochotu, jíž musí opovrhovat každý čestný a spravedlivý člověk.“⁹⁾

Promluva měla obrovský úspěch. Lidé telefonovali, posílali dopisy.¹⁰⁾ A ve velikonočním pozdravu krajanům v USA, vysílaném 10. dubna, pateticky volá: „Haló, vy tam za velkou louží . . . Trůny se třesou a bortí, státy vznikají a zanikají, ale národ zůstává národem a vlast zůstává vlastní!“¹¹⁾

Nedlouho poté následovala jeho Zdravice Moravě s tímto napomenutím: „Na život a na smrt zůstaňme oddáni odkazu našich nejlepších mužů a žen!“¹²⁾ Dne 26. května pak přednáší další „odbojovou“ promluvu Proti všem, kdo vybíhají z řady. Už sám název prozrazuje téma. V závěru apeluje na posluchače, aby se „přestali už k čertu jednou bát a uhýbat tam, kde stojí na půdě svého práva.“¹³⁾ Ohlas byl opět obrovský. Zároveň se však objevují i první neurvalé výhrůžky českých fašistů. Protektorátní policie ale poskytuje Kocourkovi ochranu a po několika dnech hlídá jeho byt na Hřebenkách.

V další promluvě z 10. července pranýřuje závist, podezřavost, pomluvu a udavačství, které nazývá zločinem, „ . . . mám-li na mysli určité období v životě národa, kdy nelze posuzovat udavačství jen jako hluboký mravní pokles, ale jako vlastizradu“.¹⁴⁾

Po odvysílání reportáže z Anenské veselice na Staroměstském náměstí přednáší Franta Kocourek 31. července 1939 již šestou „odbojovou promluvu“, nazvanou tentokrát Loučení s vojenskou uniformou. Byla vyvolána likvidací Československé armády: „Národ, který chce žít, musí bojovat jako celek . . . Odkládáme-li v důsledku změn našeho státního postavení vojenský stejnokroj,

vzdáváme se tím sice symbolu, na nějž je každý národ pod sluncem pyšný. Ale nevzdáváme se rozhodně a ničím nevykořenitelné vůle každého věrného českého člověka žít svým životem v duchu tradice dějin našeho národa, který byl už tolikrát zdrcen hmotnou i početnou přesilou, ale který vždycky překonal porobu a ponížení . . .“¹⁵⁾

Spolu se stovkami souhlasných dopisů přišla i první udání. Samozřejmě nejen do rozhlasu. 20. září 1939, krátce po vypuknutí války, přijel za Frantou do Poličky jeho bratr Rostislav (později prchl za hranice a vstoupil do čs. vojska v Británii) s tím, že ho hledá gestapo. Franta byl přesvědčen, že „na gestapo stačí“. Jel tedy do Prahy a ohlásil se v Petschkově paláci. Absolvoval dva výslechy. Hrál naivního a vyslovil podiv nad překrucováním a nepochopením svých slov. Německý zmocněnec pražského rozhlasu, s nímž se znal Kocourek jako s hlasatelem ještě z první republiky, podal o něm dobrozdání jako o objektivním novináři, výborném znalci německé kultury, jehož styl se sice nedrží zajetých šablon, ale je pozitivní a konstruktivní.¹⁶⁾ Po této intervenci byl Franta Kocourek podle svého záznamu v diáři z 23. září „prozatím definitivně propuštěn“ a šel s manželkou k Šroubkům na oběd a „na oslavu svobody a života dvakrát za sebou do biografu“. Schneider mu pomohl již na jaře po reportáži o přehlídce wehrmachtu, když poslal do Berlína záznam textu s vystříhanými závadnými pasážemi.

Od srpna se Kocourek před mikrofonem neobjevil. Šéf literárního vysílání Kareš prý rozhodl „Kocourka teď rozhodně nezaměstnávat“.¹⁷⁾ Intervenuje proto u protektorátních ministrů, chce si vynutit projev k 28. říjnu. Marně. Začátkem listopadu se dozvídá, že mu byl zrušen „stálý plat“ Tiskového odboru ministerské rady, jehož šéf dr. Schmoranz byl zatčen a později popraven. Předkládá zostřené cenzuře postupně čtyři verze promluvy O nového českého člověka, jejíž německý překlad zakryl některé jazykové dvojsmysly a invektivy. Konečně 12. listopadu stojí znovu před mikrofonem.

Jeho nová promluva je vzhledem k pozici autora (dostal vzkaz, že ho sleduje gestapo) i situaci po bouřích a perzekuci 28. října značně odvázná. Hovoří proti „vnitřnímu nepříteli“, nepřímou vyzývá k pasivní rezistenci a opětovně útočí na udavače. Jde mu především o uchování mravních hodnot, které okupace značně deformuje. Ale ohlas už není tak spontánní – lidé se po prvních zkušenostech s hromadným zatýkáním začínají bát.

Pro Kocourka tedy nastává období veřejných přednášek jako náhražky za mikrofon. Od 12. listopadu 1939 do 31. ledna 1940 jich absolvuje třináct, většinou ve východních Čechách. Ale v lednu jsou mu tři další projevy (v Hronově, Chlumci n. C. a Náchodě) oběžníkem Národního souručenství znemožněny a přednáška v Nymburce na poslední chvíli odvolána. 22. ledna 1940 má navíc na Pankráci předběžné soudní řízení pro „šíření nepravdivých zpráv“. Proces je odročen.

Kocourek se nevzdává. Dojednal si v rozhlase několik „neškodných“ reportáží a pokračuje v přednáškovém turné po venkově. Píše novou verzi rozhlaso-

vé promluvy O tom nejpotřebnějším a třikrát ji musí předělávat. Odvolává se v ní na nedávný projev dr. Háchy, a proto se mu nakonec daří získat v kanceláři státního prezidenta souhlas. 21. června 1940 v půl osmé večer zaznívá z rozhlasu opět jeho hlas. Jinotaje jsou tentokrát pečlivě zašifrovány. Dešifruje je teprve autorův přednes. Přesto v textu zdůraznil tyto dvě jednoznačné věty: „Čeho se bojíte, malověrní? Nebo jste už viděli, že by zahynul národ, který neopustil sama sebe a zůstal si věren?“¹⁸⁾

Tato promluva nicméně dokazuje, že snaha o využití mikrofonu k rezistenci se ocitla v polovině roku 1940 u konce svých možností. Kocourek se dozvěděl, že jejímu odvysílání bránili němečtí vedoucí rozhlasu. Ještě čtyřikrát vysílal pražský rozhlas jeho pořady s nepolitickou tematikou, naposledy 19. září 1940 fejeton O trampotách stěhování.¹⁹⁾ Manželé Kocourkovi se totiž v té době přestěhovali do novostavby na Malvazinky.

Po poslední odvysílání promluvy si Kocourek patrně koncem června poznamenal: „Doufám, že jsem některým lidem zdvihl hlavu, nejvíc v odstavci, ovládaném zvoláním Co se bojíte, malověrní? . . . Už to, že lidé poznali, že žiju, že jsem na svobodě a že držím se čestně linie, aniž bych Němcům někam lezl, našlo svou mravní cenu.“²⁰⁾

Pět dní po vysílání fejetonu přednáší ve Skutči na téma Mezi venkovem a městem, o čtyři dny později v Bohdanči Svět očima reportéra. Jde o krycí názvy, často se odchyluje od schválené osnovy. Některé z jeho dřívějších promluv zatím vyšly v Brně, Praze a Rakovníku tiskem. Při besedách se prodávají. Např. v Kolíně přednáší na téma Z cest širým světem, podepisuje 97 svých knih a přes sto fotografií. Do diáře si zapisuje: „Můj druhý projev v Kolíně ve čtvrtek 13. února 1941 za nevidaných zjevů zájmu, runu na vstupenky v předprodeji, 1 kg mouky za lístek atd.“ Vzbudil však i zájem kolínského gestapa. Věděl o tom, proto svým posluchačům už dříve připomínal, že mohou jeho slova reprodukovat jen tehdy, když si je doslovně zapamatují, jinak raději ne! Chce je tak chránit před možnou perzekucí.

V polovině února 1941 se dozvídá, že o něm nesmí vyjít žádná zmínka na veřejnosti. O tři dny později si zapisuje: „Můj článek v Pestrém týdnu o Boženě Němcové úředně vyhozen. Jsem prý na indexu spisovatelském spolu s Čapkem, Olbrachtem, Majerovou a Nezvašem.“²¹⁾

Již dříve mu byl nabídnut odchod za hranice. Odmítl, a bratrovi Rosfovi nad kupou dopisů od posluchačů řekl: „Ukaž mi jediný, který píše, abych odešel a já půjdu.“²²⁾ Nešlo tedy o neuváženou hru s ohněm, nýbrž o racionální rozhodnutí.

Dne 4. března 1941 nesmí pronést na oslavách narozenin svého přítele skladatele Jindřicha Jindřicha v Domažlicích svůj úvodní projev. Brzo nato se dozvídá, že jeho přednáška ve Skutči byla sice povolena, ale na plakátech nesmí být jeho jméno. Odjíždí na nové turné, koncem dubna přednáší v Časlavi, Poličce, Zásmukách, Ústí n. O. a v Kutné Hoře. Tam zjišťuje, že jeho fašističtí odpůrci šíří poplašné zprávy, že všichni účastníci večera budou zatčeni, že Ko-

courek je provokatér atd. Odjíždí přednášet do Kouřimi a Prosetína. A dostává zprávu o dalším předvolání na gestapo. Výslech proběhl 3. června 1941. Neexistuje o něm žádný záznam. Poslední poznámka v diáři má datum 1. června: „Praha – zas jednou v neděli doma. Venku je skvělé počasí, až k večeru jdu na procházku, zatoulal jsem se až ke Spořilovu a byl jsem překvapen sličností jeho zahradní úpravy, ozdobené jarem.“

Jeho třetí výslech v Petschkově paláci zřejmě skončil varováním. Kocourek odjíždí zpět do východních Čech. 10. června hovoří v Pardubicích, 11. června má besedu v Bečvárech na Kolínsku. O jeho zatčení existuje několik verzí. Nejpravděpodobnější je vzpomínka jeho manželky Vilmy, která s ním ještě několikrát mluvila na gestapu, kde se ho snažili získat ke spolupráci, a proto mu povolovali její návštěvy: „František byl zatčen večer 11. června 1941 o přestávce své přednášky v Bečvárech. Na diskusi se již do sálu nevrátil . . . O chystaném zatčení se dozvěděl už v Hradci. Proto se zbavil peněz, které mi poslal po známém a poslal i lístek od zavazadla, které nechal na nádraží v Kolíně.“²³⁾

Získávání Kocourka v Petschkově paláci popsal bez udání pramene Miroslav Suchánek: „Němci mu nabízeli reportáž o Velkoněmecké říši, bude mít k dispozici letadlo Luftwaffe, nabízejí, aby vypracoval seriál přednášek proti Anglii.“²⁴⁾ Kocourek se zlomit nedal, tak jako později i Peroutka a další. Jeho žena ho viděla naposledy 26. srpna 1941. Přivezli ho do Pečkárný z Terezína. Byl ostříhaný dohola, vypadal prý smutně, chudobně, ponížene. Když se pokusila vynutit si v září na den Frantových narozenin v Terezíně návštěvu, dozvěděla se, že její muž už je v Osvětimi. (Sama později pracovala jako spojka ilegální skupiny, v únoru 1945 byla zatčena a vězněna v Malé pevnosti.)

PhDr. František Kocourek, morálně nezlomený, zemřel v KT Birkenau 13. května 1942. V jednom z posledních dopisů své ženě napsal: „Smím psát jen Tobě. Mám Tě rád. Tvůj Franta.“ Podle poválečného svědectví spoluvězně onemocněl pravděpodobně tyfem a před smrtí „prosil, aby bylo oznámeno, že zůstal věrným synem českého národa i věrným mužem své ženy“.²⁵⁾ Velkou pomoc prý Kocourkovi prokázal Čech z Prahy zvaný Pepan. Jeho jméno se nepodařilo upřesnit. V jednom z osvětimských motáků z 22. listopadu 1941 Franta Kocourek svoji ženu požádal: „Řekni mamince, jak jsem šťasten, že mi dala život. Byl hezký, plný událostí, práce, zkušeností a radostí.“

Poznámky:

¹⁾ Deník z cesty do Itálie, s. 116.

²⁾ Rozhlasová reportáž z 10. 1. 1935, rukopis v archivu ČR.

³⁾ Deník 28. 9. 1937.

⁴⁾ Podle matky Květeny a manželky Vilmy, 20. 7. 1970.

⁵⁾ Deník 23. 9. 1938.

⁶⁾ Prameny k dějinám Čs. rozhlasu, sv. 2, s. 41–43.

⁷⁾ Kapitoly z dějin Čs. rozhlasu, seš. 6, s. 11.

- 8) Diář 14. 3. 1939.
 9) Zvukový záznam v archivu Českého rozhlasu.
 10) Diář 6. 4. 1939.
 11) Zvukový záznam v archivu ČR.
 12) Rukopis v archivu ČR.
 13) Tamtéž.
 14) Tamtéž.
 15) Tamtéž.
 16) Dopis dr. Schneidera z 22. 9. 1939.
 17) Deník 12. 11. 1939.
 18) Rukopis v archivu ČR.
 19) Tamtéž.
 20) Deník, bez data.
 21) Diář 22. 2. 1941.
 22) Dr. R. Kocourek v rozhovoru 24. 2. 1970.
 23) V. Kocourková v rozhovoru 17. 9. 1970.
 24) Obrana lidu 23. 4. 1966.
 25) Soukromý tisk Na paměť F. K., Svaz českých novinářů 29. 5. 1945.

ENCOUNTER WITH FASCISM (In memoriam of reporter Franta Kocourek)

Dušan Tomášek
Résumé

František (Franta) Kocourek was born on September 14, 1901, in a patriotic family in Prague. After graduating from high school and a music conservatory, he received a doctor degree in philosophy at Charles University, Prague. He then went to do post-gradual studies at the Sorbonne (Paris), Aix-en-Provence, and Berlin. By the time he turned 30, he was an experienced journalist, well-known to the Czech public. Kocourek's battle with nazism picked up full power in 1938. Since he would not observe censorship restrictions, he was banned from broadcasting for the first time as early as October 17, 1938, just when he, paradoxically, happened to have become the country's most popular reporter. He was allowed to continue only after his listeners' intervention on his behalf.

He stayed in radio broadcasting even after the establishment of the Protectorate. His report of a Wehrmacht review on March 19, 1939, arose much attention not only from Czech listeners but also abroad. His so-called „chatter-tales“ were met with a lively response from his listeners, for they actually came to be conceived of as quite original and singular acts of resistance. The radio station was inundated with letters of praise, but - eventually - also first denunciations. The Gestapo started to be interested in him.

After September 1939, Kocourek's appearances on air became quite sporadic. The last time his listeners had a chance to hear his voice was his report of September 19, 1940.

Because he did not want to lose contact with his listeners, he took up travelling all over the country, visiting Czech towns and villages, giving lectures. But this initiative, too, did not escape the watchful eye of the Germans. In February 1941 he found out that he was on the „index“ (wanted people's list) and on June 11, 1941, the Gestapo arrested him - incidentally, during the intermission while giving a lecture in Bečváry.

After doing some time in the police jail of Terezín, František Kocourek, Ph.D., was taken to the Auschwitz-Birkenau concentration camp, where he died on May 13, 1942.

EIN TREFFEN MIT DEM FASCHISMUS (Zum Andenken an den Reporter Franta Kocourek)

Dušan Tomášek
Resumé

František (Franta) Kocourek wurde am 14. September 1901 in einer Prager patriotischen Familie geboren. Nach dem Gymnasium- und Konservatoriumsabschluß erhielt er im Jahr 1926 an der Karlsuniversität in Prag den Titel Doktor der Philosophie. Seine Studien vervollständigte er noch drei Jahre lang an der Pariser Sorbonne, in Aix-en-Provence und in Berlin. In den 30er Jahren war er schon ein erfahrener Journalist, den die tschechische Öffentlichkeit kannte.

Kocoureks Kampf gegen Nationalsozialismus begann mit voller Kraft im Jahr 1938. Da er aber die Zensur nicht einhielt, traf ihn nach der Sendung am 17. Oktober 1938 das erste Sendeverbot. Dies geschieht paradoxerweise zu der Zeit, als er der populärste tschechische Reporter war. Die Rückkehr in den Rundfunk wurde ihm erst auf Druck der Zuhörer erlaubt.

Nach der Protektoratserrichtung blieb er im Rundfunk. Seine Reportage über die Wehrmachtsparade am 19. März 1939 rief nicht nur das Interesse der tschechischen Zuhörer sondern auch im Ausland hervor. Beim Publikum fanden auch seine sogn. Ansprachen, die eine im Ganzen originelle, einzigartige Art von Widerstand waren, Widerhall. In die Rundfunkstation kamen hunderte Zustimmungsbriefe, doch im Laufe der Zeit auch die ersten Anzeigen. Die Gestapo begann sich für seine Person zu interessieren. Seit August 1939 waren Kocoureks Auftritte im Rundfunk sehr sporadisch. Die letzte Möglichkeit, ihn zu hören, hatten die Zuhörer in der Sendung vom 19. September 1940.

Da er nicht den Kontakt zu seinem Publikum verlieren wollte, fing er an, durch tschechische Städte und Gemeinden zu reisen und Vorlesungen zu veranstalten. Doch nicht einmal diese Aktivität verlief ohne Hindernisse. Im Februar 1941 erfuhr er, daß er auf dem Index stand. Am 11. Juni 1941 wurde er durch das Zusammentreffen von Umständen von der Gestapo während der Vorlesungspause in Bečváry, verhaftet.

Nach der Gefangenschaft im Polizeigefängnis der Prager Gestapo in Theresienstadt wurde PhDr. František Kocourek ins Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau abtransportiert, wo er am 14. Mai 1942 starb.

Reportér Franta Kocourek na začátku války

Franta Kocourek s českými četníky na ulici v Litoměřicích

V. Praha v ústí 2. února 1944

7. ročníku Zestřeno ...

Když jsem viděl z mými předloženými ústí (21. květen 1944) ...

Z ročníku Zestřeno

24. května 1944 ...

Na to jsem byl už předtím ...

Namísto přání, 12. září ...

například - Chápej jsem dostal ...

Všude, na vedl Růž ...

Z noviny o ...

Bohdan ...

Pracovník Sokola Ladislav Moulík

Alena Hájková

Až do dubna 1941 legálně působící Tělovýchovná organizace Sokol (dříve Čs. obec Sokolská) – se svými 2 663 jednotami a pobočkami, 337 573 organizačně podchycenými členy a 13 000 cvičiteli, s budovami a místnostmi, kde se lidé mohli scházet, aniž budili nežádoucí pozornost okupantů či protektorátních slídilů – skýtala velké možnosti pro odboj. Už od počátku jich využívala vojenská Obrana národa. Sokolové byli zapojeni v její zpravodajské službě, pomáhali v prvních měsících okupace při odchodu důstojníků a poddůstojníků vybraných specializací do zahraniční armády, byli přímo zařazováni jako velitelé různých složek ON.

Sokol také shromažďoval a ukrýval sanitní materiál pro předpokládaný ozbrojený boj i zbraně, pokud se je podařilo získat. Jeho členové se podíleli na rozšiřování ilegálního tisku, zejména časopisů *V boj* a *Český kurýr*. Rostislav Korčák, vydavatel tohoto časopisu vzpomínal, že distributory z řad Sokola našel nejen v Praze, ale i mimo ni; na oplátku ukrývali spolupracovníci Českého kurýra v roce 1941 několik sokolů, kteří unikli zatčení odchodem do ilegality.

Nebezpečí hrozící z této masové, vlastenecky orientované tělovýchovné organizace okupačnímu režimu, pochopili nacisté záhy. Proto už v zastrašovací akci nazvané *Albrecht I.*, zahájené 1. září 1939 v den vypuknutí druhé světové války, byli mezi lidmi známými z veřejného života předmnichovské republiky preventivně zatčeni a posláni do koncentračních táborů i někteří funkcionáři bývalé ČOS.

Zhodnocení údajů získaných při zásazích proti Obraně národa vedlo nacisty nejdříve k zákazu činnosti Sokola, v říjnu 1941 pak organizaci úředně rozpustili a její majetek zabavili. Předehrou k rozpuštění Sokola 11. října 1941, čtrnáct dnů po příchodu Reinharda Heydricha do Prahy, bylo hromadné zatýkání sokolských funkcionářů. Šlo o akci, která měla ochromením organizace zabránit odbojové činnosti.

Mezi tehdy zajištěnými byl i mnoholetý funkcionář Sokola, náčelník Jungmannovy župy (sahala ze Smíchova až za Beroun) a člen ústředního náčelnictva mužů ČOS Ladislav Moulík, který se narodil 28. června 1892 jako třetí dítě městského revizora pivovarské dávký Josefa Moulíka a Marie, rozené Cimburkové na Smíchově v čp. 414.¹⁾

V Sokole cvičil Láďa Moulík od malička. V prvních letech své dospělosti se stal zaměstnancem ústředí sokolské obce. V Tyršově domě měl později na starosti tzv. katastr členstva, neboli ústřední evidenci příslušníků organizace.²⁾

Dne 29. července 1918 se L. Moulík oženil ve smíchovském farním kostele s Annou Merunkovou, narozenou 9. června 1890. Na oddacím listě má ženich uvedeno dvojí „zaměstnání“: soukromý úředník a voják 28. pěšího pluku. Na frontu, kde mu střepina granátu rok před tím těžce poranila nohu, se už nevrá-

til. S manželkou se usadil v domě čp. 458 v tehdejší smíchovské Přemyslově ulici.³⁾ V dubnu 1920 se jim narodila dcera Jaroslava, v lednu 1922 Jiřina. Dcery později budou vzpomínat, že otec byl činností v Sokole tak zaměstnán, že na rodinný život mu příliš času nevybylo.

Pracovní vypětí Ladislava Moulíka vrcholilo ve dnech příprav a průběhu X. všesokolského sletu v roce 1938. Cvičení na strahovském stadionu a mohutný průvod Prahou vyzněly jako spontánní manifestace odporu proti hitlerovskému nacismu. Tehdejší tisk zdravil v červenci účastníky sletu jako odhodlané obránce ohrožené republiky.

Přešlo horké léto a přiblížil se konec září. Po nadšeně uvítané mobilizaci přichází mnichovský diktát a kapitulace. Ladislav má opět plné ruce práce. Do Prahy přijíždějí uprchlíci ze zabraného pohraničí. Mezi nimi jsou i příslušníci Sokola. V kanceláři „katastru“ v Tyršově domě je evidují a snaží se jim obstarat ubytování a práci. Se svou rodinou se zde objevuje i náčelník župy Podkrušnohorské učitel Jan Zelenka z Háje u Mostu, známý později jako Hajský, a náčelník župy Krušnohorské truhlář Václav Novák z Podmokel.

Po okupaci zbytku republiky v březnu 1939 začíná L. Moulík pracovat v odboji. Jako zaměstnanec ústředního aparátu Sokola se podílí na přípravách na podzemní činnost organizace. Přestože konkrétní důkazy o místu Moulíka v ilegální struktuře ČOS nemáme, můžeme se značnou pravděpodobností předpokládat, že se v létě 1939 podílel na práci Komise pro styk se župami, která ji formovala. Naše úvaha má logický podklad: nikdo lépe než Moulík se nevyznal v členské základně tělovýchovné organizace a nemohl tedy účinněji pomáhat při vyhledávání nejvhodnějších lidí pro její ilegalitu než on.

Úzkým spolupracovníkem Moulíka byl další zaměstnanec ústředí Sokola František Pecháček, bytem rovněž na Smíchově. Už v době před okupací byl častým hostem v Moulíkově rodině.⁴⁾ Pecháček – stejně jako Zelenka a Novák – se později stane jedním z pomocníků parašutistů z akce Heydrich.

V červenci 1941 se ustavuje ilegální Sokolská revoluční rada, která navazuje na činnost Komise pro styk se župami. Její existence končí po Heydrichově příchodu hromadným zatýkáním funkcionářů tělovýchovné organizace.

Uvěznění otce líčí po letech dcera Jarmila takto: „Pamatuji se na to dobře. Otec býval často večer pryč, ale to úterý přišel domů dřív, zavřel se v pokoji a ve vysokých kachlových kamnech páčil nějaké doklady. Když se ho maminka ptala, proč to dělá, odpověděl, že slyšel, že u funkcionářů Sokola probíhají prohlídky. Nikdy jí nic bližšího neříkal, tvrdil, že čím méně toho ví, tím lépe pro všechny. Šli jsme spát, já s mladší sestrou Jiřinou a babičkou Moulíkovou do přední místnosti, rodiče do ložnice. Ve středu ráno, asi v pět hodin někdo mlátil na dveře a po chvíli na okno. Bydleli jsme v prvním patře starého domu v Přemyslově ulici. Sociální zařízení bylo na otevřené pavlači. Mohli jsme se přestěhovat, ale otec to odmítal. Okno z kuchyně vedlo na pavlač. Babička se probudila a volala na tašku: Láďo, někdo klepe! Maminka se šla podívat, na pavlači stáli tři gestapáci. Vtrhli do bytu a hned na otce: Geheime Staatspolizei,

pojďte s námi! Musel se rychle obléci. Ptali se, zda má zbraň a také jestli máme nějaké zásoby. Vyházeli věci z psacího stolu i z kredence v kuchyni, ze skříň sebrali tátův sokolský kroj i lyžařský úbor, na kterém byl znak Sokola. Také dvoje holínky, ty se gestapákům zvlášť hodily. Už předtím odvedli otce dolů; na ulici stálo větší auto, říkalo se mu zelený anton. Jak otevřeli dvířka, bylo vidět, že už tam sedí několik lidí. Zatýkali je postupně. Byly jsme vyděšené. Gestapáci odešli a auto odjelo . . . S otcem jsme se už nikdy neviděly.⁵⁾

Tak tedy proběhlo 8. října 1941 ráno. Když po několika dnech se snažila Moulíkova žena Anna zjistit v sídle gestapa příčinu jeho zatčení, dostala prý tuto odpověď: Jde o zajišťovací vazbu, aby se předešlo případným protiněmeckým akcím v den bývalého čs. státního svátku 28. října. Ve skutečnosti o dalším osudu L. Moulíka rozhodl stanný soud, ustavený po 28. září vyhlášeném stanném právu. Z jeho rozhodnutí všichni političtí delikventi putovali do likvidačních koncentračních táborů, pokud nebyli odsouzeni k popravě v místě svého zatčení.⁶⁾

Asi 14 dnů po onom říjnovém ránu L. Moulík posílá domů lístek z věznic gestapa. Píše, že je zdravý, a prosí o zaslání teplého prádla. Žádané věci jsou na Pankrác dopraveny. Potvrzení jejich příjmu však nepřišlo. Na přelomu listopadu a prosince došlo stručné sdělení o jeho pobytu v Terezíně. Dopis, který mu tam manželka s dcerami poslala, se však vrátil s poznámkou, že adresát už v Malé pevnosti není.

V půli ledna 1942 přichází lístek z Osvětimi. A po dvou měsících zpráva z táborové komandatury, potvrzená později úmrtním listem, že Ladislav Moulík 6. března 1942 v 18 hodin 15 minut zemřel.⁷⁾

Dne 15. prosince 1945 udělil prezident republiky pracovníku Sokola Ladislavu Moulíkovi v uznání zásluh, které získal v boji za osvobození republiky Československé z nepřátelského obsazení, Čs. válečný kříž in memoriam.

Poznámky:

¹⁾ Dokumenty rodiny.

²⁾ Sdělení dcery paní Jaroslavy Buriánkové, rozené Moulíkové.

³⁾ Za okupace se ulice jmenovala Kalivodova, dnes Staropramenná 23/458.

⁴⁾ Sdělení dcery.

⁵⁾ Záznam pořídil redaktor Dušan Tomášek.

⁶⁾ Ve fondu ČOS P1/5, k. 266 uloženém ve Státním ústředním archivu se nalézá sdělení pražských policejních orgánů adresované nacistickému pověřenci správy sokolského majetku o majetkové situaci zatčeného L. Moulíka. Takovéto zprávy se u osob odsouzených stannými soudy běžně vyžádávaly, neboť součástí trestu bylo zabavení majetku.

⁷⁾ Dokumenty uložené v rodině J. Buriánkové.

SOKOL'S WORKER LADISLAV MOULÍK

Alena Hájková

Resumé

The members of a legally active sports organization, Sokol (formerly Czechoslovak Sokol Community - ČOS), joined a resistance movement organized by the military organization Obrana národa already in 1939. The Sokols (Sokol members) held gatherings, collected medical material and weapons, and distributed illegal publications. The Nazis recognized the dangerous potential of this patriotic sports organization quite early, right at the start of the country's occupation. Thus among the people arrested during an intimidation operation, called Albrecht I, were also some functionaries of the former ČOS.

Information which the Germans acquired during their attacks against Obrana národa resulted in a ban on Sokol and mass arrests of its members. Among the arrested was also a long-time functionary of Sokol, chief of the Jungmann's District and member of ČOS command, Ladislav Moulík (born June 28, 1892). As a grown-up man, Ladislav Moulík was employed by the Sokol community and continued to work for Tyršův Dům (Sokol) even after the Munich Convention.

In March 1939, when the Nazis invaded and took the remainder of the Republic under their occupation, Moulík became active in the resistance movement. Still an employee of the Sokol organization, he participated in the preparation of underground operations.

Eventually, on October 8, 1941, he was arrested, and jailed in the Pankratz prison in Prague. From there, the Gestapo took him to Terezín and then, in mid-January 1942, to Auschwitz, where he died on March 6, 1942.

After the war, Ladislav Moulík was awarded the Czechoslovak War Cross, in memoriam, by the President of Czechoslovakia.

DER ARBEITER DES SOKOLVEREINS LADISLAV MOULÍK

Alena Hájková

Resumé

Die Mitglieder des legal wirkenden Turnvereins Sokol (früher die ČOS-Československá Obec sokolská - Tschechoslowakischer Turnverband Sokol) wurden seit dem Jahr 1939 in die Widerstandstätigkeit der militärischen Organisation Obrana národa (Verteidigung des Volkes) eingliedert. Die Sokolarbeiter versammelten und versteckten auch Sanitätsmaterial und Gewehre, nahmen an der Verbreitung der illegalen Presse teil. Die Nazis erkannten bald die von dieser vaterländisch orientierten Massenorganisation ausgehende Gefahr für das Okkupationsregime. Deswegen waren unter den Verhafteten schon bei der Einschüchterungsaktion Albrecht I. auch einige Funktionäre der ehemaligen ČOS.

Die Auswertung der beim Eingreifen gegen die „Verteidigung des Volkes“ erworbenen Angaben führte die Nazis im August 1941 zur Auflösung des Sokols und Massenverhaftung der Sokolfunktionäre. Unter den Inhaftierten war auch der langjährige Sokolfunktionär, Obmann des Jungmannbaus und Mitglied des Turnrates der Männer der ČOS Ladislav Moulík (geb. am 28.6.1892). Im Erwachsenenalter wurde er Angestellter der Zentrale für die Sokolgemeinde. Seine Arbeit im Tyrš-Haus setzte er auch nach dem Münchner Abkommen fort.

Nach der Okkupation des restlichen Teils der Republik im März 1939 fing L. Moulík an im Widerstand zu arbeiten. Als Angestellter des Sokolapparates nahm er an seinen Vorbereitungen für die Untergrundtätigkeit teil.

Schließlich wurde er am 8. Oktober 1941 verhaftet und im Gefängnis Pankrác in Prag untergebracht. Von hier überführten sie ihn ins Polizeigefängnis der Prager Gestapo in Theresienstadt und Mitte Januar 1942 nach Auschwitz, wo er am 6. März 1942 starb.

Der Präsident der Republik verlieh Ladislav Moulík nach dem Krieg postum den Kriegssorden „Československý válečný kříž“ (Tschechoslowakisches Kriegskreuz),

Osudy rodiny Velemínských

Alena Hájková

Odhalení odbojové skupiny řízené JUDr. Otokarem Weislem oznámil šéf pražské řídicí úřadovny gestapa Ernst Gerke svému nadřízenému v Berlíně Heinrichu Müllerovi dálkopisem 15. září 1943. Sděluje, že v této souvislosti bylo zatčeno 21 osob a na přední místo zprávy zařadil jména Jiřího, Jana a Zdeňka Velemínských. Všichni žili na falešné dokumenty a Jan Velemínský se navíc podílel na odbojové činnosti. Vyrobil výbušninu, ukrýval rovněž pět pistolí s náboji.¹⁾

Sourozenci Velemínští pocházeli z Ostravy. Jiří se tam narodil 19. října 1912, Jan 22. června 1914 a Zdeněk 4. března 1918 MUDr. Rudolfu Velemínskému a jeho manželce Idě, rozené Hellerové. Jiří a Jan vystudovali medicínu na České lékařské fakultě v Praze, Zdeněk v Ostravě složil zkoušku dospělosti. Příchod okupantů všechny tři zastihl v Ostravě. V říjnu 1939 odtud spolu se stovkami ostravských Židů byli Jiří a Jan odvezeni do Niska nad Sanem, kde nacisté v přilehlém Zarzecze zřídili koncentrační tábor. Už 13. dubna 1940 se však vrátili, neboť tábor byl zrušen dříve, než se jeho činnost plně rozvinula. Většina internovaných byla vyhnána směrem k nové hranici se Sovětským svazem, asi 460 jich bylo převezeno zpět do Ostravy.²⁾

V dubnu 1940 rodina Velemínských byla už jen čtyřčlenná. Otec psychicky nevydržel množící se protižidovská opatření, která se projevila i v českém prostředí, a na podzim 1939 ukončil svůj život vlastní rukou. Zbývající členové se odstěhovali do Prahy. Jiří a Jan vzápětí po návratu z Niska. Spolu s matkou bydleli u příbuzných na Vinohradech, v Korunní třídě 127, Zdeněk v Říčanech u Prahy čp. 565.³⁾

V evidenční kartotéce Židovských náboženských obcí se zachovaly původní štítky Jiřího, Jana a Idy Velemínských. Dovídáme se z nich, že 5. prosince 1941 se podrobili povinné registraci, která předcházela deportacím. Ze štítků Jiřího a Idy vyplývá, že se z vinohradské Korunní třídy přestěhovali do Jáchymovy ulice č. 4 v Praze 1 k rodině Porgesových. Není pochyb o tom, že se tak dělo v rámci nuceného stěhování pražských Židů do vymezených čtvrtí. Dobové poznámky na obou štítcích sdělují, že od 18. května 1943 jsou nezvěstní, další pak oznamují, že v říjnu 1943 byli zatčeni.

Evidenční štítek Zdeňka Velemínského byl pořízen až po osvobození podle tzv. zbytkové listiny židovské obce v Uhřetěvsi. Podle ní byl veden pod registračním číslem 51 645, 3. listopadu 1942 však ve svém bydlišti zemřel. Nedaťovaná poznámka z pozdějších let sděluje, že Zdeněk Velemínský, nyní ing. JUDr., žije.

Štítek Jana Velemínského byl pořízen v rámci zmíněné registrace 5. prosince 1941. Pod záznamem o bydlišti v Korunní 127 je však poznámka: nezvěstný. Že nebyl vyplněn v jeho přítomnosti, nasvědčuje i jiná skutečnost: schází

na něm číslo jeho občanské legitimace. Z policejních záznamů víme, že legitimace byla Janu Velemínskému vydána už 30. května 1941 policejním komisařstvím v Praze-Vinohradech. Ještě před příchodem zastupujícího říšského protektora R. Heydricha ohlásil její ztrátu a 20. října obdržel duplikát s číslem 31 889/VII.⁴⁾

Zda doktor Velemínský původní legitimaci skutečně ztratil, dnes už nezjistíme. Pravděpodobně se už tehdy rozhodl pro život se změněnou identitou a své příjmení si v legitimaci sám „upravil“. Pro přechodnou dobu, než se mu podaří „legalizovat“ jako Jan Velenovský, však potřeboval průkaz na vlastní jméno. Jak jeho počínání bylo prozíravé, ukázalo stanné právo vyhlášené Heydrichem 29. září 1941. V době jeho trvání se nikdo bez osobního dokladu neobešel.

Po válce jeho bratr MUDr. Jiří Velemínský vzpomínal, že Jan bydlel v Korrunní třídě do počátku roku 1942. Pak se pod změněným jménem nastěhoval jako podnájemník paní Marty Altmanové do Braníka.⁵⁾ Z jiných vzpomínek se dozvíme, že už na podzim 1941 pracoval u firmy Metalotechna na Soudním náměstí (dnes Hrdinů) na Pankráci. Majitelé firmy ho však přihlásili úředně až jako Jana Velenovského, když díky známostem na pracovním úřadu byl firmě přidělen.

Metalotechna byla malá výrobní zubolékařských slitin. Založil ji ing. dr. Václav Malý, manžel redaktorky Lídy Malé, rozené Konczucké. Na podzim 1941 podnik převzal její bratr Alex, tehdy jednadvacetiletý absolvent abiturientského kurzu chemické průmyslovky v Betlémské ulici v Praze 1. Živnostenské oprávnění získal už v době studií. Jeho společníkem se stal Vladimír Šebelík. Znali se z Ostravy, ze semestru společných studií na Vysoké škole báňské v Příbrami i zmíněné průmyslovce. Vladimír Šebelík vzpomíná, že Jana Velemínského do Metalotechny přivedla Lída Malá. Protože MUDr. Rudolf Velemínský ho od dětství léčil, znal také on všechny členy rodiny Velemínských. Nejvíce ovšem Zdeňka, který mu byl věkově nejbližší. Kdy se v Metalotechně začaly provádět pokusy s výbušninou, si Šebelík už nepamatuje. Ví však, že Zdeněk Korvín, spolužák z chemické průmyslovky v té době rovněž zaměstnaný v Metalotechně, spolu s Velemínským vyzkoušeli její účinnost v křivoklátských lesích. V Metalotechně bylo ukryto i několik pistolí, které pro potřeby odboje v Ostravě a na svém pozdějším pracovišti v Modřanech získal jeho bratr Ivo Šebelík.⁶⁾

Jiří a Jan Velemínští se už od dětství přátelili s Otakarem Weislem. Obzvláště se s ním sblížili po roce 1940, kdy se po návratu z Niska všichni tři setkali v Praze. JUDr. Weisl s manželkou Ludmilou zde žil už od března 1939.

Změna Weislova bydliště nebyla náhodná. V celoprotektorátní akci nazvané nacisty Mříže byli po 15. březnu 1939 preventivně zatýkáni komunisté. Weisl jím nebyl, přesto mu v Ostravě, kde ho znali jako aktivního antifašistu a Žida, hrozilo bezprostřední nebezpečí. V emigraci záchranu nehledal patrně s ohledem na matku, k níž ho poutaly mimořádně pevné svazky. Weislovy materiály dochované v archívech ukazují, že v Praze se mu až do zatčení dařilo židovský

původ utajit.⁷⁾ Matku přestěhoval do Hrubé Skály u Turnova, kde žila ilegálně. Weislův přítel, který pracoval v evidenčním oddělení Židovské náboženské obce, poslal do Ostravy hlášení, že Rudolfina Weislová zemřela v Praze, takže pátrání po ní bylo zastaveno.⁸⁾

O. Weisl se už od roku 1939 účastnil organizovaného odboje v jedné ze skupin vojenské organizace. Zatčení vedoucích činitelů však její působení ukončilo. Proto hledal spojení nová. Po válce jeho přátelé vzpomínali, že na počátku roku 1943 se doslechl o pobytu parašutistů na Turnovsku a Písecku a pokoušel se s nimi navázat kontakt. Při pátrání po nich se obrátil i na člověka, kterého znal, a proto mu i důvěřoval. Byla mu jím přislíbena pomoc, místo ní však na Weisla upozornil referát IV-2-b (protiparašutistický) pražské řídicí úřadovny gestapa. Jeho šéf, kriminální komisař Willi Leimer případ svěřil vedoucímu zpravodajské agentury Jaroslavu Nachtmanovi.

Asi za tři týdny udavač seznámil Nachtmana s Weislem. Představil ho jako svého švagra Jana Bočka. Nachtman-Boček vystupoval jako zkušený a informovaný odbojář s možnostmi bývalého zaměstnance policie. Pro ilegály z Weislova okolí obstaral několik občanských legitimací, zejména tím si získal důvěru. Weisl jej pozval do svého bytu a seznámil s několika svými spolupracovníky, mezi nimi byl i Jan Velemínský. Weisl „Bočkovi“ důvěřoval natolik, že jej dokonce požádal o lepší zabezpečení zbraní uschovávaných v Metalotechně.

Během svých schůzek s Weislem a jeho druhy Nachtman zjistil, že případ je pro referát IV-2-b nezajímavý a že mu nepřísluší, neboť skupina kontakty s parašutisty teprve hledala. Proto byl později předán referátu II BM 1, pověřenému vyšetřovat činnost organizací české národní opozice. První zatčení – 6. září 1943 – však ještě provedl referát Leimerův. Spolu s dvěma spolupracovníky O. Weisla byl „naoko“ tehdy zajištěn i Nachtman-Boček.

V šest hodin ráno 7. září 1943 byli uvězněni manželé Weislovi a během dne následovalo dalších sedm členů skupiny. Mezi nimi byli i MUDr. Jan Velemínský a jeho bratr Zdeněk, pro něhož si gestapo přišlo do kanceláře firmy Kvíčala ve Veletržním paláci v Praze VII. Pracoval tam pod „upraveným“ jménem Vilimovský.

Místo zatčení Idy a Jiřího Velemínských spolehlivě zjištěno není. Prý to bylo v bytě, kde byli hlášeni ještě v květnu 1943, před zmínkou o jejich neznámosti.⁹⁾

Po zatčení byla Ida Velemínská a její tři synové drženi ve vězení gestapa na Karlově náměstí v Praze. Odtud je transportovali do Malé pevnosti v Terezíně. Židé už v té době souzeni nebyli. O jejich osudu rozhodovalo gestapo.

Další etapou cesty rodiny Velemínských se stala Osvětim. Podle svědectví spoluvězenkyně tam Ida Velemínská 30. listopadu 1944 zemřela. Podle jiného svědectví byl Jan Velemínský 30. prosince 1944 v Osvětimi popraven.¹⁰⁾ Tak skončil i Otakar Weisl. Popravili ho v Terezíně 11. prosince 1944.

Jiří a Zdeněk Velemínští byli v lednu 1945 z Osvětimi převezeni do koncen-

tračního tábora Gross-Rosen a odtud do Buchenwaldu. Věznění přežili jen díky mnoha šťastným náhodám.

Poznámky:

- ¹⁾ SÚA, 110-4-74/1.2.
- ²⁾ Evidenční kartotéka Židovských náboženských obcí; o KT Nisko viz: M. Kárný in Nisko 1939–1994, Ostrava 1995.
- ³⁾ Svědectví paní Aleny Velemínské, vdovy po MUDr. Jiřím Velemínském.
- ⁴⁾ SÚA, PŘ, kurentní archiv, složka Jan Velemínský.
- ⁵⁾ SOA, MLS Praha, Ls 1007/45, výpověď MUDr. Jiřího Velemínského.
- ⁶⁾ Záznam rozhovoru autorky s ing. Vladimírem Šebelíkem z října 1995. Ing. Alex Konczucki se narodil 1. 1. 1920, zemřel 13. 2. 1949.
- ⁷⁾ AMV, 141-107-7; SÚA, PŘ, pobytové karty obyvatel, JUDr. Otakar Weisl, nar. 21. 2. 1912.
- ⁸⁾ Rudolfína Weislová, nar. 23. 8. 1879, je vedena na seznamu neznámých, kteří se nedostavili v roce 1942 k transportu z Ostravy do Terezína, pod č. 11. Poznámka na okraji seznamu sděluje, že hledaná zemřela 1. 9. 1942 v Praze. Ve skutečnosti se až do svého zatčení 25. 1. 1944 skrývala v Hrubé Skále u Turnova. Ve vězení na Karlově náměstí byla držena jen do 2. 2. 1944. Pak ji převezli do terezínského ghetta, kde se dožila osvobození.
- ⁹⁾ Příběhu Otakara Weisla bylo věnováno mé vystoupení na Mezinárodní vědecké konferenci pořádané v roce 1995 v Ostravě. Je publikováno ve sborníku referátů nazvaném Nisko 1939 až 1994, který vydala v témže roce Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ze zaměstnanců firmy Metalotechna nebyl nikdo zatčen. Ivo Šebelík, který byl rovněž s Nachtmanem–Bočkem seznámen, přešel zatčení odchodem do ilegality. Pod cizím jménem žil až do osvobození.
- ¹⁰⁾ SOA, MLS Praha, Ls 1007/45, výpověď Jiřího Velemínského.

THE STORY OF VELEMÍNSKÝ FAMILY

Alena Hájková
Résumé

In the years between 1939 and 1945, the life of the Velemínský family, a Jewish family of Ostrava, was very dramatic. Rudolf Velemínský, a medical doctor, and his wife had three sons: Jiří, Jan, and Zdeněk, the Benjamin of the family. In October 1939, the Nazis deported two sons, Jiří and Jan, to the concentration camp Nisko nad Sanem, from where they were lucky enough to return alive to Ostrava when the camp was closed down on October 13, 1940.

The father could not stand the psychological pressure of anti-Semitic chicanery and took his life in autumn 1939.

In 1940, the mother and the sons moved gradually to Prague where they took many precautions to avoid deportation. From contemporary documents we learn that the Velemínský brothers, Jiří and Jan, who were reported missing, had met Dr. Otakar Weisel, a lawyer, and joined organized resistance movement. In the beginning of 1943, the group tried to contact resistance parachutists in the area of Trutnov and Písek. Otakar Weisel addressed a man he knew and trusted in this matter. The man, however, informed the Gestapo about it. The series of events that followed, in connection with making the contact and exposing the group, were closely linked to Jaroslav Nachtman, a chief information officer, who had introduced himself to O. Weisel as Jan Boček and played an important role in the setup.

From September 6, 1943, the members of the group were being gradually arrested - 21 persons in all. Already on September 7, 1943, the Gestapo arrested Jan Velemínský and his brother Zdeněk, as well as their mother Ida and brother Jiří.

The mother and sons were first held in a prison at Karlovo náměstí in Prague. Later on, they all were transported to the police prison of Terezín and subsequently to Auschwitz. Ida Velemínská died in Auschwitz and her son Jan was executed there. Jiří and Zdeněk were taken to the Gross-Rosen concentration camp and subsequently to Buchenwald, where they lived until their liberation, the sole survivors of the family.

DIE SCHICKSALE DER FAMILIE VELEMÍNSKÝ

Alena Hájková

Resumeé

Die Schicksale der jüdischen Familie Velemínský aus Ostrava in den Jahren 1939 -1945 waren sehr dramatisch.

MUDr. Rudolf Velemínský und seine Frau Ida hatten drei Söhne: Jiří, Jan und der jüngste Zdeněk. Im August 1939 wurden die Söhne Jiří und Jan von den Nazis ins Konzentrationslager Nisk am San abtransportiert, aus dem sie am 13. April 1940 nach seiner Auflösung glücklich nach Ostrava zurückkehrten. Der Vater hielt die sich vermehrenden Maßnahmen gegen die Juden psychisch nicht aus und ging im Herbst 1939 freiwillig in den Tod.

Im Jahr 1940 zogen die Mutter und die Söhne nach Prag um, wo sie die nötigen Vorkehrungen trafen, um der Deportation zu entgehen. Aus den historischen Dokumenten erfahren wir, daß sie als Verschollene geführt wurden. Jiří und Jan Velemínský trafen sich mit JUDr. Otakar Weisl und gliederten sich in den organisierten Widerstand ein. Am Anfang des Jahres 1943 versuchte ihre Gruppe, Kontakt mit den Fallschirmspringern in der Umgebung von Trutnov und Pisek aufzunehmen. O. Weisl wandte sich mit dieser Angelegenheit an einen Menschen, den er kannte und dem er vertraute. Doch dieser machte die Gestapo auf ihn aufmerksam. Bei der Kontaktaufnahme und Entdeckung der ganzen Gruppe spielte der Leiter der Berichterstattungsagentur Jaroslav Nachtmann, der O. Weisl als Jan Boček vorgestellt wurde, eine wichtige Rolle.

Die Verhaftung der Gruppenmitglieder begann am 6. September 1943 und betraf 21 Personen. Schon am 7. September 1943 wurden Jan Velemínský und sein Bruder Zdeněk, weiter ihre Mutter Ida und ihr Bruder Jiří verhaftet.

Am Anfang wurde die Mutter mit den Söhnen im Gefängnis am Karlsplatz gefangen gehalten. Später wurden sie ins Polizeigefängnis der Prager Gestapo in Theresienstadt abtransportiert, dann nach Auschwitz.

Ida Velemínská starb in Auschwitz, ihr Sohn Jan wurde hier hingerichtet. Jiří und Zdeněk wurden ins Konzentrationslager Gross-Rosen überführt und von dort später nach Buchenwald, wo sie als die einzigen der Familie die Befreiung erlebten.

Rodina Velemínských: matka Ida a synové Zdeněk, Jiří a Jan

OČIMA VZPOMÍNEK

Pocta Richardu Glazarovi

Hana Greenfieldová

Můj otec, který pocházel z dobře situované rodiny v jednom menším městě v Československu, měl jedinou sestru, krásnou Olgu. Olga se mladičká vdala za hezkého muže jménem Goldschmied. Měli jediného syna Richarda, jehož všichni zbožňovali, a především můj otec, který měl pouze dcery. Olga nebyla v manželství šťastná, a tak se rozvedla, odstěhovala do Prahy a otevřela si tam obchod, aby se uživila, a Richard zůstal u dědečka a babičky. Otec měl statek, o pozemky tehdy nebyla nouze, a tak tam postavil svým rodičům domek, hned vedle našich.

My tři jsme spolu vyrůstali, řádili jsme na seně, když je svezli z luk, honili jsme slepice, sbírali jim vejce, sotva je snesly, v zimě jsme bruslili na řece Labi a v létě se tam chodili koupat. Dojili jsme kozy, škádli se, smáli se spolu a byli jsme kamarádi.

Teta Olga se po čase znovu vdala a Richard se přestěhoval do Prahy do nové rodiny, kterou tvořili dva nevlastní bratři a otčím Quido Bergman, bratr Hugo Bergmana. Vedlo se jim dobře, a Richardovi proto mohli dopřát kvalitní vzdělání. Studoval němčinu, franštinu a latinu, později i angličtinu. Zabýval se i astronomií, zeměpisem, dějepisem, matematikou a hudbou. Stal se z něho tenisový šampion, hrál dobře hokej, a protože vyrůstal v jedné z nejdemokratičtějších zemí v Evropě, užíval blahobytu a svobody, která byla českým židům dopřávána.

Roku 1937, v týž den jako prezident Masaryk, zemřela naše babička a my vnoučata jsme truchlili za oba, aniž jsme věděli, že teď končí naše bezstarostné dětství a tragedie že na sebe nedá dlouho čekat.

Roku 1939 vtrhl Hitler do Československa a za německé okupace se vinou četných protizidovských zákonů a nařízení život pro židy stal nesnesitelný. Richardovi rodiče byli hned druhým transportem pražských židů deportováni v roce 1941 do lodžského ghetta v Polsku. Jeho nevlastního bratra Dášu se podařilo v říjnu 1939, kdy to ještě bylo možné, odeslat s mládežnickou skupinou do Dánska. Druhý nevlastní bratr Karel byl zatčen a zahynul v koncentračním táboře Mauthausen. Richarda odvezli na zemědělské práce do Lípy. Všichni kolínští židé byli v červnu 1942 deportováni do ghetta Terezín, odkud byli odesláni různými transporty na neznámá místa v Polsku.

V září 1942 přibyl do Terezína další transport s lidským nákladem a v něm pod číslem Bg-417 byl Richard. Jakmile jsem to zjistila, spěchala jsem za ním do „šlojzky“, kde noví příchozí zůstávali, dokud nebylo rozhodnuto o jejich osudu.

V té době náš dědeček, Richardův a můj, když už nemohl déle snášet ponižování a hlad panující v ghettu, rozhodl se spáchat ve věku 82 let sebevraždu a kapesním nožikem si přeřezal žíly. Dědeček měl silné srdce a nezemřel hned. Dovedla jsem Richarda do zdejší nemocnice, abychom se s ním naposledy rozloučili.

Na druhý den byl sestaven další transport na Východ a do něho měl nastoupit Richard, moje matka, sestra Irena a já. Maminka se obávala nejhoršího, a jelikož pracovala v ghettu jako sestra, píchla si injekci a nebezpečně onemocněla. Tím způsobem vyrekla moji sestru a mne z tohoto transportu. Zůstala jsem s Richardem celou noc až do odjezdu transportu. Pracovala jsem v kuchyni, a tak jsem se ho zeptala, jestli něco nepotřebuje. Ukázal na svou vysokou čepici a řekl mi: „Neboj se, už jsem si to zařídil,“ čímž mi naznačil, že má v čepici zašité nějaké zlaté mince. Jak naivní jsme byli, jak jsme vůbec neměli představu, co nás čeká! To bylo 8. října 1942.

Přežila jsem hrůzy koncentračních táborů po další tři roky a na jaře 1945 jsem se v Bergen Belsenu dočkala osvobození; byla jsem si vědoma, že není naděje, aby někdo z transportu roku 1942 přežil.

Vrátila jsem se do Československa, a když jsem jednoho slunného dne v červnu 1945 kráčela v Praze po Václavském náměstí, spatřila jsem fatu morgánu. Proti mně kráčel v americké vojenské uniformě můj otec v mladší podobě, usmíval se a říkal mi jménem: byla jsem si jista, že šílím. Byl to Richard. Padli jsme si do náruče a rozesmáli se, šťastni, že žijeme. Tenkrát jsem poprvé slyšela o hrůzách Treblinky. Od Richarda jsem se dozvěděla, jak uprchl po hrdinském povstání z 2. srpna 1943.

Zakrátko nato jsme se opět rozloučili, já jsem odjela do Anglie, Richard zůstal v Praze se svou padesátiletou matkou Olgou, která jako zázrakem přežila čtyři roky v koncentračních táborech, a pokračoval ve studiích na Karlově univerzitě. Setkali jsme se ještě jednou krátce v roce 1947, kdy Richard navštívil Anglii a přijel za mnou do Cambridge, kde jsem tehdy studovala.

Příští setkání bylo až po dvaceti letech, kdy jsem za Dubčekova „Pražského jara“ přijela s manželem a třemi dětmi do Československa, abych jim ukázala, kde jsem se narodila a odkud pochází naše rodina. Tou dobou byl Richard ženatý se Zdenou a měli dvě krásné děti, Pavlíčku a malého Richarda. Zajeli jsme společně do Kolína, podívat se na statek mého otce, na to, co zbylo z domku, kde kdysi žili dědeček s babičkou a oživit vzpomínky z dětství.

Tu noc, co jsme odjeli do Maďarska, vtrhly ruské tanky do Československa a Richard znovu uvízl za železnou oponou. Po několika měsících se mu podařilo dostat se s rodinou do Švýcarska, které tenkrát přijalo deset tisíc českých intelektuálů jako mimořádné opatření v rámci tamních přistěhovaleckých zákonů.

Pár let nato jsme navštívili Richarda v Bernu, kde si našel zaměstnání v městské správě. Vyjeli jsme si společně na výlet na vrchol hory Jungfrau Joch a radovali jsme se, že žijeme a že jsme svobodni.

Když se v Jeruzalémě konalo Světové zasedání věnované holocaustu, pozvala jsem Richarda se Zdenou k návštěvě Izraele. Jako zvláštní překvapení jsem zorganizovala setkání těch, kteří přežili Treblinku, s Richardem, u nás doma. Přišlo osm hrdinů treblinského povstání, svědků jednoho z nejhorších zločinů spáchaného na židovském lidu. Bylo to sedm mužů a jedna žena, kteří pobývali v onom tragickém místě ve stejné době, příslušníků různých národů, každý z nich mluvil jinou řečí a navzájem se neznali, protože Treblinka byla tak rozdělena, aby mezi vězni nemohly vznikat žádné svazky. Když došlo k povstání, rozprchli se do všech stran, aby se zachránili. Kdyby se později potkali na ulici, netušili by, že mají za sebou stejnou zkušenost v Treblince. Bylo to nezapomenutelné setkání.

Richard a já jsme se znovu sešli po sametové revoluci, kdy se z Československa stala opět demokratická země, na konferenci o holocaustu v Terezíně, kde jsme oba s Richardem měli referát o našich zážitcích z vyhlazovacích táborů. Tou dobou Richard už vydal své paměti v knize nazvané „Treblinka, slovo jak z dětské říkanky“ a já jsem napsala knihu „Z Kolína do Jeruzaléma: Střípky vzpomínek“.

Když se moje sestra Irena rozhodla stát průvodkyní v Terezíně a usadila se v Praze v židovském domově pro seniory, naléhala na Richarda a Zdenu, aby se k ní přidali, což časem udělali. Richard získal jméno svými přednáškami o holocaustu na Karlově univerzitě a v říjnu 1997 mu byla udělena cena Tomáše Garrigue Masaryka za zásluhy o demokracii českým prezidentem Václavem Havlem.

Richard stejně jako Primo Levi a jako mnozí jiní před ním dospěl k hranici, za níž břemeno vzpomínek už nelze unést. Jako jeden z těch, co přežili Treblinku, řekl: „Treblinka ještě neskončila, Treblinka nezanikla. Táhne se za námi, kdekoli jsme ...“.

19. prosince 1997 si Treblinka vyžádala další oběť.

Richard s maminkou Olgou

Richard Glazar v roce 1991 na konferenci v Terezíně

Z mých vzpomínek. Od minulosti k dnešku.

Charlotte Guthmann-Opfermann

Narodila jsem se v německém Wiesbadenu v roce 1925, krátce po vypuknutí hyperinflace, která byla následkem 1. světové války, po podpisu Versailleské smlouvy a následující zpátečnické politiky Výmarské republiky.

Můj otec byl v tomto městě s 260 tisíci obyvateli prominentním židovským advokátem (v roce 1933 zde žilo 3 000 Židů). Jeho strýc Jakob Guthmann byl justičním radou v Mohuči a tak se rozumělo samo sebou, že můj starší bratr a já vystudujeme práva a půjdeme v jejich stopách. Antisemitská politika třetí říše však tento sen ukončila. Přes velice soustředěné úsilí a vynaložení velkého množství peněz, se naší rodině nepodařilo opustit zemi. Avšak můj otec, jakožto zvolený představený Židovské obce ve Wiesbadenu a později i ve Frankfurtu n. M., a jakožto jediný židovský advokát, který směl vykonávat práci pro židovské klienty, pomohl odejít do emigrace plně polovině tamního židovského obyvatelstva, zejména po známé Křišťálové noci. Působí pak jako kontrast, že naše vlastní rodina byla poslána do koncentračních táborů a musela umírat v Osvětimi, Buchenwaldu, Mauthausenu, Terezíně, Lodži i jinde.

Po šestiměsíční vazbě a záchytném táboře ve Frankfurtu byl v červnu 1943 i zbytek mé rodiny odtransportován do Terezína. Našeho dědečka, který tam odešel již dřívějším transportem, jsme už neviděli naživu. Zemřel tam do dvou týdnů. Můj otec a bratr byli z Terezína odtransportováni do Osvětimi, kde otec okamžitě zemřel. Bratr dle záznamů se odtamtud dostal do Sachsenhausenu, dále byl viděn v Buchenwaldu a nakonec zahynul v Mauthausenu jen několik týdnů před osvobozením tábora.

Já sama jsem přišla do Terezína jako osmnáctiletá. Pracovala jsem nejprve v povinném „hundertschaftu“, dále pak v ústřední lázni, u pracovního nasazení mládeže (Jugendarbeitseinsatz) v L 218 a jako vychovatelka u německé mládeže v L 414.

Mojí poslední spoluobyvatelekou na ubikaci byla láska Gideona Kleina Irma Semecká, které jsem pomohla schovat olejový portrét G. Kleina, vytvořený Charlottou Burešovou. Spolu s jeho některými rukopisy (notopisy) jsme je zastrčily pod okap jedné půdy. Je pro mne velkým zadostiučiněním pokaždé, když slyším hrát jeho skladby, že jsem se mohla podílet na záchraně těchto materiálů. Po skončení mé normální pracovní doby jsem jako dobrovolnice pracovala ve skupině „Yad Tomechet“ Fredyho Hirsche při péči o staré a invalidní vězně.

Na L 414 jsem pomáhala Vavě Schönové s nácvikem a provedením „Milovaného hlasu“ (Geliebte Stimme), dále jsem tu napsala a na půdě L 414 provedla s mladými hru „Černá ruka“ (Die Schwarze Hand). Hra je vlastně dramatizací knihy „Kai aus der Kiste“ a byla součástí mého výukového programu dětských vězňů tohoto heimu. Velkou podporu jsem v tomto směru měla od

berlínského rabína Leo Baecka, pracujícího též v oddělení péče o mládež.

S matkou jsme terezínské věznění přežily a dostaly se domů. Požádala jsem o vízum do Ameriky a v roce 1946 jsem odešla do Spojených států. Do Německa jsem se vrátila krátce o několik let později, abych se provdala za přítele z dětství. V šedesátých a sedmdesátých letech pracoval můj muž pro několik amerických společností a jeho práce zahrnovala nákup a slučování evropských průmyslových firem. Pobývali jsme v Paříži, Londýně, Ženevě, Düsseldorfu a mnoho cestovali po Evropě a severní Africe. Kromě výchovy našich dvou dcer jsem mému manželovi pomáhala nejen jako jeho oficiální doprovod, ale také jako tlumočnice a asistentka u firem Chrysler, Spalding a dalších.

Od roku 1987 jsem se po mém rozvodu pustila do osvětové práce o holocaustu jak v USA, tak v Německu, kam jezdím několikrát do roka. (Jen v první polovině roku 1997 jsem tam byla třikrát.) Vyšla mi kniha „Zastávky“ (Stationen) napsala jsem hru „Jehňátka si hrají . . . ale jen dočasně“, publikovala mnoho článků a spolupracovala na vzdělávacích programech o holocaustu v rozhlase, též ve stanici Radio Praha. Dále jsem pracovala na televizních programech v Německu, mnoha videodokumentech, z nichž některé videokazety jsou distribuovány německým Vládním úřadem pro politické vzdělávání, a přednášela na několika konferencích u nás i v cizině.

V současné době pracuji na nové hře o jednom neobvyklém incidentu v bývalém koncentračním táboře Malém Trostinci u Minsku. Spolu s Robertem Warenem, známým historikem specializovaným na holocaust jsme připravili knihu s pracovním názvem „A pak tam už nebyli žádní . . .“. Vyučuji na Mainlandské koleji v Houstonu v Texasu a na Internetové osvětové akademii. A při tom všem se občas vracím do Terezína. Doprovázím skupiny zájemců z řad křesťanských přátel a vzpomínám.

Minsk – Bělorusko – 1997. O padesát pět let později

V létě roku 1997 jsem vykonala cestu dvouposchoďovým autobusem, ve kterém se nacházeli němečtí učitelé, politici, kněží luteránské církve i prostí členové této církve. Cesta vedla z oblasti německého města Wormsu do Minska. Účelem naší cesty byla návštěva „na oplátku“ u našich běloruských přátel v oblasti Černobylu, zamořené výbuchem atomové elektrárny. Děti těchto našich přátel trávily opakovaně po několik let letní prázdniny v údolí Rýna, aby si užily čerstvého vzduchu a dostalo se jim zde i lékařské péče. Jednalo se o návštěvu, kdy rodiny německých hostitelů jely navštívit rodiny běloruských dětí.

Moje vlastní účast na pořádaném výletu byla jen částečně spojena s touto humanitární pomocí. Především jsem chtěla vidět některá z 260 míst bývalých koncentračních táborů, nacházejících se v této malé zemi, z toho pět a možná i víc se nacházelo jen ve vlastním městě Minsku. (Kromě nedalekého Malého Trostince to byly minské ulice: Tolbuchinova, Širokaja, Nemiga, Ostrovského a Republikanskaja.) Strávili jsme více než 40 hodin cesty diskuzemi o mé mi-

nulosti a minulosti mé rodiny a posuzovali některé podrobnosti toho, co otcové a dědové mých spolucestujících na nás spáchali. Dokonce jsem se mohla zmínit o jedné karikatuře, kterou jsem nedávno viděla v jedněch brémských novinách. Tento obrázek komentoval právě probíhající výstavu o zločinech pravidelné německé armády wehrmachtu na obsazených územích. Na výstavě bylo vidět mnoho osobních dopisů, pohlednic a fotografií, výstava byla putovní a vzbudila stejně tolik kontroverze jako Goldhagenova kniha „Hitlerovi ochotní kati“. Karikatura představovala malého chlapce s otcem. Prohlížejí si vystavené exponáty a fotografie. Titulek pod kresbou říká: Ne, synu, Tvůj dědeček nebyl nacistou. On byl obyčejným vrahem.

Ne všichni spolucestující se mnou souhlasili. Došlo i k několika vzrušeným diskuzím. Přesto, když jsme jeli přes Lodž (za války Litzmannstadt), celá skupina zpívala církevní píseň Donna Nobis Pacem. Několik žen přišlo ke mně k přednímu sedadlu, vzaly mne kolem krku, držely mne za ruce a na mé slzy mi podávaly kapesník. V Lodži totiž byla zabita řada mých tetiček a strýčků z okolí Wormsu.

Když jsme dorazili do Ivenezu a setkali se s našimi hostiteli, čekalo mne překvapení, které mě velice vyvedlo z míry. Ředitelka místní školy, hezká žena středního věku, organizačně zajišťovala téměř celý náš pobyt. Nadšeně se se mnou přivítala: „To je od Vás hezké, že jste přijela. Jak jsem vyrozuměla, jste německého původu. Slyšela jsem, že chcete navštívit německé vojenské hřbitovy. Vše jsem zorganizovala. Blízko Smolenska je jeden takový, asi čtyři hodiny autem odsud. Našla jsem člověka, který se vyzná, právě hostitelská rodina, kde budete ubytovaná. Jedna Němka, která tam žije, Vám bude překládat a vezme Vás ke hrobům německých vojáků. Musím se však omluvit, o hroby není příliš pečováno. My dokonce neudržujeme ani hroby našich padlých rodinných příslušníků.“

Byla jsem v rozpacích. Nechtěla jsem zranit něčí city, ale nejela jsem takovou dálku proto, abych šla uctít hroby německých vojáků.

„Děkuji Vám za Vaši starost. Navštívím i takový hřbitov. Ale tady se musí jednat o nějaké nedorozumění. Já jsem Židovka. A já mám opravdový zájem o návštěvu památníků na místech bývalých koncentračních táborů. Případně některý z masových hrobů, v nichž leží zabití buďto místní Židé nebo lidé z Židovských transportů, které sem byly poslány z Hamburku, Frankfurtu nebo z jiných míst. I o památník v Chatyni mám zájem. Můžete mi pomoci najít takováto místa?“

Larisa se omluvila a rychle upravila program. Všichni jsme cestovali do Chatyně. Tam se nachází dlouhá zeď s velkými kamennými deskami, na nichž jsou jména mnoha koncentračních táborů, doba jeho trvání, počet obětí – pokud je to známo. Počty jdou od 800 až po 250 000 a mnohem více.

Pak jsme si prohlédli místa bývalých minských koncentračních táborů. Uprostřed každého místa stojí vždy veliký kamenný obelisk s nápisy v ruštině a běloruštině. Pěkně opatrované trávníky s krásnými květinovými záhony le-

muji bývalé táborové ulice, kde jezdívala smrtící nákladní auta na výfukové plyny. Sem tam je vidět pasoucí se krávu, nebo líná koza leží ve stínu stromu, kde stávaly baráky sloužící k ubytování tehdejších „obyvatelům“. U paty každého pomníku spousta věnců a kytice květů. Bylo vidět i místa na pronášení projevů.

S ohledem na city mých německých spolucestujících náš průvodce vždy, když hovořil o tom, co se stalo, používal pokaždé výrazu – bylo provedeno fašisty. Pouze při návštěvě nemocnice veteránů Velké vlastenecké války byla naše skupina označena jako nepřítel. Jeden šedivý veterán k nám sešel po schodech, prsa pokryta vojenskými řády. Držení těla bylo stále ještě vzpřímené. Co se týče držení i důstojnosti, žádný prušácký voják by na něm nenašel chybičku. Prohlížel si nás delší dobu, stál bez hnutí jako socha a když slyšel, jak mluvíme německy, zvedl vysoko bradu a hrdě nás míjel – obraz hlubokého pohrdání. Nepřišel si popovídat, neměl v úmyslu se usmířit. Nevyprávěl žádnou z válečných historek, které jistě zažil. On znal nepřítele. Tím jsme pro něho byli my.

Minské Muzeum Velké vlastenecké války vystavuje ukázky ukořistěných německých tanků a nákladních vozidel. K vidění jsou dokonce „Stalinovy varhany“, pro Hitlera tolik obávaná zbraň, zkonstruovaná speciálně pro východní frontu. Je to vlastně dělo, schopné vystřelit naráz tucet minibomb, podobných torpédu. Přesně zacílit tuto zbraň nešlo, ale svůj účel plnila tím, že vyvolávala obrovský strach a dokázala zničit celé městské bloky jedním výstřelem. Dále tam byly vystaveny „psí známky“, vlastně identifikační kovové štítky, které ve válce musí každý voják nosit na krku. Také dopisy domů od frontových německých vojáků, v nichž se chlubili svými „hrdinskými činy“, zabíjením tisíců civilistů, žen, dětí a starých lidí. Tito lidé jsou v dopisech zmiňováni jen jako zrádci, špioni, překupníci na černém trhu. Celá jedna pětina běloruského obyvatelstva byla během II. světové války vyhubena.

Zde mě průvodce pečlivě informoval, co zla fašisté způsobili, ale také jak obyvatelstvo trpělo, když se dostalo do rukou partyzánů. Teprve když jsem zdůraznila, že i já jsem obětí Němců, že moje rodina jimi byla vyvražděna, teprve pak mi umožnili přístup do tamního archivu. Ukázali mi záznamy o deportacích Židů z ghetta Terezín, kde i já jsem byla uvězněna. Pět tisíc terezínských vězňů bylo zabito jen v samotné oblasti Minska. Na těchto seznamech jsem našla i jména svých přátel z oblasti Wormsu.

V lesích blízko Ivenezu jsem našla silniční ukazatel v hebrejštině a ruštině, vedoucí k blízké mytíně. Osm set židovských vesničanů sem bylo zahrnuto po několik měsíců trvajícím pobytu v ghettu, aby zde byli zastřeleni a pohřbeni v hromadném hrobě. Izraelská vláda se zasloužila o to, že vyhledala tato místa hromadných hrobů, provedla pohovory s přeživšími nežidovskými svědky za účelem zdokumentování těchto hrozných činů, postavila pomníky a místa hrobů oplotila. Jeden takový hrob blízko Ivenezu má pěkně zpracované železné mřížoví. U náhrobního pomníku se nacházelo několik umělých květin. Ale branka již chyběla. Byla ukradena.

FROM MY MEMORIES. FROM THE PAST TO THE PRESENT

Charlotte Opfermann

Résumé

This contribution from a one-time woman prisoner in the Terezín ghetto consists of two parts, titled *From Wiesbaden to Terezín and Fifty-Five Years After*. Minsk, Byelarus, 1997.

In the first part, the author tells the reader about her family before the war and then during incarceration in Terezín. Namely, it was in Terezín that fate determined that only Lotte and her mother would return home.

Lotte Guthmann - Opfermann and her entire family were deported to the Terezín ghetto from Frankfurt am Main in Transport No. XII/5 in 1943. She had just turned 18. The family had been spared deportation for a relatively long time, because her father, Berthold Guthmann, was working for the Jewish Community in Frankfurt.

In Terezín, Lotte was assigned to work with young prisoners in children's homes, first in L 218, then in L 414. She actively helped create cultural and educational programs for German-speaking children. She remembers some of her co-prisoners well enough: Vava Schön, Fredy Hirsch, and Irma Semecká.

After her liberation, Lotte emigrated to the United States where she still lives today. During the 1980's, she became actively involved in educational projects aiming to enlighten the public about the holocaust, in the USA as well as in other countries - and in Germany, in particular. Having published a number of articles on the holocaust and a book of her memoirs, titled *Stations*, she tirelessly continues to work on other projects.

During the 1990's, she even visited Terezín several times, sometimes as a delegate to conventions that were held there, other times acting as a guide for various groups of Christians, particularly Germans.

Her search for the traces of her relatives who had been murdered in the camps and ghettos of the East, as a result of the „definitive solution of the Jewish problem“, is described in the second part of her contribution. It is written in the form of a travel diary.

Following the tragedy of Chernobyl, a group of German citizens from the Worms region traveled to Byelarus (Inevéz) to visit the families of Byelorussian children and make arrangements for them to spend several summer vacations in Germany. The group brought them humanitarian aid, as well.

At a special request of Charlotte Opfermann, the group's travel itinerary included visits to some of the numerous sites of former concentration camps and ghettos situated throughout the country during WW II. Initially, there was a minor misunderstanding on the part of their Byelorussian hosts who had presumed that their visitors wished to see the graves of their countrymen, Wehrmacht soldiers, not the places where Jews, albeit of German descent, had been murdered. It took a little explaining, but finally Charlotte, accompanied by her hosts, could visit Chatyń and Minsk, where the Museum of the Great Patriotic War is located. Upon hearing that she, too, was a victim of the Germans and that her German family had been eradicated, the staff of the Museum let her examine the archives. It was there that she found authentic lists of deported Jews, recognizing the names of some of her prison-friends from Germany, who had been taken from the Terezín ghetto to Minsk. For those who had made that journey, quite inadvertently, at that time, 55 years ago, there was no return. In a way, Charlotte was able to feel satisfaction. The purpose of her journey was fulfilled.

AUS MEINEN ERINNERUNGEN. VON DER VERGANGENHEIT BIS ZUR GEGENWART

Charlotte Opfermann
Resumé

Der Beitrag der ehemaligen Gefangenen aus dem Theresienstädter Ghetto hat zwei Teile.

Sie werden „Aus Wiesbaden nach Theresienstadt und 55 Jahre später.“ und „Minsk - Weißrußland -1997“ betitelt.

Der erste Teil schildert das Leben ihrer Familie in der Vorkriegszeit und in Theresienstadt. Dort erfüllte sich ihr Schicksal. Zurück nach Hause kamen nur Lotte mit der Mutter.

Lotte Guthmann-Opfermann wurde ins Theresienstädter Ghetto von Frankfurt am Main mit dem Transport XII/5 im Jahr 1943 deportiert. Sie war gerade 18 Jahre alt. Die Familie blieb lange Zeit von den Deportationen verschont, weil der Vater, Berthold Guthmann, in der Jüdischen Gemeinde in Frankfurt tätig war.

In Theresienstadt kam Lotte zur Arbeit mit Jugendlichen in das Jugendheim L 218 und später L 414. Sie nahm aktiv an der Vorbereitung der Kultur- und Bildungsprogramme für die deutschsprachigen Kinder teil. Sie erinnert sich recht gut an einige Mithäftlinge aus dem Ghetto: Vava Schön, Fredy Hirsch oder Irma Semecká.

Nach der Befreiung wanderte Lotte in die Vereinigten Staaten aus, wo sie bis heute lebt. Im Laufe der 80er Jahre begann sie, in der Aufklärungsarbeit über Holocaust in den USA und v.a. in Deutschland tätig zu werden. Sie druckte mehrere Artikel über den Holocaust, schrieb ihre Memoiren („Stationen“) und arbeitet unermüdlich an anderen Projekten. Im Laufe der 90er Jahre besuchte sie mehrmals Theresienstadt, sei es als Teilnehmerin hiesiger Konferenzen, oder als Begleiterin interessierter Gruppen von Christen, vor allem aus Deutschland.

Ihre Reise auf den Spuren der Verwandten, die im Rahmen der Endlösung der Judenfrage in den Lagern und Ghettos im Osten ermordet wurden, behandelt der zweite Teil des Beitrags. Es geht um eine Reportage von der Reise.

Eine Gruppe von deutschen Bürgern aus Worms und Umgebung reiste nach Weißrußland (in die Stadt Inez), um die Familien der weißrussischen Kinder, die nach der Tschernobyltragödie wiederholt einige Jahre die Ferien bei ihnen in Deutschland verbringen konnten, zu besuchen und auch humanitäre Hilfe zu bringen.

Im Reiseplan, namentlich auf Wunsch Ch. Opfermanns, stand auch der Besuch von einigen der vielen ehemaligen Konzentrationslagern und Ghettos, die sich in diesem Land zur Zeit des Zweiten Weltkriegs befanden. Von Seiten der weißrussischen Gastgeber kam es aber zu Mißverständnissen. Sie nahmen an, daß die deutschen Gäste die Gräber der gefallenen Wehrmachtangehörigen sehen wollten, nicht aber die Plätze, wo Juden, obgleich deutsche, ermordet wurden. Schließlich klärte sich alles, und so konnte Charlotte in Begleitung der Gastgeber Chatyń, Minsk und das dortige Museum des Großen Vaterländischen Krieges besuchen. Nachdem sie einem hiesigen Beschäftigten des Museums erklärte, daß auch sie selbst ein Opfer der Deutschen sei und daß ihre Familie ermordet wurde, ermöglichten sie ihr den Zutritt zum Archiv. Dort fand sie unmittelbare Register der Judendeportationen aus dem Ghetto Theresienstadt nach Minsk. Sie fand dort auch die Namen ihrer Freunde aus Deutschland, die dorthin unfreiwillig schon vor 55 Jahren gerieten, als es von dort keine Rückkehr gab. In dieser Hinsicht konnte Charlotte zufrieden sein. Der Sinn ihrer Reise hatte sich erfüllt.

Rodina Guthmannových před deportací (Lotte vpravo dole)

Charlotte Guthmann-Opfermann dnes

DENÍKY TEREZÍNSKÝCH VĚZŇŮ

Zrcadlo Terezína

Anna Hyndráková

Nikdo neví, kolik vězňů, děti či dospělých si v době svého věznění v Terezíně psalo deník. Nikdy se nedozvíme, kolik z těchto cenných dokumentů doby se zničilo nebo ztratilo. Ale i těch několik, které zůstaly zachovány, jsou cenným pramenem pro poznání toho zvláštního, vynuceného společenství terezínského ghetta. Kromě toho, že uchovávají celou řadu věcných dat, jsou také, a to hlavně, bezprostřední reakcí na události a poměry, ukazují život ghetta tak, jak se jevil vězňům. Dovolují nahlédnout do pocitů vězňenských, do jejich tehdejších problémů, starostí a vztahů. Krátké deníkové výňatky, seřazené do tematických částí, jsou jedinečnou mozaikou, mimořádným zrcadlem doby, událostí, lidí. Promítají dnešním čtenářům to, co lidé tehdy mysleli, cítili, co věděli, co si domýšleli, jak na jednotlivé skutečnosti reagovali.

V tomto „zrcadle“ bylo použito deníků:

- Ruth Brösslerové (RB), narozené 19. 5. 1929, deportované do Terezína z Brna z Vídně v lednu 1942, v únoru 1945 byla odeslaná do Švýcarska, kde se dočkala konce války.
- Helgy Kinsky-Pollakové (HK), narozené 28. 5. 1930, deportované do Terezína z Vídně v lednu 1943, do Osvětimi v r. 1944, přežila.
- Míchala Krause (MK), narozeného 28. 6. 1930, deportovaného do Terezína z Hradce Králové v prosinci 1942, osvobozeného v Guns Kirchenu.
- Willyho Mahlera (WM), narozeného 3. 11. 1909, deportovaného do Terezína z Kolína v červnu 1942, zahynul v lednu 1945 v Dachau.
- Evy Mändlové-Roubíčkové (EM), narozené 16. 7. 1921, deportované do Terezína z Prahy v prosinci 1941, osvobození se dožila v Terezíně.
- Egona Redlicha (ER), narozeného 12. 10. 1916, deportovaného z Prahy v prosinci 1941, zahynul v Osvětimi na podzim 1944.
- Pavla Weinera (PW), narozeného 13. 11. 1931, deportovaného do Terezína z Prahy v květnu 1942, osvobození se dočkal v Terezíně.
- Charlotty Weinsteinové-Verešové, (ChW), narozené 13. 12. 1928, deportované do Terezína z Prahy v březnu 1943, osvobození se dočkala v Terezíně.
- Helgy Weissové-Hoškové (HW), narozené 10. 11. 1929, deportované do Terezína z Prahy v prosinci 1941, osvobození se dožila v Mauthausenu.

Pro zjednodušení jsou v textu u každého citátu uváděni jednotliví autoři iniciálami.

V těsném prostoru, plném obtížného hmyzu se nedá spát . . .

. . . každý dostal jeden díl matrace, příjemné na spaní to není, . . . Z kufrů jsme si udělaly stůl . . . Nyní jsme seděly na našich ručních zavazadlech, hádaly se o místa, zima, hlad, prostě k zoufání . . . jsme zcela uzavřeny a odděleny od celého světa, nikde pomoc, nikde východisko . . . pak nás odvedli do našich nových kasáren. Tam jsme musely dlouho stát na dvoře za všeobecného rozčilení . . .¹⁾ (EM)

. . . Die Kinder kamen um drei Uhr früh. Sie sind voller Läuse. Sie haben nur, was sie am Körper tragen. Wir sammeln Sachen für sie . . . (HK)

. . . Schon dem zweiten Tag schlafe ich wegen Wanzen auf dem Gang. Im ganzen sind wir sieben Mädchen, die da draussen schlafen. Alle sind wir zerbissen . . . In meinem Schuh hat eine Rate übernachtet, Walter, unser Gebäudeältester hat sie erschlagen . . . (HK)

. . . Je nás tu již jen šest, ostatní se odstěhovaly na dvůr a na chodbu. Máme rozsvíceno, ale ani to nepomáhá . . . Lezou po zdi, (štěnice) po peřinách, po těle, padají z kavalců přímo do obličeje . . . Do desinfikování zbývají ještě tři dny, nenajdu-li zítra včas venku místo na spaní, znamená to sedět tři noci a nezahmouřit oka . . . (HW)

. . . Zima a hlad mě probudil . . . (RB)

. . . Spím velmi špatně. Štípaly mě blechy. Jsem vzhůru již od 3/4 na 6. Jsem nevyspán. Píši si deník . . . (PW)

. . . Vedro příliš skličuje. Není možné spát v kasárnách nacpaných lidmi, v místnostech mučených blechami a štěnicemi. Většina spí u vchodu do kasáren . . . (ER)

. . . Velmi špatně spím. Blechy mě ještě nikdy tak neštípaly. Jsem pár hodin vzhůru. Uminil jsem si, že se půjdu umýt do půl těla . . . (PW)

. . . Dnes se koná velký apel Zimmerältestřů B IV, na kterém jsou tito informováni o programu Entwesungu Hannoverských kasáren. Zprávu o čištění a odštěnicování naší budovy přijímá osazenstvo radostně. Nynější stav, kdy štěnice zaplavily naše ubikace a donutily osazenstvo spát na dvorech na chodbách apod. je neudržitelný . . . (WM)

. . . V Terezíně jsou nyní největšími nepřáteli blechy. Včera večer mně strašně trápily . . . (PW)

... Od časného rána (5 hod.), když jsme jako první překročili opětně bránu B IV se v hodinových intervalech vrací hannoverští obyvatelé zpět do svého domova, který skýtá hrůzný pohled, jako po zemětřesení. V četných ubikacích jsou desetitisíce mrtvých štěnic. Tak důkladně působilo provedené plynování. Dávati lůžka a ubikace do pořádku není lehkou věcí, ale daří se ... (PW)

... Tu mě začnou štípat blechy. Nepřestanou. Nemohu spát ... (WM)

... V blocích lidé pomalu umrzávají, zejména na půdách, kde není vůbec možnost topení. Při dvaceti stupních pod nulou byli již nalezeni zmrzlí lidé ... Špína a hmyz se stávají stále nesnesitelnějšími. Jsme stále víc stlačováni a blechy, štěnice a vši se množí. Je prostě nemožné něco proti tomu dělat, když jeden člověk leží na druhém ... (EM)

... Od zítřka bude u nás desinfikováno. Vždy devět pokojů najednou, postupně budou celé Hamburské kasárny odštěničeny. V našem pokoji je jich méně než jinde, ale celé kasárny jsou jimi zamořeny ... Hrozným trápením jsou blechy a štěnice. Celý Terezín je plný blech a štěnic a je nemožné je vyhubit. Během čtyřiceti osmi hodin musely být Sudetské kasárny vyklizeny. Muži byli všichni ubytováni na půdách, někteří si našli kumbálky ... (EM)

Málo vody, nedostatek hygienických zařízení ztěžuje život vězňů, přispívá k šíření nemocí ...

... Von 27 Kinder hatten 19 Durchfall, und 16 liegen krank in Bett. Zwei Aborte für 100 Kinder sind nicht genug, wenn in jedem „Heim“ ein infektiöser Durchfall wütet ... (HK)

... V seznamu vyreklamovaných zbylo jedno dítě. Chtěli, aby ho lékaři prohlédli. Dítě zemřelo. Starci a stařenky jsou v kasárnách bez záchodů a bez umývár. Strašná podívaná ... (ER)

... Doma se jdu umýt pod pumpu, jelikož se umývárna spravuje ... (PW)

... starci nemají ani místo ani klid, aby mohli zemřít. Nebude možno používat záchodů, protože je ucpáno odpadové potrubí ... (ER)

... nikdo se nesmí podívat na blokové domy s jejich špínou, kde leží jeden nemocný úplavící na druhém, kde mrtvolky a ti, kteří jsou téměř mrtvolami, leží po celé dny stlačeni vedle sebe, kde matrace se rozkládají vlhkostí a nemohou být vyměněny, takže pod nimi se nacházejí červi ... (EM)

... Terezín je přeplněn a jsou tady dvě veliká nebezpečí. Hmyz, který se den-

ně očividně množí, a tyfus. V poslední době zde bylo hodně případů tyfu a mnoho lidí na něj zemřelo . . . (EM)

. . . Eva má kromě ledvinových potíží ještě spálu, kterou teprve teď rozpoznali, když ji má téměř za sebou a má kromě toho i žloutenku . . . Tyf se šíří s děsivou rychlostí . . . (EM)

. . . Dnes zde panuje od rána nesnesitelné vedro. Dosahuje po poledni 40 stupňů C ve stínu. K tomu zde přistupuje kalamita s vodou, která se nám nedostává. Z 19ti ltr. spotřeby vody na osobu v srpnu 1942 obnáší letos spotřeba 130 ltr. na osobu a den, nepočítaje spotřebu Landwirtschaftu, jež je rovněž ohromná. Celé hodiny jsou naše kasárny v těchto dnech tropických veder bez vody . . . (WM)

Vězňové žijí v nepředstavitelně stísněných podmínkách, na všechno čekají v dlouhých frontách . . .

. . . Poté jsem si šel pro nádoby na oběd do baráku. Shledal jsem, že u výdejnů v Hannoveru je velká fronta. Stoupl jsem si dozadu a pozoroval staré babky . . . (PW)

. . . Včera přišli sirotci z Frankfurtu nad Mohanem. Téměř jsme nevěděli, kam je umístit, ale nakonec jsme místo našli . . . (ER)

. . . Das ist ja angeblich ein Musterghetto, warum schickem sie also Leute fort, besonders die Alten, vielleicht weil es nicht schön ausschauen würde, wenn man sehen könnte, wie sie um diese widerliche Suppe betteln? Die Stadt ist überfüllt . . . (ChW)

. . . Jedna matka, která má spalničky, leží se svými dětmi, které jsou také nemocné. Ženy, které odešly se svými dětmi do nemocnice, se vracejí, aniž by našly své místo, které obsadili jiní. Zemřel čtrnáctiletý chlapec. Před nějakou dobou jsme ho chtěli přestěhovat do jiných kasáren. Jeho otec nesouhlasil a nestěhovali jsme ho. Co by se stalo, kdybychom, chraň Bůh, přestoupili otcovu vůli. Odpovědnost je zde někdy nesnesitelná . . . (ER)

. . . Nejprve si jdu pro marmeládu. Stojím dlouho ve frontě . . . (PW)

. . . Referát vedoucího jedné oblasti. Místnosti jsou plné lidí, výkaly, nedostatek jídelních přístrojů, mrtví leží mezi živými i celý den, nemocní leží na kamenných podlahách, stěny jsou vlhké. V poledne stojí lidé, kteří bydlí v domech, na dvorech kasáren. Jídlo vystydne. Někdy prší . . . (ER)

. . . So zum Beispiel gehen die Leute hier auf der Strasse, nicht nur auf dem Gehsteig, denn wir sind so viele hier, dass die Gehsteige wahrscheinlich gar nicht ausreichen würden . . . Alles ist mit Menschen vollgestopft . . . (ChW)

. . . Místo 40 000 osob přijede 45 000. Situace v místě, kde rozdělují zavazadla, je strašná. Kradou tam všechny věci, Němci kradou, čeští četníci kradou, – velká ostuda – také Židé kradou. Zakázali vyučovat děti. Zakázali, aby se děti učily číst a psát . . . (ER)

. . . Chtějí umístit v Terezíně 70 000 lidí. Co bude v zimě? Nemají kamen, již dnes jsou obsazovány velké půdy. Taková půda je v letní poledne právě peklo. Dusno, zápach a smrad leží jako těžký mrak nad lidmi, člověku to často zaráží dech . . . (ER)

. . . Přijel transport z Berlína. Jeli celý den, Jom Kipur. Několik žen se celý den postilo. Nyní zavedli tyto staré ženy na půdu jednoho domu. Ženy si nechtěly lehnout do prachu na kamenné podlaze . . . (ER)

. . . Oznámit lidem, kteří bezpečně spali, že za několik hodin odjíždějí transportem.

A toto je obraz mužů a místo kaluží a bláta řada Židů, která čeká před kuchyní, před záchodem, před pumpou . . . (ER)

. . . Ráno v šest hodin každý den budíček, pak fronta na uhlí, fronta na jídlo, boj o každý centimetr. Každá osoba smí mít pro sebe sedmdesát centimetrů, boj o matrace, každý večer hrozná zima . . . (EM)

. . . Staří lidé padali jako mouchy, protože to po čtrnáctihodinovém stání již nemohli vydržet . . . (EM)

. . . Bydlení je hrozné. V posteli se nemůžeme pohnout a mimo ni už vůbec ne. Maminka bydlí ještě hůř, na půdě je taková zima, že tam nemůže vůbec vydržet . . . (EM)

. . . Zda-li pak také do filmu byly zachyceny fronty na „nášub“, které se před kuchyní pravidelně večer tvoří. To je pravý Terezín, starých a hladových . . . (WM)

Pracují pro ghetto, často pro Němce. Děti se po práci tajně učí . . .

. . . Pomalu si zvykáme na život v ghettu. Maminka měla každou druhou noc pomocnou službu při transportech a dělá teď pomocnou sestru na marodce našich kasáren . . . (EM)

... Přijel transport z Plzně. Mnoho známých. Přijeli starci (jedna devadesátiletá žena), nemocní a pouze nemnoho schopných pracovat . . . (ER)

... Místní Dienststelle nařídila registraci všech osob ve stáří od 14 do 60ti let pro pracovní povinnost. S touto registrací o jejímž provádění jsme se dozvěděli dne 6. t. m. v odpoledních hod. vnesen byl sem, jako vždy před tím při podobných akcích neklid a rozčilení. Co nám dobrého, či zlého tato registrace přinese? (WM)

... možná, že po změně podmínek mého života se také změní můj osud. Dnes v nočních hodinách budeme stěhovat celý ústřední sklad. V noci budou pracovat skoro všichni dělníci, i ti, kteří pracovali již celý den . . . (ER)

... Zřizují se zde nové produkce na válečnou potřebu. Jsme donuceni jim pomáhat. Na to jsme jim dobrý! . . . (RB)

... Celý den mám zaměstnání, večer lehne na matraci a spíme. Jen nepřemýšlet! Jen to ne! (EM)

... Pracovali jsme v noci se skupinou úředníků. Odnesli jsme jednu mrtvolu z domu do kasáren. Majitel domu nevěděl, kam mrtvolu odevzdat. Leží zde nyní mrtvolu mezi živými lidmi . . . (ER)

... Dnes mám jít do L 313 klepat a vozit matrace . . . (PW)

... Již více, jak 14 dnů pracuje pilně celé krejčovské oddělení hospodářské zdejší produkce na opravách tisíců a tisíců součástí uniforem německých vojáků. Po provedených opravách jsou tyto uniformy připravovány na zimu bílým nátěrem na jedné straně oděvů. Stříkací zařízení bílé barvy je vcelku jednoduché a je namontováno u prvního produkčního baráku . . . (WM)

... První hodinu máme jako vždy prof. Eisingera na češtinu. Probíráme české obrození Josefa I. . . . (PW)

... Pracuji těžce a nechávám se využívat . . . (EM)

... A tak jsem od března bydlel v Heimu (domově), nijak dobře zařízeným, neboť byl v začátcích. Učili jsme se někdy, samozřejmě jen „na černo“, někdy přestovali sport (na baště) a vůbec, bylo to alespoň zábavnější, než celý den čučet nečinně v pokoji a čekat, až se matka vrátí z práce. Byl jsem tedy alespoň trochu zaměstnán a nemyslel jsem stále na všelijaké útrapy, o kterých se nechci ani zmiňovat . . . (MK)

... V práci mrzneme až hrůza. Ráno je nyní již všude mráz, musíme kopat, země je zmrzlá . . . Maminka se hrozně dře, je celý den na nohách, tahá těžké bandasky s bramborami . . . (EM)

... Večer nám Franta čte Jar. Seiferta. Pak usínám . . . (PW)

... S posledním transportem nedorazily všechny kufry a stalo se tak, že přišli lidé s dvanácti zavazadly a také lidé bez jediného zavazadla. Pracovali jsme celou noc, protože během šesti dnů odjedou čtyři transporty. Krátká doba, mnoho práce . . . (ER)

... Máme první den program. Jak ráda bych seděla v doopravdivické škole s aktovkou plnou modrých sešitů a knih s bílými štitky. Zde mi musí stačit jediný sešit. Jsem ale přesto spokojena. Budu velmi pozadu . . . (RB)

... Potřebuji nutně nové boty, obyčejné dřeváky. Nemám již vůbec žádné . . . chodím skoro stále bosa . . . Při tom jsme stále promočené, stojíme celý den v blátě nebo sněhu a všechny naše věci jsou vlhké. Jen kdyby již konečně nastalo jaro . . . (EM)

Jídla je málo a je špatné. Je hlad . . .

... měli jsme ještě vánočku, ale musíme šetřit, naše zásoby se očividně menší . . . (HW)

... Půjdeš-li tam, kde se vydává jídlo, uvidíš vždy stejnou věc: lidé tě prosí o polévku. Polévku, která je jen teplou vodou; člověk, který dostává balíky, tuto polévku nebere . . . (ER)

... Maminka přináší sice denně brambory, ale nemůžeme je nikde uvařit . . . (EM)

... Wir bekommen nur jeden dritten Tag ein Kilogramm Brot. Das bringen sie in altem Leichenwagen, die die Leute ziehen. Das ist das einzige Transportmittel hier. Aber beförden auch Leichen in ihnen. Manchmal bekommen wir auch schimmeliges Brot und das ist schlecht. Wir schneiden die schimmelige Stellen ab und müssen den Rest dann in ganz dünne Schnitten schneiden, damit es länger reichen soll . . . (ChW)

... S dětinskou radostí se těším na buchtu s krémem. Co zde jídlo znamená! . . . (PW)

... Vidí-li, jak zde lidé žebrají o kousky chleba po ubikacích, jak prosí o odpadky jídla u kuchyní a výdejen, jak prosí o uschovávání slupek od brambor a jak po těch almužnách jim podávaných lapají svými zhubenělými rukami, jimiž dříve procházelo zlato a peníze, omlouvám jejich krádeže z hladu, neboť pravdu měl Villon ve svém básnickém díle: „Žebračká balada“, že bída z lidí lotry činí a vlky z lesů žene hlad . . . (WM)

... Nyní si každý den chodím pro „náchšup“. Je to sice životu nebezpečno, ale hlad mě k tomu pudí . . . (RB)

... Ich besuchte heute meinen Onkel in der Sudetenkaserne und sah dort, wie sie aus der Küche Erdäpfelschalen herauswarfen. Zehn Leute stürzten sich auf den kleinen Haufen und kämpften darum . . . (HK)

... Chléb byl v poslední době stuchlý. Člověk si zvykne na všechno: také na odpuzující a strašné věci . . . (ER)

... Das Essen hier stinkt . . . (ChW)

... Bída těchto starých Němců je nepředstavitelná. Jdou celý den od pokoje na pokoj a žebrají o kousek chleba . . . (EM)

Der Speisezettel schaut nicht so übel aus, aber das Essen ist unmöglich zubereitet, und die Suppen sind jeden Tag gleich. Sie sehen wie Wasser nach dem Bodenreiben aus . . . Wir haben schwarzen Kaffee zum Frühstück und nichts dazu. (Es ist ein Abwaschwasser) . . . (ChW)

... Dnes jsme měli k obědu strouhanku. Chutnala znamenitě. Některý den je jídlo uspokojující, ale jinak je nedostačující. Tak kupř. jsou zde také dny, kdy k snídani a k večeři je pouze káva a k obědu trochu zeleninové polévky a jedna asi 15 dkg těžká buchta . . . (WM)

... někdy úmyslně nepřeklopí úplně konve, takže na dně zůstane i osmina litru mléka. Dnes jsme slili dohromady 3/4 litru. Dopoledne jsme sehnaly tuřín . . . včera ho skládali do bývalé umrlčí komory . . . Kdo by myslel na takové věci . . . (HW)

... Šlojsovat se sice dá, ale jsme pořádně hlídáni. Dnes Haindl zmlátil jednoho chlapce pro jednu slupku od okurky pohozenou ve skleníku. Měli jsme nahánáno všichni . . . (HW)

... Denně jsme je potkávali u kuchyní, o berlích, slepé, s mističkou v ruce, prosící o trochu kávy, polévky, vyškrabující nevymyté necky a sudy od jídla

anebo přehrabující se v hromadách shnilých brambor, slupek a odpadků. Ano, jsou to oni, vyhublí, hladoví, zubožení, oni, živí na pohřebních vozech . . . (HW)

. . . Včera byl Den smíření. Mnozí se postili . . . Je neuvěřitelné, že většina starých lidí, kteří tak příšerně hladoví, kteří chodí od pokoje do pokoje a žebrají o trochu polévky, se přece postila. Jak silná musí být jejich víra . . . (EM)

Na černém trhu se tajně obchoduje . . .

. . . Ceny v ghettu značně poklesly. Cigarety se sice stále ještě platí K 30 za kus, ale potraviny se staly velmi levné. Tak se zde obchoduje chléb 1 kg za K 60, 1 kg mouky za K 450, 1 kg margarínu K 800, sacharin 100 kusů za K 100, 1 kg cukru za K 500. Pokles cen je důsledkem velikého zde panujícího nyní nedostatku peněz . . . (WM)

. . . Z cen t. č. platných v Terezíně zaznamenávám: cigarety jednotlivě K 40,- za kus, chléb 2 kg K 150,-, mleté krupky K 250,- za 1 kg, margarín 1/4 kg kostka K 250,-, jedna paštika K 120,-, sardinky malá krab. K 200,-, velká K 300,-, sacharin 100 ks K 100,-, mouka 1 kg K 400,-, nová okurka K 150,-, krupice 1 kg K 800,-, brambory K 50,- 1 kg . . . (WM)

. . . ceny: pšen. mouka se prodávala za 900,- až 1 100,- 1 kg podle její kvality, kroupy K 700,- za 1 kg, margarín K 1 600,- za 1 kg. Cena chleba klesla na K 200 za 1 kg, cigarety stojí K 40,- kus . . . (WM)

. . . dnes stojí v ghettu jedna cigareta K 35,-, 1 kg pšeničné mouky K 800,-, 1 kg margarínu K 1 600,-, 1 kg krup K 800,-, jeden chléb o váze 1 a půl kg. K 350,-. Obchodovaného zboží je málo, zvláště poptávka po cigaretách převyšuje nabídku . . . (WM)

. . . Stoupla cena chleba z K 200,- na K 250 za 1 kg. Příčinou jsou častá zatčení osob, jež se zabývaly šleusováním chleba . . . (WM)

Ti šťastnější dostávají potravinové balíky z domova . . .

. . . To si nedovedete představit. Jíst na porculánovém talíři, pít ze šálku a jíst takové torty a keksy . . . (RB)

. . . Den končil tím, že tatínek otevřel první a poslední sardinkovou konzervu . . . (RB)

. . . Dostala jsem dnes velký balík z Brna od Rosenzweigů. Je to od nich vel-

mi hezké. Jsou to vlastně skoro cizí lidé. Bylo tam bohužel málo na vaření . . . (RB)

. . . jsou zastaveny balíky, prý jich bude povoleno jen dva tisíce za měsíc, to je tolik, jako dosud za den. Kdo chtěl, mohl vyplnit formulář, na kterém stálo, že jmenovaný žádá o známku pro dotyčného, který mu má balík poslat. Je to dvousečná zbraň. Máme uvést někoho v Praze? Přesně se jménem a adresou? Nezpůsobíme mu tím nepříjemnosti, protože má spojení se židy? . . . (EM)

Kvůli nedostatku místa a ve snaze vydesinfikovat prostor se často stěhují . . .

. . . s maminkou máme 1,20 m². V noci leží lidé i na prostředku, jde-li někdo ven, musí je přeskakovat, strkáme jedna druhé nohy do obličejů . . . Muži bydlí v jednom městě s námi. Stýkat se však nesmíme, ani psát ne . . . (HW)

. . . Minulý den bylo ujednáno, že se budu stěhovat do Hamburku. Uskutečnilo se to dnes . . . (PW)

. . . Dokonce, jak jsem dnes zjistil jsou v byty přeměněny i bývalé chlívečky a pro obydlí přizpůsobeny i částečně volné prostory různých průchodů, spojujících jednotlivé dvory a domy, jako kupř. průchod ze dvora Q 211 do L 306 . . . (WM)

. . . Witz přinesl zprávu, že barák musí být do 10 hod. prázdný. Hned je toho plný barák. Kdo se bude stěhovat napořád do Drážďan a kdo do Hannoveru na 2 dny? . . . (PW)

. . . Tam byly poměry poněkud lepší, neboť to byly opravdu pokoje a ne půdy. V pokoji 65 bylo nás tenkrát 21 hochů s jedním opatrovníkem. Vydávali jsme časopis a mezi námi byl dobrý poměr a kamarádství . . . (MK)

. . . Máma má odpolední šichtu. Barák 7 se má stěhovat. Také je nebezpečí, že se bude stěhovat máma také . . . (PW)

. . . Do B IV na půdu D se stěhuje na 400 osob z domů L 406 a L 408, které se plynoují . . . (WM)

. . . Do 3. října t. r. měly být vyklizeny Myslivecké kasárny. Příkaz daný dne 1. října večer byl dne 2. října o 11. hod. dopol. zrušen. Ghetto si oddechlo a šlo klidněji po své denní práci . . . (WM)

. . . Táta se musel stěhovat jako všichni ostatní do Hannoveru do nějakého kof-ferlageru . . . (PW)

... Stěhování Hamburku ... Během 24 hodin přestěhovat 4 tisíce lidí se všemi zavazadly ... (HW)

... Dnes se máma stěhuje opět do baráků zpět. Je to tam dosti hloupě zařízené ... (PW)

... Celý Hamburg se musí vyklidit. Ženy musí na půdu jiných kasáren ... (RB)

... Skoro 7 000 mužů se stěhuje během 2 dnů. Velká akce. Stěhování malého města, rychle, bez konfliktů. Stěhují lidi a strkají je k 37 000 ostatním ... (ER)

... Včera v pozdních večerních hodinách se rozšířila zpráva, že do neděle dne 4. října t. r. 12. hod. pol. musí se vyklidit ubikace A II, která byla k obývání dána k dispozici po zabrání kasáren Sudetských Dienststelle ... (WM)

... Ještě nevím, kde bude maminka bydlet ... (RB)

... Jsem brzy sbalený. Kufry mají přijít na půdu. Je velmi těžké, přemístit všechna zavazadla na půdu při velkém návalu ... (PW)

... Budeme se asi muset stěhovat do Hamburských kasáren ... (EM)

Epidemie, podvýživa a hlad zahubily čtvrtinu vězňů už v Terezíně ...

... V noci umřela v předsíni velmi nemocná paní. Měla cukrovku ... (RB)

... Maminka je velmi nemocná. Jeden den měla přes čtyřicet stupňů horečky, pak hrozný průjem. Má to zde téměř každý. Je to druh úplavice. Zeslabuje to zejména srdce ... (EM)

... Náš pokoj je asi nějak zakletý. Zase se včera hádaly a dnes jedna z hádajících umřela ... (RB)

... Prý mám chronický zápal plic, ale já na to moc nevěřím. Dnes mě dali na marodku ... (RB)

... Jsem celý den u tatínka, je nemocen. Půjde asi do nemocnice, má stále vysoké horečky ... Dnes konečně po dlouhém běhání dostala maminka tatínka do nemocnice L 124. Zjistili, že má zánět pohrudnice s exudátem ... (RB)

... Dny jsou pro nás utrpením. Zvláště já se musím přemáhat. Maminka je zhroucena. Jsem tam stále a někdy se mi chce tak zaplakat, ale nesmím. Před maminkou nesmím ukázat svůj smutek ... (RB)

... Mám trochu teploty a lékař zjistil, že mám zduřelá játra. Musím držet dietu ... (RB)

... Renée Kirschnerová dostala spálu. Neměli jsme při desinfekci kde být ... (RB)

... Jedna spolubydlící u nás dostala spálu. U nás se desinfikovalo ... (RB)

... Alenka je na spále a má ji velmi těžkou. K tomu záškrt, zánět středního ucha, spalničky a průjem. Lékařka řekla, že neví, zdali to přežije. Chudinka malá ... Mám každý večer 39° horečky od očkování a asi mi to bude hnusat ... (RB)

... Lilky sestra zemřela. Lilka sama má tyfus. Věra, Olina a Marta šly na marodku ... (HW)

... Dnes mi přišla krevní zkouška zpět a pozitivní. To znamená, že mám tyfus ... (RB)

... Tatínkovi není lépe a maminka je od včerejška na tyfusí pozorovací stanici ve Vrchlabí. Doufám, že to nic nebude ... (RB)

... Těžká epidemie. Tyfus mezi dětmi. Tyfus u dětí vůbec není těžký, ale zde je těžký až dost. Rozčilení mezi rodiči je velké ... Návštěva Eichmanova: tyfus musí zmizet z ghetta, nebo bude zle ... (ER)

... Vyskytla se tu zase nová nemoc, encefalitida. V sokolovně vyklidili celý sál, dříve tyfové oddělení ... (HW)

... Lékař u mě zase zjistil recidivu encephalitidy ... (RB)

... Měla jsem několik dní běhání. Mamince bylo hůř a zjistili, že má encephalitudu. Včera jsem ji odvezla do nemocnice do Vrchlabí na číslo 9 ... (RB)

... Nebezpečí ze vší je velké. Možnost rozšíření nemocí a je těžké bojovat proti tak mnohému nebezpečí. V několika domovech dětí nejsou ještě kamna. V místnostech leží nemocné děti. Veliké starosti ... (ER)

... Včera jsem pomáhal Židům, kteří přijeli z Vídně. Jsou staří, plní vší. Několik je jich šílených ... (ER)

... Děsí mě tátův zdravotní stav. Nemůže už dobře chodit a špatně slyší. Je mi ho líto a zároveň mám vztek, že právě můj tatínek je postižen nemocí ... (PW)

. . . její spolubydlící pozorovaly změny, jež se v její povaze vytvářejí. Jednoho dne počala mluvit z cesty. Přestala docházeti do svého zdejšího zaměstnání a stala se trdnomyslnou. Přišli lékaři a po několika dnech zjistili, že se pomátla na rozum. A pak její cesta již vedla z Hamburských kasáren do oddělení duševně chorých v Kavalíru . . . (WM)

. . . Jdu doprovodit tátu až k jeho bytu, jelikož si stále stěžuje, že v šeru nevidí. Doktoři říkají, že má zánět nervu a velkou avitaminosu. Potřeboval by dobrou stravu a byl by ihned vyléčen . . . (PW)

. . . Nervy napjaté jako struna, lidé přicházejí po tisících, staří, kteří nemají dost síly jít si pro jídlo . . . Včera zemřelo během jediného dne 96 osob . . . (ER)

. . . Počet mrtvých : jeden, pak deset, pak desítky, padesát, šedesát – číslo rostlo a blížilo se ke stu, nyní již kolem sto třiceti. Při tom je zde parno, jaké ještě nebylo, a není lidí, kteří by kopali hroby . . . (ER)

. . . Tatíčkoví se ulehčilo, tatíčkoví je nejlepší z nás všech, tatíček umřel. Tatínek chtěl zapomenout na Terezín, chtěl žít v jiné době. Proč byl Osud tak krutý? . . . (RB)

. . . 22 rakví je srovnáno na pohřebním voze. Naši přátelé se rozestupují, aby nám učinili místo ihned za vozem a za rabíny pohřební průvod vyprovázejícími. Zvolna se vůz tažený koňmi dává do pohybu. Je nám dovoleno asi padesát metrů jít s sebou. Potom odhlášení vedoucího průvodu u četnické hlídky. Brána ghetta Terezína se zvedá. Vůz projíždí dále zvolna ven po cestě vedoucí ke krematoriu. Ještě jeden pohled za pomalu a nenávratně mizející rakví mého drahého otce a potom . . . vracíme se zpět k městu, zatím co pohřební vůz pokračuje ve své cestě a veze ty, jimž Osud nedopřál dočkat se lepšího a radostnějšího východu odsud. Takové bylo rozloučení s naším tatínkem . . . (WM)

. . . Postavili spalovnu mrtvých (krematorium) pro 50 až 60 mrtvých denně. Dnes dosahuje počet úmrtí až sedmdesáti . . . (ER)

27 700 mrtvých zaznamenává dnes od prvního dne ghetta matrika zemřelých (od 24. 11. 1941) – Mnoho z těch, kteří odešli do země Míru a Pokoje by jistě bývalo také zemřelo, ale přemnoho by jich bývalo ještě jistě dnes žilo ve svých domovech a ve vlastním pohodlí. A pak přeci jenom jde o to, jak také lidi umírají. (5. 11. 1943) (WM)

. . . Oslavy L. narozenin. Zajímavá řeč J. Privilegované ghetto . . . rouška nad krví a obětmi ghetta na východě. Privilegované ghetto, v němž denně umírá přes 100 lidí . . . (ER)

Největší hrozbou, visící neustále nad hlavami vězňů jsou transporty do vyhlazovacích táborů, z nichž není návratu . . .

. . . A nyní nastalo znovu to hrozné nebezpečí, před kterým se celé ghetto tak třásl – transport do Polska!! . . . (MK)

. . . Odsud pojedou transporty do Polska. Budeme v něm? Je to příšerné. Myslely jsme, že aspoň před tím zde budeme zabezpečeny, nyní jsme na tom stejně jako v Praze. Odpoledne byli poslední povoláni a příští den ráno museli již být připraveni . . . (EM)

. . . Třináctého se měl vynášet transport a čtrnáctého v poledne měl být nástup v různých kasárnách, které se rychle vyklízely. Všude jakési napětí či strach, každý se třásl, když v noci roznášeli cedulky . . . (MK)

. . . Další transport do Polska odešel . . . (EM)

. . . Lidé z transportu byli celou noc na dvoře. Byla právě taková zima. Teprve v 1/2 4 odpoledne šli naši na nádraží. Šla jsem s nimi. Měli těžká zavazadla, ale šťastně to dotáhly. Bylo to těžké loučení. Kdoví, zdali se ještě uvidíme . . . (RB)

. . . Dva tisíce starších lidí opustí ghetto. Pojedou v dobytčích vagoncích, ve kterých nejsou ani lavice. Strašný život. Strašný životní boj . . . (ER)

. . . V noci byl povoláván transport. Ráno již odešel . . . (EM)

. . . Umírají nám již zde děti. Poslat malé dítě do Polska znamená poslat je na smrt. Před rokem byla věková hranice 12 let. Dnes 3 roky. Rok tomu je, co pověsili 9 Židů v ghettu, rok, co odjely první transporty . . . (ER)

. . . Včera projížděl vlak s transportem, který jel přímo na východ. Vlak stál zde na stanici 9 minut. Lidé nevěděli, že jedou přímo na východ. Jeli v cestovních vagoncích. Když v Terezíně nenařídili Němci opustit vagony, začaly ženy, které zde mají příbuzné – možná rodiče, možná manžele – plakat. (ER)

. . . Když tak stojím nad bafohem, betrolí, kuffíčkem a brotsakem, to je nad mým celým majetkem, je mi strašně . . . Vzali nám zavazadla a zatlačili nás dále do tmy. Slyšíme křik Burgera. Sténání lidí na nádraží . . . (RB)

. . . Nejhorší je právě trhání rodin. Není téměř jediná rodina, která by zde někoho nenechala a ti nyní nevědí, zda se neměli také přihlásit . . . Opět trans-

portní horečka. Tentokrát se nezastavuje před nikým, ať je mladý či starý, ať je zde již dlouho či ne, rodiny jsou trhány, pět tisíc příslušníků protektorátu musí odejít . . . (EM)

. . . Nyní jdou do Polska i transporty Němců z Říše, kteří dosud nepřicházeli ani v úvahu. Avšak protože byla úmrtnost tak vysoká, byl vydán rozkaz odeslat Němce od šedesáti pěti do devadesáti let, pokud jsou v Bohušovicích ještě živí . . . (EM)

. . . Již jsme v Hannoveru. Je tu tma jako v pytli. Schovat se? Ano! Zachránit se před zlem! . . . Strýček nás schoval pod nějaké schody. Tam nás našli, museli jsme dál. Hrůza!!! . . . Nebylo nám ušetřeno přijít do transportu. Jsme sice v rezervě, ale nevím, zůstaneme-li zde. Máme číslo 2 964,-5,-6. Jsem velmi rozčilená. Zvláště starosti mi dělá maminka . . . (RB)

. . . Poslední transport směl vzít pouze kufry těžké patnáct kilo s sebou. Žádné lůžkoviny, nic. Pátý transport byl odložen, protože zde již vůbec nejsou lidé . . . (EM)

. . . Transport 5 000 osob je na cestě do neznáma. Židé (po kolikáté již?) sebrali svoje poslední svršky a vydávají se na cestu za svým Osudem. Kéž jim je přízniv . . . (WM)

. . . 5 000 muselo jít a tak šestého ráno nastoupili k vlaku. Byli nacpáni po padesáti do zavřených dobytčáků i se zavazadly . . . (MK)

. . . V Magdeburku pracuje transportní komise nepřetržitě po šedesát hodin. Nemocní uznaní za transportu neschopné i s rodinnými příslušníky jsou vyřazováni, místo nich jsou zařazováni lidé ze záloh a dobrovolníci . . . Od šesté ráno se vagonuje. Po prvé bude odcházeti transport přímo z Terezína a ne z Bohušovic . . . (WM)

. . . Uvnitř Mysliveckých kasáren se schovávali lidé pod postelemi, za postelemi, pod prkny na záchodech, celé rodiny, které prostě nenastoupily, když byly vyvolány a zdánlivě se jim to daří . . . (EM)

. . . Pojede transport tisíce lidí dál na východ . . . z našeho transportu se mají připravit všichni do čísla 300. My máme sice 500, ale kdo jim může věřit . . . (HW)

. . . Již tu máme zase rušné a rozčilující dny. Jdou zase transporty a sice sedm a půl tisíc. Je to rozděleno na tři transporty. Myslím, že jsme ve druhém . . . (RB)

... Je v tom celý sirotčinec ... Pomáhala jsem šlojsce u dětí z L 318. Některé neumí ještě pořádně ani mluvit, dvou až tříleté, s transportními čísly kolem krku a tužkou připsáno Weisenkind ... (HW)

... Transport přinesl s sebou také několik pokusů o sebevraždy. I v mém půdním traktu pokusil se mladý chlapec Fritz Dub o sebevraždu požitím asi dvaceti prášků veronálu. V těžkém bezvědomí byl dopraven na marodku, kde ošetřujícím lékařům podařilo se jej zachrániti ... (WM)

... Když jsem odpoledne šla z práce, stál podél celé cesty transport. Byla hrozná zima. Burger hrozně vyváděl, choval se jako divoch, fackoval každého na potkání, vrážel lidi do vagonů ať se zavazadly nebo bez nich, na tom mu nezáleželo. Když nakonec chyběli lidé, tak vzal prostě chodce z ulice, tak jak byli, bez zavazadel, a těm, kteří měli zavazadla, strhali tlumoky, aby se víc lidí dostalo do vagonů ... (EM)

... Z posledního transportu, který odtud odešel, přišlo z Birkenau mnoho špatných zpráv ... (EM)

... Nikdo sice nevěděl, jaké nebezpečí je čeká, ale strach byl hrozný. A ten strach byl tenkrát oprávněný, i když o tom nikdo nevěděl ... (MK)

... Co bych za to dala, kdybych tu mohla zůstat ... (RB)

... A žádný konec a žádný konec. Od šesti hodin do dvanácti v noci jsme tam stáli. Je to příšerný pocit dívat se na to, jak osud tisíců lidí závisí na jediném člověku, na tom, jak každého jednotlivce ve zlomku vteřiny posoudí. Připadalo mi to jako hromadný soud, – život nebo smrt ... (EM)

... Zase prý pojedou transporty. V noci zasedá komise, listiny se už začaly psát ... (HW)

... Nejdříve odjeli muži. Odjel Honza, Egon, Pašík a desítky jiných. Odjel i Jirka ... Odjelo sta a sta otců, mužů a to je vše horší. Ghetto je bez mužů, jen samé stáří člověk vidí. Jely i ženy, děti, hrůza mě jímá, když si vzpomenu, jak nevinné děti, neumějí ještě ani mluvit, některé ani chodit, trpěly. Za co? ... (RB)

... Odpoledne se bude roznášet transport, 1 500 příslušníků těch, kteří odjeli. Ale vždyť jim přece slíbili, že budou jejich rodiny chráněny! ... (HW)

... Gestern half ich einer Familie mit sieben Kindern und heute mit drei, deren Mutter Tuberkulose hatte ... (ChW)

... Dunivé kroky, šelest šatů, řev geťáků, bouchání dveří a hysterický pláč znějí vždy stejně a zvěstují totéž.

5 tisíc, samí muži. Prý na práci, zřizovat nové ghetto . . . Dva a půl tisíce zítra, dva a půl pozítří . . . (HW)

... Přízrak transportu je zase jednou zde. Každý má strach, příšerný strach. Zdá se, že to nebudou pracovní transporty . . . (EM)

... Jsou právě před nástupem. Jsem rád, že jim mohu naposled pomoci. Snesu jim zavazadla dolů. Dostaneme se šmelinou dopředu. Ještě naposled se bavíme. Tu přijde rozkaz: Nastupujte. Rychle se rozloučíme, snad navždy, snad na několik týdnů, snad na roky. Nevím, nikdo neví. Poslední pohled . . . (PW)

... Tak tu sedíme dnes spolu naposled. Od zítřka jsme jen samy s maminou . . . Tatínek nám nedovolil jet s sebou . . . (HW)

... Táta mě nakazuje, že když odjede, spočívá celá zodpovědnost na mě . . . Na ulici vidím jen uplakané obličaje . . . (HW)

... Ženu nás od místa k místu . . . Mám nastupovat. Loučím se . . . (RB)

Kulturní život je projevem odporu, dodává naději, dovoluje dočasně zapomenout na skutečnost . . .

... A zase kontrast, možný jen a jen v Terezíně, v ghettu. Sál – vpředu na jevišti zkouška na Wolkerovu „Nemocnici“ – vzadu modlíci se Židé . . . (ER)

... Včera večer jsem byl na orchestrálním koncertě v zasedací radniční síni . . . devatenáct hudebníků a to pět prvních, pět druhých houslí, pět viol, tři cella, jedna basa a klavír tvoří znamenitě sehraný hudební celek, vytvořený Karlem Ančerlem. Na pořadu krásného večera byl Händlův Concerto grosso, Bachův Violinkoncert E-dur a Mozartova hudební Malá noční hudba. Solistou a to znamenitě umělecké úrovně byl konservatorista Karel Fröhlich. Hrál Bachovu skladbu z paměti a se skutečnou vroucností a temperamentem. Čistě a precízně. Dirigent Ančerl řídí orchestr bez taktovky, jenom pohyby rukou a hlavy. Ovládá dokonale skladby, jež řídí z paměti a vytváří z tělesa skutečný umělecký celek. Vyprodaný sál bouřil potleskem a dirigent a solista nestačili děkovat za upřímný potlesk . . . (WM)

... Včera jsem byla na Hubičce. I když se zpívá jen za doprovodu klavíru, bez kostýmů a bez kulis, dojem v Národním divadle by nemohl být větší . . . (HW)

. . . Přestanu teď psát, protože mám zase po dlouhé době dobrou knihu a sice Petr a Lucie od Romaina Rollanda . . . (RB)

. . . lidičky představte si v Terezíně a jdeme na Prodanou nevěstu. Není to sice divadlo, jen zpěv, ale mohla jsem si to představit úplně živě. Konečně sedíme a už to začíná. „Proč bychom se netěšili“ . . . (RB)

. . . Dnes byla premiéra Prodané nevěsty. Představení bylo nejhezčí dílo, jaké jsem v ghettu viděl . . . (ER)

. . . Večer nám Magda přichystala překvapení. Přišel k nám pan prof. Eisinger a zpíval nám 3 písně. Byla jsem nadšena . . . (RB)

. . . Denně jsou zde koncerty, přednášky, divadlo, dokonce revue. A současně zde umírají němečtí židé v blokových domech hladu . . . (EM)

. . . Odpoledne mám lístek na klavírní sólo Gideona Kleina. Hrál Beethovena, Mozarta, Schopina. Byla jsem unesena. Co hudba všechno zmůže . . . (RB)

. . . Večer jsem . . . na přednášce pořádané českým přednáškovým klubem na námět: Občané terezínští ve svých mravech a zvycích, kterou proslovil významný český humorista-spisovatel Karel POLÁČEK. – Jeho hodinový reportážní výklad zdejších poměrů v četných detailech nám zde žijícím unikajících, byl znamenitě úrovně po stránce obsahové i slovesné. Spisovatelova čeština znamenitě výslovnosti a krásně stavěných slov a vět je sama požitkem pro sebe. A co teprve náměty a jednotlivé vtipné záběry. Dlouho jsem se tolik ne bavil, jako dnes a to svědčí samo o sobě, že přednáška byla výtečné úrovně. Z řečnickových zjištění, že úřad je zde obchodem a obchod úřadem a že v kol. obchodě prodávaná pomazánka je stejného vzhledu před upotřebením a po něm vyvolaly salvy oprávněného veselí . . . (WM)

. . . Byla jsem na představení „Velbloud uchem jehly“, které se hrálo již v civilu. Myslím, že se to nemohlo hrát lepší. Bylo to zkrátka úžasné . . . (RB)

. . . Koncert hrál B. Kaff na piano a H. Tausinger na violu. Jarní sonáta a 32 variací. (PW)

. . . Byla jsem dnes na představení „Ať žije život“. Je to ironie na Terezín . . . Krásně končí tato Švenkova hra „Půjdeme spolu pevněji a více dílo své konat ještě líp“ . . . (RB)

. . . Večer jsem šla ke chlapcům, na půdě mají klavír. Hrál Gideon Klein a prof. Kaff. Bylo to skvělé. Byla jsem hned v lepší náladě . . . Měli jsme teorii. Při-

táhli jsme si harmonium a Berman nám hrál výňatky z oper, Mé vlasti atd. Byla jsem unesena tóny harmonia . . . (RB)

. . . Lilka Grossmanová je naše nová opatrovnice. Dnes máme tu chanukovou oslavu. Pomohla nám vyzdobit, potom recitovala děvčata krásnou báseň o Praze od Nezvala . . . (RB)

. . . Kulturně je teď Terezín na vysoké úrovni. Já chodím pilně na tyto Freizeitgestaltungen. Každý večer je nějaká přednáška. Jsou to zejména přednášky pro mládež. Jednou o politice, příště o umění . . . (EM)

Časté zákazy a příkazy zhoršují obtížné podmínky života v ghettu . . .

. . . Devět lidí zavřených pro pašování dopisů bylo pověšeno. Rozsudek muse-li vykonat židé. Všude zoufalství . . . (EM)

. . . Opět deset lidí popraveno. Část pro pašování dopisů, někteří, protože se vzepřeli, když je Seidl tloukl. Opět všude hrozná nálada . . . (EM)

. . . V denním rozkaze bylo čteno, že kromě věcí, které jsme již museli odevzdat, musíme ještě odvést: všechny konzervy, čaj, výtažky, léky, voňavky. A opětně peníze, cigarety, sirky, cenné papíry, šperky apod. Nejhorší je to s konzervami . . . (EM)

. . . Muž, který promluví se ženou, dostane pětadvacet ran bičem . . . (EM)

. . . Někdy si uvědomujeme vše, co nás skličuje. Je zakázáno vycházet bez povolení. Je zakázáno zajít si do obchodů, je zakázáno, zakázáno . . . (ER)

. . . Vzali nám povolení k opouštění kasáren . . . Nemohli jsme pracovat, protože jsme byli zavřeni doma . . . (ER)

. . . V neděli a pondělí nesměl vůbec nikdo na ulici, pouze na propustku. Od čtvrtka do pondělka byl tento trest v platnosti . . . (EM)

. . . Ale všechno má svůj konec a i ta „blockspere“ se koncem června skončila. Spal jsem na třípatrovém kavalci nahoře, velké pavučiny, visící ze zaprášeného trámův, lemovaly strop a stávalo se často, že jsem se do nich zapletl hlavou, neboť na vzpřímení nebylo dosti místa a vyhnouti se pavoukových sítí nebylo snadné. Začátkem května byla z trestu za uprchlíky tak zvaná „blockspere“, to značí, že nikdo kromě pracujících nesmí opustit budovu, do níž náleží. Neviděl jsem tenkrát rodiče dlouho . . . (MK)

... Jsou zde již zase prohlídky, prozatím v blocích, ale mám velký strach pro těch čtyři sta cigaret. Zašila jsem je do gaučových matrací ... (EM)

... Wir dürfen die Kaserne nicht verlassen. Ohne Durchlasschein darf man nicht auf die Strasse, Kinder bekommen aber keinen Schein ... Ich komme mir wie ein Vogel im Käfig vor. Und das alles, weil zwei Häftlinge aus dem ghetto geflohen sind ... (HK)

... Teď v lednu nesmíme oficiálně ještě topit ... (EM)

... Včera byly při příchodu a odchodu velké prohlídky. Berušky nás důkladně prohledaly ... (EM)

... Každá žena musela v ghettu podepsat, že ihned ohlásí, kdyby se dostala do jiného stavu ... (EM)

... Tři mladí hoši utekli. Máme za to už týden „Kasernensperre a Lichtsperre“, chodíme jen v kolonách do práce ... (HW)

... Již před několika týdny se zde šušovalo, že vedoucí Dienststelle OSTF. Burger přijímá se značnou nelibostí zprávy o nově narozených dětech zvláště pak od těch rodičů, kteří jsou více jak deset měsíců již v ghettu. Proto také došlo, jak se veřejně zde ví, k řadě dobrovolných umělých potratů. V posledních dnech se situace zle přiostrčila. Rodičům, kteří očekávají narození děcka bylo nyní sděleno, že buď musí být děcko operativně před narozením odejmuto, nebo po narození utraceno. Kdo by z nich jednal proti tomuto příkazu, musí prý počítati s K. C. ... (WM)

... Nařídili v denním rozkaze: Všechny těhotné ženy jsou povinny oznámit svůj stav. Chtějí zničit plody všech těhotných žen do šestého měsíce ... (ER)

... Zákaz vycházet z kasáren a zákaz světla jsou velice nepříjemné. V osm hodin je tma a my nemůžeme dělat nic jiného, než jít spát ... (EM)

... Dovolili psát dopisy. Ještě není jasno, zda bude dovoleno psát jednou měsíčně ... (ER)

... Bylo nám dovoleno každému jednou za měsíc 30 slov napsat ... (RB)

... Teď najednou smí také děti přicházeti na svět a potraty jsou zakázané ... (EM)

Naděje na konec války, na život, nikdy docela nevyhasíná . . .

Rok 1942 se chýlí ku konci; a s posledním jeho dnem zaplavuje naše srdce a mysl otázka: „Přinese Nový rok 1943 zakončení současné války?“ Poslední den starého roku je zde v ghettu všední. Pracuje se, jako každý den před tím. Ráno se snídá a nastupuje do práce. Jednotlivci i celé skupiny. Den je mlhavý a vzduch klidný. Ghetto očekává Nový rok s největšími nadějemi. Při tom lidé bydlí na půdách a v tmavých koutech, po zemi a ve sklepích.

O půlnoci, kdy přátelé na předem připravený plech odbili dvanáctou po vzájemných blahopřáních vcházíme do Nového roku 1943 se zapěním naší české hymny „Kde domov můj“ . . . (WM)

. . . Kdy půjdeme domů? To je heslo Terezína . . . Jak bude vypadat vítězství?
. . . (EM)

. . . První věc, co si koupím, bude klavír. Pak si půjdu koupit nové šaty a prádlo a boty podle mého vkusu . . . (RB)

. . . Jen nebýt nemocný a zůstat zdravý, až přijde konec. Budeme doufat, že přijde v krátké době . . . (ER)

. . . Jak ráda bych chodila s napráskanou aktovkou. Již bych nebyla líná ráno vstávat . . . Teď by nás mohl zachránit jen konec. Vždyť jednou musí přijít vysvobození. To nemůže věčně trvat . . . Udělaly jsme si malou oslavu. Vzpomněly jsme na T. G. Masaryka. Několik děvčat recitovalo básně, zpívaly jsme a Edita nám hrála na harmonium. Jak bychom všechny potřebovaly nějaký nový 28. říjen. Když už nám zavlaje prapor svobody a míru? . . . (RB)

Poznámky:

- 1) Deník Evy Roubíčkové je v originále psán těsnopisem.
- 2) Deníky Helgy Kinsky a Charlotty Verešové jsou psány německy. Citáty převzaty z publikace Theresienstadt, Europa Verlag, Wien, 1968.
- 3) Zápisky Helgy Hoškové publikovány – Deníky dětí, SPB, Naše vojsko, 1961.
- 4) Deník Egona Redlicha je psán střídavě česky a hebrejsky. Zde je použito překladu z knihy: Egon Redlich: Zítřka jedeme synu, pojedeme transportem. Vyd. Doplněk, Brno, 1995.
- 5) Deníky R. Brösslerové, M. Krause, W. Mahlera, E. Mändlové, E. Redlicha, P. Weinera jsou uloženy v Památníku Terezín.
- 6) Jazyk deníků není upravován ani stylisticky ani gramaticky.

THE MIRROR OF TEREZÍN

Anna Hyndráková

Résumé

A great number of personal impressions and opinions are found in the diaries written by children and grown-ups imprisoned in Terezín. No one knows how many of these precious documents, monuments of the time, were destroyed or lost. But those few which were preserved are a valuable source of information about those strange involuntary communities of the Terezín ghetto. In addition to a number of casual data, they contain relevant first-hand information, often being the only source of reflections on the events and conditions of that time, showing life in the ghetto the way the prisoners themselves were experiencing it. They let us look into their feelings, problems, worries, as well as relationships.

This compilation of diary excerpts, organized by theme, form a unique mosaic or rather mirror of the era, the events, and the people living in it. The individual themes are:

- a) It is impossible to get any sleep in a packed room, full of irritating insects...
- b) Shortage of water and lack of hygienic facilities contributes considerably to the deterioration of the prisoners' health and the spread of diseases...
- c) Prisoners live in unimaginably stressful conditions, waiting in long queues for everything...
- d) They work for the ghetto, often for the Germans; children secretly study after work ...
- e) Shortage of food, bad food...
- f) Secret black market business deals go on...
- g) The luckier one get parcels from home...
- h) Constant shifting of people from one place to another to make room for necessary disinfecting...
- i) Epidemics, malnutrition, and hunger killed one fourth of the prisoners before leaving Terezín...
- j) The thought of deportation, feared most by the prisoners, forever haunting them...
- k) Cultural life is a means of resistance, giving hope and allowing to forget reality...
- l) Frequent restrictions and orders aggravate living conditions in the camp...
- m) Hope for the end of the war never dies...

The „Mirror“ is comprised of the diaries of the following prisoners:

Ruth Brössler (RB), born May 19, 1929, deported to Terezín from Brno in January 1942, transported to Switzerland where she stayed until the end of the war. Diary deposited at Památník Terezín (PT).

Helga Kinsky (HK), born May 28, 1930, deported to Terezín from Vienna in January 1943, transported to Auschwitz (Oswiecim) in 1944. - Survived. Quotations from her diary reprinted from *Theresienstadt*, published in 1965 by the Jewish National Organization, Prague.

Michal Kraus (MK), born June 28, 1930, deported to Terezín from Hradec Králové in December 1943, liberated in Gunkirchen. Diary deposited at PT.

Willy Mahler (WM), born November 3, 1909, deported to Terezín from Kolín in June 1942, died in January 1945 in Dachau. Diary deposited at PT.

Eva Mändlová-Roubíčková (EM), born July 16, 1921, deported to Terezín from Prague in December 1941, liberated in Terezín. Diary deposited at PT.

Egon Redlich (ER), born October 12, 1916, deported to Terezín from Prague in December 1941, died in the autumn of 1944 in Auschwitz. Diary deposited at PT. Quotations from his diary reprinted from: Egon Redlich, *We're going to take a ride in a transport tomorrow, my son*, published by Doplněk Publications, 1995.

Pavel Weiner (PW), born November 13, 1931, deported to Terezín from Prague in May 1942, liberated in Terezín. Diary deposited at PT.

Charlotte Weinstein-Verešová (ChW), born on December 12, 1928, deported to Terezín from Prague in March 1943, liberated in Terezín. Quotations from her diary reprinted from: *Theresienstadt*, published in 1965 by the Jewish National Organization, Prague.

Helga Weiss-Hošková (HW), born November 10, 1929, deported to Terezín from Prague in December 1941, liberated in Mauthausen. Quotations from her diary reprinted from: *Theresienstadt*, published in 1995 by the Jewish National Organization, Prague.

All quotations are always marked with the initials of the author.

DER SPIEGEL VON THERESIENSTADT

Anna Hyndráková

Resumé

Eine große Menge der persönlichen Erlebnisse und Anschauungen der Theresienstädter Häftlinge ist in den von Kindern und Erwachsenen geschriebenen Tagebüchern erfaßt. Niemand weiß, wieviele von diesen kostbaren Zeitdokumenten vernichtet wurden oder verloren gingen. Doch auch die, die erhalten geblieben sind, bedeuten eine wichtige Quelle für das Kennenlernen dieser besonderen, erzwungenen Gemeinschaft des Theresienstädter Ghettos. Außer der Tatsache, daß sie eine Reihe von sachlichen Informationen enthalten, sind sie eine unmittelbare und oft die einzige Reaktion auf die Begebenheiten und Umstände, zeigen sie das Leben des Ghettos so wie es den Häftlingen erschien. Sie gewähren uns Einsicht in ihre Gefühle, Probleme, Sorgen und Beziehungen.

Kurze, nach Themen eingeteilte Auszüge aus den Tagebüchern sind ein einzigartiges Mosaik, ein außergewöhnlicher Spiegel von Zeit, Begebenheiten und Menschen. Die einzelnen Themenbereiche:

- a) Im engen Raum, der voll von lästigen Insekten ist, kann man nicht schlafen ...
- b) Wenig Wasser, Mangel an hygienischen Einrichtungen erschwert das Leben der Häftlinge, trägt zur Ausbreitung von Krankheiten bei ...
- c) Die Häftlinge leben in unvollständig mühsamen Bedingungen, sie müssen für alles lange schlangestehen ...
- d) Sie arbeiten fürs Ghetto, oft für die Deutschen. Die Kinder lernen heimlich nach der Arbeit ...
- e) Essen gibt es wenig und es ist mies ...
- f) Auf dem Schwarzmarkt wird heimlich geschmuggelt ...
- g) Die Glücklicheren bekommen Päckchen von zu Hause ...
- h) Wegen des Mangels an Plätzen und der Desinfizierung der Räume ziehen sie oft um ...
- i) Epidemien, Unterernährung und Hunger vernichten ein Viertel der Häftlinge in Theresienstadt ...
- j) Die größte Gefahr, die immerwährend über den Köpfen der Häftlinge schwebt, sind die Transporte, von denen es keine Rückkehr gibt ...
- k) Das kulturelle Leben wird zur Widerstandsäußerung, es gibt Hoffnung, ermöglicht ab und zu die Wirklichkeit zu vergessen ...
- l) Die häufigen Verbote und Befehle verschlechtern die schwierigen Lebensbedingungen im Ghetto ...
- m) Die Hoffnung auf das Ende des Krieges, auf das Leben erlischt nie ganz

In diesem Spiegel wurden die Tagebücher dieser Häftlinge verwandt:

Ruth Brössler (RB) - geb. am 19.5.1929, deportiert nach Theresienstadt aus Brünn (Brno) im Januar 1942, dann am 5.2.1945 in die Schweiz, wo sie das Ende des Krieges erlebte. Das Tagebuch ist in der Gedenkstätte Theresienstadt hinterlegt.

Helga Kinský-Pollack (HK) - geb. am 28.5.1930, nach Theresienstadt deportiert aus Wien im Januar 1943, nach Auschwitz 1944, überlebte.

Das Tagebuch wurde zitiert aus: „Theresienstadt“, ŽNO (Hg.), Prag 1965.

Michael Kraus (MK) - geb. am 28.6.1930, deportiert nach Theresienstadt aus Hradec Králové im Juli 1942, befreit in Gunkirchen.

Das Tagebuch ist in der Gedenkstätte Theresienstadt hinterlegt.

Willy Mahler (WM) - geb. 3.11.1909, deportiert aus Kolin nach Theresienstadt im Juni 1942, gestorben in Dachau im Januar 1945.

Das Tagebuch ist in der Gedenkstätte Theresienstadt hinterlegt.

Eva Mändlová-Roubíčková (EM) - geb. am 16.7.1921, deportiert nach Theresienstadt aus Prag im Dezember 1941, befreit in Theresienstadt.

Das Tagebuch ist in der Gedenkstätte Theresienstadt hinterlegt.

Egon Redlich (ER) - 12.10.1916, deportiert aus Prag nach Theresienstadt im Dezember 1941, gest. im Herbst 1944 in Auschwitz. Das Tagebuch ist in der Gedenkstätte Theresienstadt hin-

-
- terlegt. Zitiert aus: Redlich, Egon : Zitra jedeme, synu, pojedeme transportem, Doplněk, 1995. (Morgen fahren wir, mein Sohn, wir fahren mit dem Transport).
- Pavel Weiner (PW)** - geb. am 13.11.1931, deportiert aus Prag nach Theresienstadt im Mai 1942, befreit in Theresienstadt. Das Tagebuch ist in der Gedenkstätte Theresienstadt hinterlegt.
- Charlotta Weinsteinová-Verešová (ChW)** - geb. am 12.12.1928, deportiert aus Prag nach Theresienstadt im März 1943, befreit in Theresienstadt, das Tagebuch wurde zitiert aus: „Theresienstadt“, ŽNO (Hg.), Prag 1965.
- Helga Weissová-Hošková (HW)**, geb. am 10.11.1929, deportiert aus Prag nach Theresienstadt im Dezember 1941, befreit in Mauthausen, das Tagebuch wurde zitiert aus : „Theresienstadt“, ŽNO (Hg.), Prag 1965.
- Ihre Zitate werden immer mit Initialen der Namen des jeweiligen Autors angegeben.

Deník Edity Steinové z Českých Budějovic

Jan Podlešák

K nejtragičtějším kapitolám nacistické genocidy Židů patří perzekuce dětí a mladistvých, jejichž životy byly zmařeny na samém začátku. Po některých z nich se zachovala písemná svědectví, která nám umožňují nahlédnout do jejich osudů v době pod nacistickým panstvím. Jedním z těchto svědectví je i **deník Edity Steinové z Českých Budějovic**, jenž je uložen v českobudějovickém Jihočeském muzeu.¹⁾

Edita Steinová (1927–1942) byla jediným dítětem manželů Viktora a Greta Steinových z Českých Budějovic. Otec Viktor Stein (6. 6. 1900 České Budějovice – 12. 8. 1942 Majdanek) byl zubním technikem, matka Greta Steinová, rozená Popperová (11. 3. 1908 Vídeň – po 23. 4. 1942 pravděpodobně Majdanek), rovněž vyučená v této profesi, byla po sňatku v domácnosti; bydleli a zubní ordinaci měli v Krajinské ulici č. 1. Dcera Edita se narodila v Českých Budějovicích 13. listopadu 1927.²⁾

Ke svým 14. narozeninám dostala Edita Steinová od přítelkyně Květy Holzerové deník, do kterého pak v posledních pěti měsících českobudějovického pobytu zaznamenávala své myšlenky a zážitky. Deník je vázaná knížka formátu v podstatě A5 (listy mají rozměry 15,2 cm x 18,5 cm). Na modrém přebalu je v nalepených štítcích uvedeno „Deník. Ita Steinová“, na předsádce je rukou Květy Holzerové vepsáno věnování ke kamarádčiným 14. narozeninám a na titulním listě je červenou a modrou pastelkou napsáno (tiskacím písmem) „Deník. Ita Steinová. 13. listopad 1941“. Deník je nestránkovaný, kromě titulního listu je popsáno celkem 15 stran, zápisy jsou provedeny inkoustem – nyní šedavé barvy. Obsahuje 12 zápisů z doby od 13. listopadu 1941 do 30. března 1942 (13. 11., 15. 11., 21. 11., 1. 12., 5. 12., 8. 12., 11. 12., 31. 12., 31. 1., 7. 2., 11. 3., 30. 3.).³⁾

Deník dává nahlédnout do života Edity a osob jí blízkých (rodičů, prarodičů, dalších příbuzných, kamarádek, kamarádů a známých) a odpovídá svým obsahem a charakterem mentalitě dospívající dívky. Je napsán dobrou češtinou – s menšími pravopisnými chybami, jak je to u žactva Editina věku obvyklé. Zpočátku zápisy ještě odrážejí dívčin poměrně bezstarostný život (např. oslava narozenin a radost i zklamání z dárků od příbuzných, kamarádek a kamarádů, pomoc v domácnosti, zážitky ze školy, nákupy a procházky ve městě, návštěvy u Hannawaldových⁴⁾, setkávání a zábavy s vrstevníky, setkání s příbuznými a známými, návštěva soukromých hodin zpěvu a piano, mlsání v cukrárně) a citové impulzy (Edita se líbila Jirkovi Herzovi⁵⁾ a Hainovi, sama si oblíbila Jirku), neboť rodiče se jistě snažili, aby od dcery odvrátili nepříznivý dopad protektorátních poměrů – Židům nepřátelských. Pozvolna však do deníku vstupuje krutá realita okupační doby, která židovským občanům přinášela stále větší strádání. Již v zápise z 15. listopadu 1941 si Edita stěžuje na zimu v pokoji,

31. prosince 1941 si poznamenává: „Rutina má vši a babička jí myje hlavu v petrolce a vyčesává jí je.“⁶⁾ To už Edita nechodí do školy, avšak kupuje si knihy a věnuje se četbě. V zápise z 31. ledna 1942 jsou zaznamenány tyto smutné skutečnosti: „Teta Hilda dostala vši od Rutiny. Maminka jí umyla hlavu v petroleji, a teta je zase dostala . . . Museli jsme odevzdat všechno z kožedělniny a vlněné věci. Můj rukávník je v tom . . . Je tady hrozná zima, a proto přestávám psát.“⁷⁾

V zápise ze 7. února 1942 se v deníku poprvé objevuje Terezín: „Tady je pořád hrozná předtucha Terezína. Každý připravuje, ale my nic.“ Úzkost z blízkého se terezínského neznáma proniká i do Editina snu, který zaznamenává v témž zápise: „To už je hrozné. Předevčírem se mně zdálo, že přišel k nám pán od gestapa a přinesl nám adresu. To znamená, že musíme se vystěhovat do 24 hodin z bytu a musíme přejít i s nábytkem na Dobrou Vodu. Tak jsme vzali nábytek na záda a šli jsme. Odtud jsme šli přes Hořice, Želnavu a Vídeň a konečně jsme byli v Terezíně. Má to člověk někdy blbě sny.“

Zápis z 11. března 1942 se mimo jiné zmiňuje o přestěhování rodiny: „Již nepiši v Krajinské třídě. Přestěhovali jsme se. A sice do Gymnaziální 17.“ V tomto zápise je zajímavá i poznámka, jež představuje jediný náboženský údaj v deníku: „V neděli měl Haina Zuckrů barmicvá. Musila jsem zpívat a měla jsem velikou trému.“⁸⁾

Deník Edity Steinové končí zápisem z 30. března 1942, který zde bude pro naléhavost výpovědi a literární působivost citován celý: „Dnes je u nás teta Hilda a Sylva. Dnes nejsem na procházce jako jindy. Před chvílí mi teta povídala při maminčině vypláchnutí: ‚Važ si maminky, nevíš, jak dlouho ji budeš mít.‘ To je přímo hrozné dnes. Samý Terezín, Terezín, ještě jednou Terezín. Toto slovo je často pronášené. Terezín, Terezín . . . Maminka dnes byla u odvodů. Dostala 2. Babička se ohromně rozčiluje, že dostala 3a. Byla jsem dnes na regulaci s obědem. Donáším panu Popperovi a strejdovi oběd. Včera jsme byli u Frišů. Hráli pimprle. Bylo to psinovní. Koupila jsem si knihu. Pokračování Irči. Maminka mi vyhubovala: ‚Terezín, Terezín, Terezín, Terezín.‘ Vařím teď kávu a chvátám, aby nepřetekla, a také dělám čaj. Jak dlouho ho budu ještě dělat? Terezín, Terezín, Terezín, Terezín. Ve škole jsme se o něm učili, ale nikdy jsem si nemyslela, co pro nás bude znamenat. Terezín, Terezín, Terezín. Važ si . . .“

Osud Edity Steinové a jejích rodičů se naplnil 18. dubna 1942, kdy bylo 909 židovských občanů z Českých Budějovic a okolí deportováno – po předchozím shromáždění se v českobudějovické Täublově továrně – transportem Akb do Terezína. Z těchto deportovaných zahynulo v terezínském ghettu a jiných koncentračních táborech 878 osob a osvobození se dožilo v Terezíně a jinde pouze 30 osob (1 vězeň měl odlišný osud).⁹⁾ Mezi účastníky tohoto transportu byli zařazení i manželé Steinovi a jejich dcera Edita.¹⁰⁾

Kalvárie rodiny Steinovy zakrátko potom vyvrcholila deportací z terezínského ghetta do polského Lublina; všichni její členové byli zařazení do transpor-

tu Al vypraveného 23. dubna 1942 z Terezína do Lublina.¹¹⁾ Viktor Stein zahynul 12. srpna 1942 v nedalekém vyhlazovacím táboře Majdanku a je pravděpodobné, že i Greta a Edita Steinovy zemřely v Majdanku. Již v roce 1946 byli všichni jmenovaní prohlášeni za mrtvé.¹²⁾

Edita Steinová z Českých Budějovic – stejně jako její proslulá jmenovkyně blahoslavená Edita Steinová, německá katolická filozofka, teoložka a karmelitánská řeholnice židovského původu (1891–1942) – zahynula jako oběť nacistického vyhlazovacího tažení proti Židům. Její mladý a nadějný život byl násilně přerván smrtí holocaustu. Jejím odkazem zůstává upřímně a svěže napsaný deník, který se jako zázrakem zachoval ve městě, kde byly ke zničení určeny nejen židovské životy, ale i památky na dějinnou existenci izraelské komunity (dne 5. července 1942 byla na rozkaz nacistického městského starosty vyhozena do povětří českobudějovická synagoga z roku 1888, monumentální novogotická budova od architekta Maxe Fleischera, a za okupace byl nacisty těžce poškozen i tamní židovský hřbitov). Deník Edity Steinové představuje cenný dokument o životě české židovské mládeže na prahu nadcházejícího smrtelného utrpení způsobeného nacismem.

Poznámky:

- ¹¹⁾ Deník spolu s dalšími doklady o rodině Steinově předal Jihočeskému muzeu 10. 6. 1975 bratr Greta Steinové pan Bedřich Popper (1909–1990) z Českých Budějovic, účastník zahraničního odboje proti nacismu (bojoval na Blízkém východě a v západní Evropě). Byly zařazeny do fondu novějších dějin pod sign. K 9 029–9 031; deník sám má sign. K 9 029.
- ¹²⁾ Data a místa narození členů rodiny Steinovy jsou převzata z jejich rodných listů, jež jsou uloženy u paní Aleny Popperové, manželky Bedřicha Poppera, z Českých Budějovic. Uvádí je také Budweiser-Namen-Index (nestránkovaný) z r. 1944, ale ten jmenuje jako rodiště Viktora Steina Ledenice (Ledenitz). Data narození jsou uvedena též v díle M. Kárný a kol.: Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. Praha 1995, díl I., s. 488 (dále jen Terezínská pamětní kniha). O Budweiser-Namen-Indexu viz článek J. Podlešáka Neznámý pramen k dějinám genocidy Židů z Českých Budějovic a okolí („Budweiser-Namen-Index“). Terezínské listy č. 25/1997, s. 51–62.
- ¹³⁾ Květa Holzerová je registrována v Budweiser-Namen-Indexu jako Holzer Florentine (narozena 30. 10. 1925 v Českých Budějovicích; v datu měsíce má být správně 11., což potvrzuje i Editin zápis v deníku z 13. listopadu 1941); v českobudějovickém transportu Akb z 18. 4. 1942 byla deportována do Terezína. Terezínská pamětní kniha, díl I., s. 481, ji uvádí jako Holzerovou Florentinu, narozenou 30. 11. 1925 a deportovanou transportem An 25. 4. 1942 z Terezína do Varšavy. Nacistickou perzekuci nepřežila.
- ¹⁴⁾ Otilie Hannawaldová (v deníku je nazývána paní Hannawaldovou) se podle Budweiser-Namen-Indexu narodila v Hořepníku (Horschepnik) a v transportu Akb z 18. 4. 1942 byla deportována do Terezína. Terezínská pamětní kniha, díl I., s. 481, uvádí stejné datum narození (28. 9. 1897) a udává, že jmenovaná byla pak zařazena do transportu AAi 13. 6. 1942 odeslaného z Terezína neznámo kam. Z 1 000 účastníků tohoto transportu nikdo nepřežil. O transportu AAi viz knihu K. Lagus – J. Polák: Město za mřížemi. Praha 1964, s. 311 a 347.
- ¹⁵⁾ Jiří Herz (narozen 23. 3. 1927) byl podle Terezínské pamětní knihy, díl II., s. 1 216, deportován transportem De 5. 7. 1943 z Prahy do Terezína a odtud pak transportem Ek 28. 9. 1944 do Osvětimi. (Budweiser-Namen-Index uvádí jeho rodiště – České Budějovice, stejné datum narození a pražský transport De.) Osvobození se dožil v Blechhammeru.

- ⁶⁾ Rutinou je podle sdělení Aleny Popperové míněna Rut Popperová, nevlastní sestra Bedřicha Poppera a Greta Steinové. V Budweiser-Namen-Indexu je registrována jako Popper Ruth Cäcilie, narozená 24. 9. 1928 v Českých Budějovicích a zařazená do transportu Akb 18. 4. 1942. Podle Terezínské pamětní knihy, díl I., s. 486, která uvádí stejné datum narození, byla deportována v transportu An 25. 4. 1942 z Terezína do Varšavy. Nacistickou perzekuci nepřežila.
- ⁷⁾ Tetou Hildou je míněna Hilda Popperová, sestra Bedřicha Poppera a Greta Steinové. Podle Budweiser-Namen-Indexu se narodila 4. 3. 1916 v Hořicích na Šumavě (Höritz i. B.) a byla zařazená do transportu Akb 18. 4. 1942. Terezínská pamětní kniha, díl I., s. 486, přináší shodné datum narození a udává, že jmenovaná byla pak transportem An 25. 4. 1942 deportována z Terezína do Varšavy. Nacistickou perzekuci nepřežila.
- ⁸⁾ Hainou Zuckrů je míněn Jindřich Zucker, registrovaný v Budweiser-Namen-Indexu jako Zucker Heinrich (narozen 1. 6. 1929 v Českých Budějovicích, zařazen do transportu Akb 18. 4. 1942). Podle Terezínské pamětní knihy, díl I., s. 490, jež shodně uvádí datum narození, byl pak zařazen do transportu Ax vypraveného z Terezína 9. 5. 1942; cílem transportu byl vyhlazovací tábor Sobibór, Ossowo. Z 1 000 účastníků tohoto transportu se nikdo nezachránil. O transportu Ax viz K. Lagus – J. Polák, citované dílo, s. 310 a 346.
- ⁹⁾ O česko-budějovickém transportu Akb viz K. Lagus – J. Polák, citované dílo, s. 335 a 344.
- ¹⁰⁾ Budweiser-Namen-Index uvádí u rodiny Steinovy tato transportní čísla: Stein Viktor Ak-478, Stein Grete, geb. Popper, Ak-479, Stein Edith Ak-477.
- ¹¹⁾ Terezínská pamětní kniha, díl I., s. 488.
- ¹²⁾ Podle potvrzení (zvláštní formulář pro každého člena rodiny, celkem 3 exempláře) repatriačního odboru Ministerstva sociální péče v Praze z 15. 11. 1946 byla rodina Steinova zařazená do transportu Al na Východě pravděpodobně usmrcena. V těchto potvrzeních se uvádějí transportní čísla rodiny: Viktor Stein Al-200, Greta Steinová Al-201, Edita Steinová Al-202. Potvrzení jsou uložena v Jihočeském muzeu, fond novějších dějin, sign. K 9 029-9 031. Bedřich Popper s chotí Alenou se domnívali, že Steinovi zahynuli v plynových automobilech v Majdan-ku. Autor článku děkuje paní Aleně Popperové za cenné informace k tématu a za laskavé zapůjčení fotografie Edity Steinové.

* * *

Článek připisují památce Edity Steinové, autorky deníku, a ostatních umučených dětí a mladistvých z jihočeských židovských transportů.

J. P.

Edita Steinová (1927–1942)

30. března

Děsa je to máš děla děleš a Lybra Děsa nysen.
 na, yrošera, jak jindy. kida chvil' má děla
 1942.
 pavidela při maminkině vyhlášení, "Ká si maminko,
 není jak dlouho ji budeš mil." To je přirovnání děsa
 Janý Janýn, Tereš, jistě jidna Tereš. Toto slovo
 je často používáno. Tereš, Tereš Maminka
 děsa byla si odvozi. Děleš 2. Děleš si děsa
 rozděly, že dostala 3a. Bylo jsem děsa má vyhlášení
 dědem. Končí se poma vyprávění a děleš děleš.
 Kida jine byli si Tereš. Děleš jidna. Bylo to
 jidna. Kypite jine si děleš. Děleš děleš
 Tereš. Maminka mi vyhlášení, "Tereš, Tereš,
 Tereš, Tereš." Kida děleš děleš a děleš,
 děleš děleš, a děleš děleš děleš. Jak dlouho ho
 bude ještě děleš? Tereš, Tereš, Tereš, Tereš.
 Ve škole jine děleš děleš, děleš děleš, děleš děleš, děleš děleš, děleš děleš, děleš děleš, děleš děleš...

Deník Edity Steinové,
poslední zápis z 30. 3. 1942

Ještě jednou Mahlerův deník

Ilona Smékalová

Terezínské ghetto, sběrný a průchozí tábor pro židovské vězně, existovalo až do konce války. Proto se zde zachránil jedinečný dokumentační materiál: transportní listiny, matrika, a nejrůznější dokumenty vzniklé v tzv. židovské samosprávě. Ale jen studium těchto zdrojů informací, případně chladných statistických údajů, nedovoluje představit si v celé šíři bezútěšnou situaci nuceného terezínského lidského společenství. Teprve dochované básně, kresby, korespondence, deníky nám umožňují uvidět za čísly jednotlivého člověka, vyčlenit jeho osud z osudu společného, tehdy všem určeného. Studium deníků nám může přiblížit myšlení vězněného člověka, jeho cítění a postoj k realitě, jež ho obklopuje, nabízí se ale i možnost zaznamenané události konfrontovat s těmi, které známe z dokumentů úředních. Hodnověrnost popisovaných událostí bývá v některých případech hodnocena jako sporná, dochované zápisky vyvolávají mezi historiky živé polemiky. Svého času mezi ně patřil i Mahlerův deník, kterému je věnován můj příspěvek.¹⁾

Není mým úmyslem hodnotit tyto zápisky, jejich autora, či posuzovat spolehlivost jeho zpráv. Toho se již ujali historikové, mezi prvními doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc. Mě při čtení jeho příspěvku „Obraz terezínských deportací na východ v deníku Willyho Mahlera“ na mezinárodní konferenci o rodinném táboře v Osvětimi konané v Praze zaujala jedna z poznámek.²⁾ Týkala se Mahlerovy terezínské přítelkyně Trudy. Cituji z Krylova příspěvku: „Tuto mladou ženu se prozatím nepodařilo identifikovat. Z deníkových záznamů vyplývá, že pocházela z Berlína, kde zanechala nedeportovanou matku. Deník zachycuje zprávy o hodnotných balíčcích, které Trude (Gertrude?) odtud dostávala. Jí předal Mahler deník i další věci zanechané v Terezíně, jak vyplývá z posledních zápisků.“ Kdo byla Truda, žena, jejíž jméno se v zápiscích tak často objevuje, žena, se kterou Mahler strávil v Terezíně mnoho příjemných chvil?

Při konzultaci s Miroslavem Krylem, který se výzkumem deníku i nadále intenzívně zabývá, jsem byla ujištěna, že Truda zůstává dodnes neznámou. Proč její totožnost ještě nikdo neodhalil? Byly důvodem kusé údaje o její osobě, nedůležitost tohoto zjištění, nebo názor, že se přece jen jedná o Mahlerovo soukromí?

Shrňme si ale všechny důležité údaje, které jsou o Trudě v deníku postupně zaznamenány:

Rok 1944:

19. duben . . . *Truda dostala obvyklý balík z Berlína . . .*
23. duben . . . *Večer jsem byl s Trudou navštívit jejího strýce, který se sem dostal z Holandska . . .*
21. května . . . *Truda opětně pracuje dnes na poště . . .*

2. červen . . . *Dnes večer jsme u Trudy . . . Při zpáteční cestě z Westbaráků . . .*
26. červenec . . . *Večer přihlížím na baště cvičení žen německého klubu Fortuna, v němž je nyní také registrována Truda . . . A ještě jedno překvapení mi přichystala tím, že se stala členkou Schächtrova pěveckého sboru . . .*
20. září . . . *Truda byla dnes s okamžitým nástupem zařazena do produkce KLIMMER (správně Glimmer) . . .³⁾*

Tolik citace ze zápisků Willyho Mahlera.

Hledání jména podle údajů o jejím členství v Schächtrově sboru, její práci či příchodu do Terezína některým z berlínských transportů, nevedlo k žádným výsledkům, dokumenty s podobnými záznamy nemám k dispozici, snad ani neexistují.

Vracela jsem se k tolikrát přečteným stránkám a hledala další záchytný bod. Nalezen byl díky Mahlerově pečlivosti zaznamenávat v podstatě všechny jeho okamžiky soužití s Trudou. Zápis z 28. srpna 1944: . . . *Zítřka má Truda narozeniny. Máti dělá na její počest buchtu . . .* Zápis z 29. srpna, tedy o den později: . . . *Dnes má Truda svoje 29té narozeniny . . .*

Budeme-li věřit pravdivosti poznámky DNES MÁ TRUDA 29 LET a vrátíme se o ně zpět, pak za datum jejího narození můžeme považovat 29. srpen 1915. Údaje nám pomalu přibývají. Jaký ale byl její další osud? V září 1944 se Mahler zmiňuje o chystaných velkých transportech. Těch již, i přes své dobré postavení v terezínské hierarchii, ušetřen nebyl. Deportován byl 29. 9. 1944.⁴⁾

Podle posledních záznamů v deníku byla Truda Mahlerovi stále nablízku. Ze zápisu z 25. září 1944: . . . *Zařizují, aby Truda mohla převzít a bydlet v mé mansardě a tak, aby mohla věci, jež zde ponechávám spravovat . . .* Ze záznamu 26. září můžeme usuzovat, že svůj deník předal před nástupem do transportu právě jí: . . . *Jsem již oblečen pro transport a duševně připravený. Ráno jsme si s Trudou ještě pořádně poplakali a jsme oba velice rozčileni. Píši tyto řádky po obědě kolem 14 hodin, aniž vím, zda-li moje záznamy dostanu ještě kdy do rukou. – Prosim osud, aby mně je zachoval a dopřál mi, abych si je mohl od Trudy brzy převzít . . .*

Nabízela se tedy myšlenka, že se Truda mohla konce války dočkat v Terezíně. Nezbyvalo, než začít prohlížet seznam osvobozených terezínských vězňů, stránku po stránce, jméno po jménu, držíce se několika mála známých údajů.

Ale další nové zjištění, že deník zachránila Mahlerova matka mě přinutilo připustit si možnost Trudiny smrti nebo deportace.⁵⁾ Jaký by jinak Truda mohla mít důvod předat právě jí svěžené zápisky, které často obsahovaly i velice důvěrná sdělení? Důvod snad pomohly objasnit údaje získané využitím vymožeností moderní techniky při pátrání v mnoha archivech. Kusé údaje – jméno Truda (Gertruda?) – narozená 29. 8. 1915 – do Terezína deportována z Berlína – se tak podařilo doplnit. Dne 29. 8. 1915 se narodila pouze jedna Truda, kte-

rá přišla s transportem do terezínského ghetta z Berlína: Gertrud HIRSCH.⁶⁾

V seznamech válečných obětí se ale její jméno nevyskytuje.⁷⁾ Potvrdil se tak i další získaný údaj, že rovněž po osvobození žila na své původní berlínské adrese ve Weddingu.⁸⁾ Nebylo tedy již nijak složité najít záznam o její deportaci z Terezína v některém z dalších transportů v září či říjnu 1944. Truda odjela do Osvětimi 1. 10. 1944, pouhé dva dny po Mahlerovi.⁹⁾ Na rozdíl od muže, který na stránkách svého deníku věnoval jejich vztahu tolik pozornosti, podle mých dosavadních zjištění nedobrovolně věznění přežila.

Chtěla bych upozornit, že údaje v této zprávě představují současný stav mého pátrání. Bylo by přehnané tvrdit, že uváděné poznatky jsou jedinečné a neomylné, tvrdit, že totožnost Mahlerovy Trudy byla mnou na sto procent potvrzena. Ráda přijmu jakoukoli připomínku či opravu.

Poznámky:

¹⁾ Willy Mahler, nar. 3. 11. 1906, do Terezína deportován z Kolína transportem AAd 13. 6. 1942, transportní číslo 691. Z Terezína odjel transportem El 29. 9. 1944 do Osvětimi. Zahynul v Dachau 19. 1. 1945.

Začátek zápisků v deníku Mahlera je datován k době před jeho deportací do Terezína. Záznamy z doby věznění v ghettu zachycují důležité dění v Terezíně, osudy autora i jeho příbuzných a přátel, zaznamenány jsou údaje o práci, transportech, stravě, událostech ve světě, trávení volného času, ale i ryze intimní a osobní záležitosti.

Archív Památníku Terezín, inv. č. A 5704 1–6.

²⁾ Stejnomený referát doc. PhDr. Miroslava Kryla, CSc., in: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi–Bikenau. Sborník z mezinárodní konference, Praha 7.–8. března 1994. Vyd. Nadace Terezínská iniciativa, 1994, str. 156, pozn. 33.

³⁾ In: Mahlerův deník, záznamy z roku 1944.

⁴⁾ Mahler se o připravovaných deportacích zmiňuje v zápisech od 21. září 1944. V sérii 11 transportů od 28. září do 28. října 1944 odjelo z Terezína do Osvětimi přes 18 000 osob.

Mahler byl deportován do Osvětimi transportem El pod poř. číslem 110. APT, inv. č. A 7457.

⁵⁾ Viz. Kryl, M., c. d., str. 173, pozn. 14: „Julie Mahlerová se dožila osvobození v Terezíně. Deník svého syna při repatriaci vzala s sebou a tím jej zachránila . . .“

⁶⁾ Údaje: Hirsch, Gertrud, geb. 29. 8. 1915, Alterstransport vom 29. 6. 1943, Theresienstadt. In: LAB, Akten des OFP; Bundesarchiv Abt. Potsdam, 15. 09 RSA; cjb, cje.

⁷⁾ Ověřování v těchto pramenech: Gedenkbuch. Opfer der Verfolgung der Juden unter der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft in Deutschland 1933–1945. Bundesarchiv, Koblenz 1986. Band 1.2. Gedenkbuch Berlins der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus. 1995, Edition Hentrich, Berlin.

⁸⁾ Viz pozn. č. 6; údaj v tomto seznamu zní: Überlebte und wohnte nach der Befreiung in Wedding. Adresa uváděná před transportem: Berlin, Wedding, Neue Hochstr. 11.

⁹⁾ V transportní listině transportu Em z Terezína do Osvětimi je zaznamenáno: Lfd. Nr. 1185, Hirsch Gertrud S., 29. 8. 1915, Kontoristin, 13494-I/97. APT, inv. č. A 7458-1.

ZPRÁVY A RECENZE

Interniční tábor v Terezíně po skončení druhé světové války¹⁾

Na české straně není dosud mnoho knih poukazujících na existenci internačních táborů po druhé světové válce na našem území. Těto problematiky se sice v různé míře dotýkaly prakticky práce,²⁾ studie,³⁾ články⁴⁾ i některé zadávané diplomové práce na katedře historie PF UJEP v Ústí n. L.⁵⁾ věnované odsunu Němců z poválečné ČSR, avšak k důkladnějšímu prozkoumání konkrétních internačních táborů či středisek až na nepatrné výjimky dosud nedošlo. Teprve koncem roku 1994 byly uveřejněny vstupní úvahy k výzkumnému projektu *Tábory v českých zemích v letech 1945–1948* T. Staňka.⁶⁾ Výsledkem soustavného studia tohoto autora byly dvě dosud nejsystematičtější práce zabývající se perzekucí německého obyvatelstva v Československu v roce 1945⁷⁾ a tábory pro německé a státně nespolehlivé obyvatelstvo v českých zemích,⁸⁾ publikované v roce 1996, kde autor v přehledné, avšak nikoli vyčerpávající podobě objasňuje sledovanou problematiku na základě studia dosud nezpracované dokumentace z Archivu ministerstva vnitra uložené v Praze a zvláště v pobočce Kanice u Brna, jakož i některých dalších institucí. Poloncarzova studie je z tohoto pohledu (vedle již zmíněné Hrazdírovy diplomové práce) vlastně jednou z prvních prací zkoumajících konkrétní internační tábor v celém jeho poválečném vývoji. Toho je si koneckonců autor dostatečně vědom, neboť sám v úvodu ke své práci upozorňuje, jaká pozornost byla v uplynulých desetiletích této otázce věnována (sudeto)německými historiky a především žurnalisty, zatímco česká historiografie, která se od počátku devadesátých let převážně věnovala různým aspektům poválečného odsunu německého obyvatelstva z ČSR, o této problematice dosud spíše mlčela nebo jí věnovala z nejrůznějších příčin pouze malou pozornost. V kontextu s tímto dosavadním zpracováním této problematiky u nás se tak Poloncarzova studie zařadila mezi průkopnická díla a je více než potěšitelné, že i na tuto problematiku byl právě v Památníku Terezín zaměřen tak intenzivní výzkum.

Interniční tábor Malá pevnost Terezín nelze přitom považovat za typický příklad této instituce v poválečném Československu, naopak, jak koneckonců dokazuje i vlastní text, vyznačoval se řadou zvláštností, které nenajdeme u obdobných zařízení v pohraničí a patrně ani jinde ve vnitrozemí. Výjimečná byla v prvé řadě poloha Terezína: na samé hranici mezi vnitrozemím a pohraničím, v okrese, který byl z větší části okupován nacistickým Německem a pouze menší část připadla do Protektorátu Čechy a Morava. Existence policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti v letech 1940–1945 se hluboce vryla do vědomí převážné části českého obyvatelstva, především představitelů různých směrů domácího odboje. Židovské ghetto zase zůstalo v paměti těch příslušníků židovského národa, kterým se podařilo přežít nacistické vyhlazovací tábory. V situaci na konci války se proto patrně nikdo v okolí příliš nepozastavoval nad skutečností, že právě zde vznikl internační tábor pro Němce ze Sudet, ale i z Ří-

še. A tím se dostáváme k další zvláštnosti oproti situaci v nedalekém pohraničí: prakticky od prvního dne existence máme k dispozici poměrně přesně vedenou evidenci (v pohraničí často až po několika týdnech) – kartotéku, která autorovi po 50 letech umožnila důkladné počítačové zpracování.

M. Poloncarz rozdělil svoji studii do několika přehledných částí: vedle vlastního úvodu do zpracovávané problematiky jsou to především tři nosné části (kapitoly 4, 5 a 6), které doplňují velice stručně pojaté Prameny a jejich zpracování a Důvody vzniku internačního tábora a jeho účel. Celou studii zdařile shrnuje závěr, kde autor v přehledné formě rekapituluje své jednotlivé dílčí závěry z jednotlivých kapitol.

V druhé, snad až příliš stručné, kapitole – Prameny a jejich zpracování – se nabízí otázka, zda nebylo možné konkrétně charakterizovat jednotlivé uložené fondy k terezínskému internačnímu táboru uložené ve Státním okresním archivu v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích i v samotném Archivu Památníku Terezín, popř. v ústředních archivech. Představy o tom, co všechno můžeme v těchto fondech očekávat, mohou totiž být značně rozmanité.

Podstatně více prostoru věnuje autor důvodům a okolnostem vzniku internačního tábora bezprostředně na hranicích mezi bývalým protektorátem a župou Sudety (3. kapitola). Přesto však, i po důkladném prostudování všech dostupných pramenů, nemůže dát jednoznačnou odpověď na otázku, kdo osobně stál za rozhodnutím o internování německého obyvatelstva právě v terezínské věznici. V období bezprostředně po skončení války lze jen velice obtížně přesně vymezit, jakou úlohu v prvních akcích sehráli bývalí terezínští vězni, příslušníci místních revolučních gard, pověřenci Zemského národního výboru či dokonce zde operující důstojníci NKVD. Jediné, co je možno považovat za bezpečně ověřené, je fakt, že tento proces (obdobně jako tomu bylo i v četných internačních táborech v osvobozeném pohraničí) začal prakticky ihned po odchodu nacistických okupantů z Terezína a měl až do června 1945 zřejmě více či méně živelný charakter.

Po těchto „seznamovacích“ pasážích následují hlavní, nosné části Poloncarzovy studie. Ve 4. kapitole Periodizace dějin tábora se autor velice podrobně a detailně, na základě dochovaných pramenů, věnuje jednotlivým obdobím existence terezínského tábora, příchodu nových internovaných, jejich rozdělení do jednotlivých objektů, složení správy a dozorců tábora, vysílání internovaných k mimořádnému lidovému soudu v Litoměřicích, jakož i přípravě a odeslání do sběrných středisek těch, kteří měli být v průběhu roku 1946 z Československé republiky odsunuti. V této kapitole se překvapivě zmiňuje o přítomnosti dětí v terezínském táboře ještě v květnu 1946. Otázka dětí v internačních táborech byla přitom centrálně řešena již na podzim 1945. Je dnes možno se pouze domnívat, že toto opatření ze strany ústředních orgánů v Terezíně patrně nebylo v dostatečné míře respektováno.

V 5. kapitole bylo využito moderního počítačového zpracování dochované kartotéky terezínského internačního tábora. Autor číselně i v přehledných ta-

bulkách a grafech uvádí počet internovaných v jednotlivých měsících existence tábora, příčiny ukončení internace, věkovou strukturu internovaných mužů a žen, národnostní strukturu a státní příslušnost internovaných aj. Zvláště zajímavé jsou údaje o poměrně malých počtech internovaných předávaných (a odsouzených) mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích.

Poslední 6. kapitola, opět velice přehledně rozdělená na řadu dílčích podkapitol, je zaměřena na vlastní organizaci a chod tábora. Na konkrétním materiálu nás autor seznamuje, jak takový tábor fungoval, s povinnostmi internovaných, s jejich ubytováním, pracovním nasazením, stravou, hygienickými poměry apod. Zvláště jsou vyčleněny podkapitoly zabývající se zacházením s internovanými a úmrtností v táboře. Škoda, že právě dokumentace o hygienických podmínkách a úmrtnosti není ani zde úplná (pro období, které autor označuje jako tzv. „divoké období“) a obdobně jako v pohraničních internačních táborech není tedy možno dostatečně přesvědčivě osvětlit právě první období existence těchto táborů a stále jsme víceméně odkázáni pouze na ústní svědectví odsunutých Němců. Jinak počty a příčiny úmrtí vcelku odpovídají dosavadním sondám podniknutým v pohraničních táborech. Zde však autor, protože měl potřebné údaje v počítači, poměrně přesvědčivě dokazuje, že v případě úmrtí se v převážné míře jednalo o starší ročníky osob, které z nejrůznějších příčin nevydržely útrapy, pracovní vyčerpání, špatné zacházení i stravování v internačním táboře, přičemž nikterak nevylučuje (i když v nepatrném počtu případů) ani tzv. „cizí zavinění“.

Máme tak před sebou velice solidní studii, v níž autor provedl konkrétní a detailní sondu do činnosti jednoho internačního tábora, vzniklého po skončení druhé světové války na pomezí pohraničí a vnitrozemí. I když se jedná o téma dnes velice aktuální a zvláště v naší žurnalistice značně zpolitizované, autor dokázal zůstat v přísně odborné rovině, bez jakýchkoli emocí a s dostatečným nadhledem vyslovuje pouze soudy a závěry, které má podložené dochovanými archivními dokumenty a materiály. Přispívá tak značnou měrou k hlubšímu objektivnímu poznání této periody našich poválečných dějin, která dosud byla do značné míry zahalena „únikovým“ mlčením či naopak opředena mnoha pochybnými dohady.

Poznámky:

¹⁾ M. Poloncarz, *Internační tábor pro německé obyvatelstvo Malá Pevnost Terezín 1945–1948*. Památník Terezín 1997.

²⁾ Uveďme zde alespoň T. Staňka a jeho *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991.

³⁾ J. Kučera, *Odsun nebo vyhnání?* Praha 1992 nebo T. Pasák, *Iniciativa Přemysla Pittera při záchraně německých dětí v roce 1945 a jeho odmítavý postoj k nehumánnímu zacházení s Němci v českých internačních táborech*. In: *Cesta do katastrofy 1938–1947. Československo-německé vztahy 1938–1947*, Praha 1993, s. 155–163.

- 4) J. Hrazdírka – V. Kaiser, *Internierungslager in Aussig 1945–1947*. In: Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Begleitband zur Ausstellung. Veröffentlichung des Sudetendeutsches Archivs, München 1995, s. 193–200 nebo Z. Radvanovský, *Internierungslager im nordböhmisches Grenzgebiet 1945–1947*. Dresdner Hefte. 14. Jahrgang, Heft 48, 4/96, s. 75–81.
- 5) J. Hrazdírka, *Internační tábor v Ústí nad Labem 1945–1947*. PF UJEP ÚL 1994, K. Chloubková-Fridrichová, *Internační, sběrné a pracovní tábory na Děčínsku po druhé světové válce*. PF UJEP ÚL 1995 aj.
- 6) T. Staněk, *Tábory v českých zemích v letech 1945–1948. Vstupní úvahy k výzkumnému projektu*. Slezský sborník, roč. 92, 1994, č. 3/4, s. 243–253.
- 7) T. Staněk, *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945*. Praha 1996.
- 8) T. Staněk, *Tábory v českých zemích v letech 1945–1948*. Praha 1996.

Zdeněk Radvanovský

Terezín po roce 2000 – památková rezervace a moderní město

Pod tímto názvem se ve dnech 18.–20. listopadu 1997 v Terezíně konala mezinárodní konference, jež si vytyčila dvojí úkol: podnitit zájem kompetentních úředních míst, ale i naší a zahraniční veřejnosti o řešení problematiky dalšího osudu města na přelomu tisíciletí a dále hledání cest, jež by vedly ke skloubení požadavků pojmenovaných v názvu konference.

Potřeba jejího svolání vyvstala zvláště po rozhodnutí o zrušení vojenské posádky v Terezíně, jež představuje zásadní přelom v životě města, které bylo i v mírových dobách vždy úzce spojeno s armádou. Pro městské zastupitelstvo vyvstala v této nové situaci řada problémů, jejichž řešení přesahuje síly tohoto orgánu. Stranou nemůže zůstat ani Památník Terezín, který po roce 1989 počal řadu svých aktivit rozvíjet v samotném městě – vedle Muzea ghetta je to od tohoto roku i nový objekt v bývalých Magdeburských kasárnách.

Představitelé města i vedení Památníku proto uvítali podnět zástupců Terezínské iniciativy uspořádat mezinárodní konferenci, jež by se všestranně zabývala perspektivami dalšího vývoje města. Městské zastupitelstvo, Terezínská iniciativa a Památník Terezín se staly spoluorganizátory konference a náklady spojené s jejím uskutečněním pokryla svým příspěvkem Nadace Terezínská iniciativa. Příprav konference se vedle představitelů pořádajících organizací účastnili i zástupci Sdružení přátel a podporovatelů Terezína ze SRN.

Na samotném jednání konference se podílelo 76 domácích a dále 32 zahraničních účastníků z Německa, Rakouska, Kanady, Švédska, Francie a Itálie. Přizváni byli představitelé ministerstev a úřadů, odborníci z oblasti ochrany památek, územního plánování a vzdělávání, bývalí vězni a další zájemci.

Za příslib pro budoucnost je možno považovat skutečnost, že nad konáním konference převzala záštitu ministerstva kultury a místního rozvoje České republiky. Reprezentativní bylo i zastoupení těchto a dalších ministerstev na jednání konference. S příspěvky vystoupili celkem čtyři náměstci ministrů: Zdeněk Novák (kultura), Roman Linek (místní rozvoj), František Kozel (školství) a Karel Kovanda (zahraničí). V jejich projevech zazněla ubezpečení o odhodlání poskytovat přímou i nepřímou pomoc městu, ale i Památníku při realizaci jejich plánů. Naproti tomu rozpaky vyvolalo s napětím očekávané vystoupení zástupce ministerstva obrany Zdeňka Zilvara, které neobsahovalo žádné konkrétní informace a představy o dalším postupu armády při předávání vojenských objektů v Terezíně.

Úvodní referát věnovaný hlavním etapám historického vývoje města přednesl Vojtěch Blodig (Památník Terezín). Přiblížil v něm nejvýznamnější historické události od založení tereziánské pevnosti až po současnost, s důrazem položeným na období 2. světové války, které Terezínu přineslo neblahou proslulost.

Starostka města Růžena Čechová potom shrnula zkušenosti z činnosti městské reprezentace po roce 1989 a informovala o současné složité finanční situaci, ale i plánech na další rozvoj města, v nichž zastupitelstvo chce klást důraz na využití a rozvoj turistického ruchu, podporu živností a podnikání, ale i spolupráci s Památníkem, především při přeměně Terezína v místo vzdělávání a setkávání mládeže.

Úvodní blok referátů pak uzavřelo vystoupení Hanuše Schimmerlinga (Tereziánská iniciativa), který se zamýšlel nad problémem národního a mezinárodního dosahu Terezína a jeho místa v současném společenském vědomí z hlediska bývalého vězně. Zvláštní pozornost přitom věnoval paralelám mezi tragickými zkušenostmi minulosti a hrozbami současného vývoje naší společnosti, jež potvrzují význam hledání dějinných poučení a jejich aplikace na současné podmínky.

Účastníci konference poté absolvovali prohlídku Terezína s výkladem, přibližujícím hlavní aspekty stavebního a historického vývoje města. Poté jednání pokračovalo prezentací analytických materiálů, které byly účastníkům dány k dispozici na počátku konference. Nejprve představil Ferdinand Koudelka (Institut poradenství a sociální analýzy, Praha) analýzu současné situace a návrh koncepce rozvoje města, zaměřený na různé formy stimulace cestovního ruchu v Terezíně a vedený snahou o přeměnu města v regionální centrum rozvoje turistiky a východisko pro další poznávání celého regionu.

O rozvojové koncepci Památníku Terezín a motivační struktuře návštěvníků této instituce hovořil její ředitel Jan Munk. Seznámil přítomné s genezí a současným stavem projektů Památníku a hlavními směry jeho činnosti na jedné

straně, na straně druhé pak s výsledky, jež přinesla anketa, prováděná mezi návštěvníky Památníku. Jejím výsledkem bylo shromáždění řady poznatků o motivaci rozhodnutí k návštěvě Terezína, ale i o muzejním, osvětovém a vzdělávacím působení Památníku.

František Zich (Sociologický ústav Akademie věd ČR) pak informoval o výsledcích průzkumu postojů a názorů obyvatel města Terezína na význam Památníku Terezín a zvláště Muzea ghetta. Zdůraznil přitom vysoký podíl kladných postojů (88 %) a analyzoval pohnutky a složení nositelů negativních či převážně negativních názorů v této oblasti.

První jednacím den uzavřelo vystoupení Ludmily Chládkové (Památník Terezín), která připomenula okolnosti vzniku a první kroky vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, objasnila koncepci další činnosti tohoto oddělení především ve spojitosti se zprovozněním nového objektu Památníku, v němž bude umístěno i Středisko setkávání, přiblížila spektrum vzdělávacích akcí určených pro různé věkové a profesní skupiny mládeže, semináře pedagogů apod. a nastínila i zkušenosti z práce se zahraničními návštěvníky.

První část druhého jednacího dne byla věnována otázkám památkové ochrany a územního plánování. O problematice vývoje památkově chráněných sídelních celků nejprve hovořil Jiří Vačkář (ministerstvo pro místní rozvoj), který shrnul zkušenosti z různých typů památkově chráněných sídel. O vztahu památkové péče k Terezínu a hlavních objektech vyžadujících zvláštní péči v příštím období informovali ve společném referátu Vladimíra Rákosníková a Pavel Hušek (Státní ústav památkové péče, Praha a Památkový ústav Ústí nad Labem).

Retrospektivu dosavadních jednání o rozvoji regionu a úloze Terezína v něm z pohledu regionální správy provedl a o současném stavu úvah o jeho budoucnosti informoval Jan Zadražil (Okresní úřad Litoměřice).

Velkou pozornost vzbudila studie revitalizace města Terezína, kterou z pověření ministerstva pro místní rozvoj vypracoval Karel Maier (ČVUT Praha) se skupinou studentů. Obsahuje totiž konkrétní návrhy na urbanistické řešení situace po zprovoznění nedalekého dálničního přivaděče, návrhy na způsoby propojení městského organismu Litoměřic, Lovosic a Terezína, představy o přestavbě některých kasárenských objektů na byty a alternativní návrhy využití dalších z dosavadních vojenských objektů.

V odpoledním jednání vystupovali zahraniční účastníci konference. Poslanci Evropského parlamentu Friedrich Wolf a Elisabeth Schroedterová ujistili přítomné, že spolu s dalšími svými kolegy budou usilovat o to, aby se Terezínu dostalo podpory ze strany evropských struktur a hovořili o úvahách o umístění jednoho z monitorovacích středisek Evropské unie v Terezíně.

Zásadami, metodami a příklady plánování obnovy a rozvoje evropských památkově chráněných měst se ve svém vystoupení zabývala Astrid Debold-Kriterová (SRN). O poznacích z projednávání územního plánu rozvoje Osvětlemi pak referoval Robert van Pelt (Kanada).

Vztahem veřejnosti a politiky v Německu k památníkům se zabýval poslanec německého Spolkového sněmu Siegfried Vergin. Nejprve připomenul rozdílnosti v přístupu bývalých dvou německých států k nacistické minulosti a poté hovořil o specifické úloze památníků na území dřívější NDR. Zvláštní pozornost věnoval vztahu k vyrovnání se se zločiny stalinismu a novým úkolům, které z toho pro památníky vyplynuly. Uvedl také konkrétní příklady vztahů památníků a měst (Dachau, Ravensbrück).

Tuto část jednání zakončilo vystoupení starosty italského pevnostního města Volterra Iva Gaballieriho, který hovořil o pravidlech památkové péče ve své zemi, ale i o rozvoji turismu a snahách o přeměně Volterry v kulturní centrum regionu.

Těžiště jednání se v závěru druhého a první části třetího dne přeneslo do dvou sekcí. První z nich byla věnována otázkám památkové ochrany, sanace a restaurace města, stavební činnosti, rozvoje městské infrastruktury a územního plánování. Hlavní pozornost diskutujících se v této sekci soustředila na studii revitalizace Terezína a zásady dříve projednávaného plánu územního rozvoje města. Zvažovány byly možnosti zvýšení podpory rozvoje podnikání a živností v Terezíně i větší intenzity cestovního ruchu. Za nezbytný předpoklad koncepční práce zastupitelstva bylo označeno urychlené dorepracování a schválení plánu územního rozvoje.

Ve druhé pracovní sekci, věnované úloze Terezína jako střediska vzdělávací činnosti a místa setkávání, byly diskutovány otázky spolupráce se školami u nás i v zahraničí, zkušenosti zahraničních vzdělávacích středisek působících v podobných podmínkách, možnosti zapojení účastníků vzdělávacích programů do dění ve městě, pravidelné organizace kulturních akcí a úlohy bývalých vězňů ve vzdělávací činnosti.

Závěrečné plenární zasedání vyslechlo zprávy o průběhu jednání v sekcích a poté projednalo a po připomínkách schválilo společné prohlášení. V jeho úvodu se konstatuje, že město Terezín stojí v současnosti před velkými úkoly, které přesahují jeho síly. Konkrétně se jedná o záchranu stavební substance jedinečného historického celku, jaký město a nedaleká Malá pevnost představují, dále údržbu a restaurování památných míst spojených s tragickou historií terezínských perzekučních zařízení z let 2. světové války, ale zároveň i zajišťování a rozvoj životních funkcí města v zájmu jeho občanů, především zřizování a zabezpečování pracovních míst, obytných prostor a moderní sociální a kulturní infrastruktury. Tyto složité úkoly přitom před městem stojí v podmínkách trvajících složité hospodářské situace státu, krácení veřejných rozpočtů a specifických sociálních problémů spojených se zrušením vojenské posádky ve městě.

Prohlášení dále zdůrazňuje, že svolání konference bylo výrazem poznání skutečnosti, že je třeba usilovat o společný postup města, Památníku Terezín i bývalých vězňů při zajišťování základních funkcí městského organismu v místě, které má zvláštní historickou i politickou funkci jako mezinárodně

známý symbol perzekuce a genocidy, prováděné režimem ztělesňujícím násilí a pošlapání lidských práv. To je podle mínění účastníků předurčuje k tomu, aby se stalo i místem vzpomínání a studia, místem setkávání a společné práce především mladých lidí.

Prohlášení dále vyzývá k přeměně Terezína v centrum regionálního rozvoje a případně ve středisko institucí Evropské unie a NATO. Připomíná příklad bývalých Magdeburských kasáren renovovaných Národním muzeem v Praze jako hodný následování pro další ústřední instituce a uvádí další podněty, které by měly vést k dosažení výše uvedeného cíle.

Konkrétní návrhy obsahuje prohlášení rovněž pro oblast rozvoje vzdělávací činnosti v Terezíně, při níž by se poznávání historie mělo stát východiskem při hledání cest k překonávání problémů současnosti, pomáhat čelit projevům rasismu, nesnášenlivosti vůči cizincům, netolerance a naopak sloužit podpoře demokratické životní orientace a občanských postojů.

V závěru prohlášení vyzývají účastníci konference příslušné orgány svých zemí, aby podpořily město Terezín a kompetentní české správní orgány při přípravě a realizaci projektů, jež mají zajistit fungování a rozvoj města na přelomu tisíciletí. Dále vyzývají k převzetí dílčích projektů, podporujících rozvoj zařízení sociální a kulturní infrastruktury a živností. Za zvlášť naléhavou považují potřebu získání prostředků na sanaci stavební substance města a historických fortifikací, neboť Terezín je významnou součástí světového historického a kulturního dědictví. Výsledky konference prokázaly potřebu stanovení ambiciózního rozvojového programu, který by Terezín učinil kulturním, vzdělávacím i politickým centrem mezinárodního významu. Proto prohlášení za přirozenou součást takového programu považuje úsilí o zařazení města Terezína mezi památkové oblasti pod záštitou UNESCO.

Vojtěch Blodig

Z jednání konference „Terezín po roce 2000 - památková rezervace a moderní město“

Anna Franková – odkaz pro současnost

Ve dnech 17. listopadu až 12. prosince 1997 probíhala v Muzeu ghetta v Terezíně výstava ANNA FRANKOVÁ – ODKAZ PRO SOUČASNOST. Tato akce se uskutečnila v rámci Týdne boje proti rasismu a prezentovala ji nadace Domu Anny Frankové z Amsterdamu. Dům Anny Frankové byl založen v roce 1957, aby byl udržen a uchován objekt, kde se Anna Franková spolu se sedmi dalšími osobami přes dva roky ukrývala. Je to památník, který na rozdíl od koncentračních táborů není spojený s tolika nepochopitelnými hrůzami. Neukazuje přístup pasivního přijetí ze strany obětí, naopak je příkladem toho, jak se Židé snažili bojovat proti pronásledování, kterému byli vystaveni. Ukazuje jak kolaboraci s nacisty, když byli ukrytí Židé vyvraženi, tak i odpor a lidskou pomoc, protože o rodiny ukryté v tajném zadním domě bylo každý den postaráno. Dům Anny Frankové vznikl také proto, aby rozséval Anniny myšlenky, jak je vypsala ve svém deníku. Její životní příběh povzbuzuje ke společné práci za svobodu a demokratickou společnost, která zaručuje pluralitu, rovnost a jednoznačně odsuzuje antisemitismus a rasismus. Dnes tento památník slouží jako vzdělávací centrum pro dospělé i mladé lidi. Poskytuje vzdělávací materiál a publikace o II. světové válce a jejím vztahu k rasismu.

Pro zdejší terezínskou akci se jako velice šťastný ukázal nápad kontaktovat Gymnázium Josefa Jungmanna v Litoměřicích, odkud se přihlásilo 8 studentů-dobrovolníků, aby skupiny výstavou prováděli. Z tohoto důvodu do Terezína přijel pan Levien Rouw z Domu Anny Frankové v Amsterdamu a na celodenním semináři přihlášené studenty velice fundovaně seznamoval s metodikou průvodcovské činnosti, s životem Anny Frankové a s celou výstavou. Vysvětlil jim, že jejich úkolem bude přidat výstavě další rozměr tím, že skupinám nabídnou vzdělávací zážitek, jdoucí za hranice výstavy samotné. Bez průvodce nemohou návštěvníci navázat rozhovor. Člověk si totiž nejdéle pamatuje to, co sám řekl nebo udělal, a nejdříve zapomíná to, co pouze slyšel. Nejde tedy o to „vychrlit“ na návštěvníky naučený text, ale umožnit jim, aby sami přispěli do diskuse. Na závěr semináře si takto vyškolení průvodci sami výklad vyzkoušeli. Byli to tito studenti: Ilona Voborská, Jitka Foglová, Lenka Votýpková, Simona Podrábská, Zuzana Němcová, Darek Kysela, Milan Bastyr a Vojta Novotný.

Příběh Anny Frankové je červenou nití, která celou výstavu spojuje. Příběh rodiny odráží světové dění v době nacistického diktátu a po něm. Výstava kladě vedle sebe fotografie rodiny Frankových a fotografie tehdejších dějinných událostí a ukazuje, jaký vliv měla politická rozhodnutí a činy jedinců na pronásledované. Výstava si neklade za cíl informovat pouze o osudu Anny Frankové, ale též apeluje na mladou generaci a vede ji k zamyšlení nad vzrůstající rasovou nesnášenlivostí, nacionalismem, antisemitismem a podobnými extrémistickými hnutími. Povzbuzuje návštěvníky, aby se zamysleli nad pojmy snášenlivost, vzájemná úcta, lidská práva, demokracie a nad významem, který mají ty-

to pojmy pro ně samotné. Vede k závěru, že společnost, která respektuje rozdíly mezi lidmi, z toho vyjde obohacená. Kromě zákonů (a jejich implementace) je svrchovaně důležité, aby každý jedinec využíval své nejlepší schopnosti. Individuální činy mohou mít mnohdy nečekaný dopad. Je tu předpoklad, že když tyto tak aktuální a často ožehavé otázky budou zákovské skupiny diskutovat a konzultovat v podstatě se svými vrstevníky, dosáhne se snadněji hlubšího účinku předávané látky. Nastávající praxe tuto hypotézu potvrdila.

Za dobu takto organizované výstavy ji navštívilo 34 skupin z 21 škol severočeského kraje. Celkem to bylo 1138 žáků základních škol, gymnázií, středních a učňovských škol. Toto konečné číslo je příjemným překvapením i pro pracovníky vzdělávacího oddělení Památníku Tereziín, kteří celý projekt organizačně zajišťovali. O tom, že nešlo o náhodu, svědčí kladný ohlas pedagogů. Ti pozitivně vyzdvihovali právě možnost diskuse, informační vstup nejen do osnov učebnic dějepisu, ale i ostatních humanitně zaměřených předmětů. Za mnohé zde uvádíme názor paní učitelky Karly Hoffmanové: „Byla jsem velice příjemně překvapena, jak jste prohlídku samotné výstavy připravili. Zdaleka jsem nečekávala, co všechno zde k tomu bude řečeno a ukázáno. I moji žáci se mi líbili, jak moc se zapojovali do debaty s naší průvodkyní, studentkou Lenkou. Byla výborná. Musím to sdělit i kolegyním, aby sem také se třídami zašly.“

Velkou zásluhu na tomto úspěchu měl i videofilm, který se promítal před samotnou prohlídkou. Děj filmu je složen ze dvou nosných částí. Jedna linie zobrazuje Annu Frankovou a její život – počátky psaní deníku, společný odchod do úkrytu, zajímavé momenty ze života v úkrytu. To vše na pozadí úryvků myšlenek z Annina deníku. Druhou linií filmu tvoří současný příběh asi 13-ti letého chlapce, který deník Anny čte a na základě názorů v něm vyjádřených hodnotí život kolem sebe. Film tedy sloužil jako úvod do děje o Anně Frankové, ale provokoval i k diskusi o rasismu dnes, o hledání vlastního názoru na svět a život kolem nás. Reakce diváků po zhlédnutí filmu byly vždy rozmanité, ale ve své většině rasismus odsuzující, nabádající k vzájemné toleranci a úctě k druhému člověku, nezávisle na barvě kůže, náboženském či politickém přesvědčení. Potvrdilo se, že mladí lidé jsou otevření k přijímání pozitivních a demokratických hodnot, jen je potřeba jim vytvořit prostor pro úvahu, konfrontaci a vyjádření. Právě z tohoto důležitého hlediska obstála tato výstava na výbornou.

A jaké byly reakce samotných studentů, kteří výstavou prováděli? Pro všechny byla tato zkušenost přínosem a to nejen pro možnost pracovat s mladými lidmi, ale i obohacením myšlenkami a odkazem samotné Anny Frankové.

Darek:

„Suché výčty čísel židovských válečných obětí mě neoslovily tolik jako osud jednoho jediného člověka. Anna Franková je pro mladou generaci symbolem vnitřní svobody a odvahy. Tato mladá generace je povinná znát její příběh, aby se již nic podobného nemohlo opakovat. Celá akce mě velmi obohatila a rád bych se něčeho podobného zúčastnil i v budoucnu.“

Simona:

„Výstava byla přínosem i pro mladší žáky. Jejich bezprostřednost a otevřenost dávala široký prostor k diskusi. I pro mě samotnou to byla velmi cenná zkušenost, kterou bych každému doporučila.“

Lenka:

„Výstava mně pomohla pochopit, jak vůbec mohlo k něčemu tak strašnému dojít. Je důležité o tom mluvit a lidi varovat. Upozornit na to, k čemu vede rasismus a nacionalismus. Organizace celé výstavy byla výborně zajištěna. Myslím, že takových akcí by mělo být víc. Síla tématu byla tak značná, že vymizely i problémy s kázní žáků.“

Jitka:

„Zvolená forma výstavy napomohla k lepšímu vnímání tématu. Nebyla jen suchým výčtem pojmů, ale provokovala, nutila přemýšlet a diskutovat. Na celém příběhu je dobré též vnímat pomoc, kterou ukrývajícím poskytovali jejich známí. Bez jejich odvahy a nasazení by nemohli v úkrytu existovat. I tuto část příběhu je nutné vyzdvihnout.“

Nutno dodat, že spolupráce se studenty-průvodci probíhala na velmi dobré úrovni a jejich zapojení do projektu bylo přínosné. Je to zásluha i mgr. Petra Praibiše, ředitele Gymnázia Josefa Jungmanna v Litoměřicích, který ochotně spolupracoval a studenty z vyučování vždy na určitý den uvolnil.

Úspěšnost celé akce je jistě potěšitelná a dává i naději do budoucna. Ukazuje cestu, kterou je možné se při dalších podobných výstavách a podnicích vydat. Mladá generace potřebuje být takto oslovovaná. A že se tak může dít na půdě muzejní, kterou širší veřejnost považuje spíše za samoučelnou a zkosnatělou, je signál velice pozitivní a perspektivní.

Důležitá data v životě Anny Frankové

- květen 1889:* Ve Frankfurtu nad Mohanem se narodil Otto Frank.
16. leden 1890: V Aachenu se narodila Edith Hollaenderová.
květen 1925: Svatba Otto Franka a Edith Hollaenderové.
únor 1926: Ve Franfurktu nad Mohanem se narodila Margot Franková.
podzim 1927: Rodina Frankových se stěhuje na adresu Marbachweg 307.
červen 1929: Ve Franfurktu nad Mohanem se narodila Anna Franková.
březen 1931: Rodina Frankových se stěhuje na adresu Ganghofer 24.
léto 1933: Edith, Margot a Anna Frankovy se přestěhují k babičce Hollaenderové do Aachenu. Oto Frank cestuje do Holandska.
září 1933: Otto Frank zakládá v Amsterdamu firmu Opekta Werke, kterou sám řídí.
říjen 1933: Alice Franková-Sternová, Annina babička z otcovy strany, se stěhuje do Basileje ve Švýcarsku.
prosinec 1933: Edith a Margot Frankovy se stěhují do Holandska za otcem.

- únor 1934:* Anna Franková se stěhuje za nimi do Holandska.
rok 1934: Anna Franková chodí do mateřské školy při Montessori School.
- léto 1937:* Rodina van Pelsových prchá z Ösnabrücku do Holandska.
prosinec 1938: Fritz Pfeffer prchá z Německa a přijíždí do Holandska.
březen 1939: Babička Hollaenderová se stěhuje k rodině Frankových.
prosinec 1940: Obchodní společnost Otto Franka se stěhuje do domu na Prinsengracht 263.
- květen 1941:* Opekta Werke mění svůj název na Messrs Gies & Company.
léto 1941: Anna a Margot chodí do židovské školy v Amsterdamu.
leden 1942: Umírá babička Hollaenderová.
červen 1942: Anna dostává ke svým třináctým narozeninám deník.
červen 1942: Margot Franková dostává písemný rozkaz, aby se dostavila k deportaci.
- červen 1942:* Rodina Frankových se ukrývá v zadním traktu domu (v zadním domě) na Prinsengracht 263. O několik dní později přichází do úkrytu rodina van Pelsových.
- listopad 1942:* Fritz Pfeffer se stěhuje do zadního tajného domu. Počet obyvatel tak dovršil číslo osm.
- srpen 1944:* Rodina Frankových a všichni, kdo se ukrývali s nimi, jsou zatčeni.
- srpen 1944:* Všichni jsou převezeni do tábora Westerbork.
září 1944: Všichni jsou z Westerborku převezeni do koncentračního tábora Osvětim v Polsku.
září 1944: Příjezd do Osvětimi. Hermann van Pels umírá v plynové komoře několik týdnů poté.
říjen 1944: Anna a Margot jsou převezeny do koncentračního tábora Bergen-Belsen.
- prosinec 1944:* Fritz Pfeffer umírá v Neuengamme.
leden 1945: Edith Franková umírá v Osvětimi.
leden 1945: Koncentrační tábor Osvětim je osvobozen Rudou armádou. Otto Frank se dostává na svobodu.
- březen 1945:* Anna a Margot umírají v Bergen-Belsenu.
květen 1945: Peter van Pels umírá v Mauthausenu.
jaro 1945: Paní van Pelsová umírá v Terezíně.
červen 1945: Otto Frank se vrací do Amsterdamu.
léto 1947: V Holandsku je publikován Deník Anny Frankové.
rok 1952: Otto Frank se stěhuje do Basileje ve Švýcarsku.
listopad 1953: Otto Frank se žení s Elfriede Geiringerovou.
květen 1960: Slavnostní otevření Domu Anny Frankové.
19. srpen 1980: Otto Frank umírá v Birsfeldenu ve věku 91 let.

Robert Krejčí

Průvodci školních skupin – studenti litoměřického gymnázia

Při vernisáži výstavy Anna Franková – odkaz pro současnost dne 14. 11. 1997 vystoupila romská taneční a pěvecká skupina LION z Ústí nad Labem

Skupiny, které si přišly prohlédnout výstavu, měly možnost diskutovat ve studovně Muzea ghetta na téma rasismus a současnost

Při prohlídce výstavy

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 1997

Leden

- Vyhlášení IV. ročníku literární soutěže pro mládež na téma „Člověk není číslo“ a II. ročníku výtvarné soutěže „Ten dělá to, a ten zas tohle . . .“

Únor

11. 2.

- Památník Terezín navštívila delegace poslanců německého Spolkového sněmu.

13. 2.

- V Malé pevnosti byla zahájena výstava Ctibora Mottla „Vám, kteří jste to neprožili“.

Březen

4. 3.

- Uskutečnil se seminář pro průvodce, pořádaný každoročně před zahájením sezóny.

Duben

5. 4.

- V Terezíně proběhlo mezinárodní setkání mládeže z Čech, Německa a Polska pořádané pod názvem „Lávka“.

10. 4.

- Do Terezína přijelo tvořit 185 dětí, účastníků II. ročníku výtvarné soutěže.

16. 4.

- Seminář zaměřený na romskou problematiku ukončil 4. ročník programů připravovaných vzdělávacím oddělením pro pedagogy z litoměřického okresu.

23. 4.

- Na IV. dvoře Malé pevnosti byla zpřístupněna autorská výstava Milady Šindlerové „Cesty k naději“.

Květen

2. 5.

- Bývalí terezínští vězni, zástupci Památníku, města Terezín, terezínské posádky a společenských organizací uctili památku obětí poslední poprav v Terezíně.

5. 5.

- U příležitosti dne Jom ha'šoa se v krematoriu konalo shromáždění věnované památce obětí holocaustu.
- Vernisáž výstavy fotografií Radovana Kodery „Židovské hřbitovy v Západních Čechách“ v Muzeu ghetta.

6. 5.

- Za účasti zástupců martyrologických společností v ČR i zahraničí a dalších hostů se uskutečnilo slavnostní shromáždění k 50. výročí vzniku Památníku Terezín.

15. 5.

- Zahájení dokumentární výstavy „Nepřežil bych, kdyby nebylo kamarádství . . .“ v Malé pevnosti.

18. 5.

- Tradiční Tereziánské tryzny na Národním hřbitově se zúčastnili předseda Senátu Parlamentu ČR Petr Pithart, místopředsedkyně Senátu Jaroslava Moseřová, místopředsedkyně Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Petra Buzková, ministr životního prostředí Jiří Skalický, jakož i představitelé politických stran, organizací, církví, zahraničních zastupitelství v České republice, bývalí vězni a další hosté.

29. 5.

- Výherci literární a výtvarné soutěže vyhlášené pro rok 1997 převzali v Muzeu ghetta ceny z rukou bývalé vězenkyně tereziánského ghetta Hany Greenfieldové, pod jejíž záštitou soutěž každoročně probíhá. Zvlášť zdařilým dílům byly poprvé uděleny Ceny Dr. Erika Poláka z fondu Tereziánské iniciativy.

Červen

- Vydání sborníku Tereziánské listy č. 25.

11.–12. 6.

- Filmový festival „Zaprodané umění“. Přehlídkou filmů se představil veřejnosti nový projekt dobrovolných pracovníků organizací Gedenkdiensť a Aktion Sühnezeichen pod názvem „Kultura na půdě“.

Červenec

10. 7.

- Pracovní návštěva dr. Tatyany Macaulay v Památníku Terezín v souvislosti s realizací programu pobytu studentů Clark University (USA) v Terezíně.

Srpen

7. 8.

- Vernisáž výstavy Tomáše Tichého ve výstavních prostorách Malé pevnosti.

14. 8.

- Zahájení výtvarné výstavy AGRICOLA „A Living Memorial“ v Malé pevnosti.

25.–28. 8.

- Ve Strausbergu (Německo) se konal již pátý společný seminář českých a německých pedagogů a pracovníků Památníku Terezín.

31. 8.

- Objekty Památníku si v průběhu své soukromé návštěvy prohlédla Madeleine Albrightová, ministryně zahraničí Spojených států amerických.

Září

7. 9.

- Na památku všech obětí terezínského ghetta byla na IV. dvoře Malé pevnosti pod vedením Gerda Albrechta provedena Messa da Requiem Giuseppe Verdiho. Koncert, v němž účinkovali Pražský komorní sbor, Český filharmonický sbor Brno, německý mládežnický Bundesjugendorchester a mezinárodní sólisté, uspořádala Nadace Hans Krása a Německá hudební rada za podpory Památníku Terezín.

8. 9.

- V Muzeu ghetta zpřístupněna výstava „Židovští vězni koncentračního tábora Sachsenhausen“.

11. 9.

- V Malé pevnosti zahájena výstava obrazů a plastik Jiřího Smetany.

18. 9.

- Památník Terezín navštívila delegace Muzea holocaustu z Washingtonu.

21. 9.

- Pamětní desky v české a německé řeči připomínající oběti terezínského ghetta deportované z Hamburku převzali zástupci Památníku Terezín od delegace Křesťansko-židovské společnosti z Hamburku.

28. 9.

- Na židovském hřbitově v Terezíně se uskutečnila tradiční tryzna.

Říjen

- Ukončen sociologický průzkum mezi návštěvníky Památníku Terezín. Akce, kterou vedl ředitel dr. Jan Munk, byla zaměřena na analýzu struktury návštěvníků a zjištění jejich názorů na Památník a jeho činnost.

2. 10.

- V litoměřické výstavní síni Salva Guarda byla zahájena výstava „Cesta naděje“, představující výběr z výtvarných prací, jež vznikly v rámci soutěží pořádaných Památníkem Terezín pro děti a mládež.

30. 10.

- Slavnostní otevření stálé expozice „Hudba v terezínském ghettu“ v prostorách zrekonstruovaných Magdeburských kasáren.

Listopad

- Vydání „Sešitu II“ s literárními pracemi žáků a studentů, účastníků literárních soutěží pořádaných Památníkem.

1. 11.

- Na Národním hřbitově se uskutečnila tryzna, jíž se zúčastnili příslušníci berlínské organizace Sociálně demokratické strany.

12. 11.

- Pracovní setkání Věry Egermayerové, honorární konzulky Nového Zélandu v ČR, s pracovníky vzdělávacího oddělení Památníku.

14. 11.

- V Muzeu ghetta byla zahájena výstava „Anna Franková – odkaz pro současnost“.

18.–20. 11.

- V posádkovém domě v Terezíně se konala mezinárodní konference „Terezín po roce 2000 – památková rezervace a moderní město“.

Prosinec

11. 12.

- Oficiální zahájení činnosti Střediska setkávání v objektu bývalých Magdeburských kasáren.

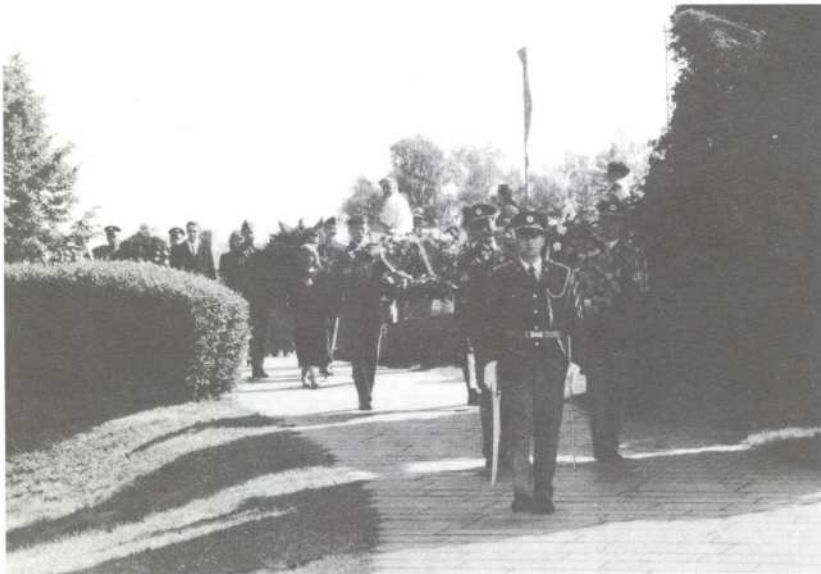
31. 12.

- Skončil projekt nadace Domu Anny Frankové z Amsterdamu realizovaný Památníkem Terezín a rakouskou organizací Gedenkdienst. Výstavu v Muzeu ghetta s výkladem průvodců-studentů litoměřického gymnázia – a doprovodným programem navštívilo 34 skupin mládeže. Jednalo se o 1138 žáků a studentů ze severních a středních Čech.

Sestavila Ilona Smékalová

Foto z vernisáže výstavy Milady Šindlerové „Cesty k naději“ – IV. dvůr Malé pevnosti 23. 4. 1997

Tryzna na Národním hřbitově v Terezíně, 18. květen 1997

Madlen Albrightová při prohlídce Muzea ghetta dne 31. 8. 1997

Událostí roku se stalo pro Terezín provedení Verdiho Rekviem dne 7. 9. 1997 na IV. dvoře Malé pevnosti

Litoměřická galerie Salva Guarda: Výstava nejlepších žákovských prací z výtvarné soutěže „Ten dělá to, a ten zas tohle“. Foto z vernisáže

V půdním divadle Magdeburských kasáren se dne 11. 12. 1997 konalo slavnostní otevření Střediska setkávání Památníku Tereziín. S kulturním programem vystoupil dívčí sbor Máj z Litoměřic

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 1997

Použité zkratky:

RCH	Roš Chodeš
TL	Terezínské listy
TStD	Theresienstädter Studien und Dokumente
TSD	Terezínské studie a dokumenty
ZTi	Zpravodaj Terezínské iniciativy
JB	Judaica Bohemiae

Sborníky:

Češi v nacistických koncentračních táborech, káznicích a věznicích. Materiály z vědecké konference. Uspořádal Miloslav Moulis. Vydal Český svaz bojovníků za svobodu. Praha 1997, s. 96.

Theresienstädter Studien und Dokumente 1997. Hrsg. Miroslav Kárný, Raimund Kemper und Margita Kárná. Edice Terezínská iniciativa, Praha, Nadace Terezínská iniciativa v nakladatelství Academia 1997, s. 360, il.

Terezínské studie a dokumenty 1997. Editoři Miroslav Kárný, Margita Kárná. Edice Terezínská iniciativa, Praha, Nadace Terezínská iniciativa v nakladatelství Academia 1997, s. 336, il.

Židé v novodobých dějinách. Soubor přednášek na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy. Uspořádal Václav Veber. Praha, Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy 1997, s. 324.

- Blodig Vojtěch** Stefan Rojko před soudem. In: TSD 1997, s. 291–294.
Vznik terezínského ghetta. In: TL 25/1997, s. 7–20.
- Bondyová Ruth** Humor jako zbraň. In: TSD 1997, s. 228–243.
Es gab einen Kameraden. Die Kinderzeitung Kamarád im Ghetto Theresienstadt. In: TStD 1997, s. 248–265.
- Černý Bohumil** Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938–1941. In: TSD 1997, s. 55–71.
Die Emigration der Juden aus den Böhmischem Ländern 1938–1941. In: TStD 1997, s. 63–85.
- České děti malují v Terezíně.** (Kalendář.) Památník Terezín 1997.
- Deník O. Wolfa 1943–1945.** Edičně připravili Margita Kárná, Miroslav Kárný a Ludvík Václavěk. Praha, Sefer 1997, s. 368.
- Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“ unter Reinhard Heydrich 1941 bis 1942.** Eine Dokumentation hrsg. von Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová, Margita Kárná. Berlin Metropol Verlag 1997, s. 303.
- Elias Ruth** Zeitzeugen sprechen. In: TStD 1997, s. 308–314.
- Flach Michal** Ohlédnutí z velké dálky. Praha, Terezínská iniciativa v nakladatelství Sefer 1997, s. 96.
- Fleischmann Karel** In dubiis mitior. In RCH 1997/únor, s. 15.
- Franěk Jiří** Otazníky kolem Karla Poláčka. In: TSD 1997, s. 264–279.
Fragezeichen um Karel Poláček. In: TStD 1997, s. 290–307.
Hořké vzpomínky na sladký Terezín. In: ZTi, č. 11, červenec 1997, s. 10–11.
- Franková Anita** Hanuš Bonn. In: TSD 1997, s. 280–290.
- Friesová Jana Renée** Pevnost mého mládí. Praha, Trizonia 1997, s. 224.
- Fuchs František** Českožidovská odbojová organizace v Terezíně. In: TSD 1997, s. 134–146.
Die tschechischjüdische Widerstandsbewegung in Theresienstadt. In: TStD 1997, s. 141–156.
- Glazar Richard** Čeští židé a povstání v Treblince. In: TSD 1997, s. 222–227.
- Hájková Alena** Evidence protektorátního židovského obyvatelstva. In: TSD 1997, s. 45–54.

- Erfassung der jüdischen Bevölkerung des Protektorats. In: TStD 1997, s. 50–62.
- Medailonky. (Jiříčkové, Helena Ellnerová. Za Leo Šternem.) In: TL 25/1997, s. 83–101.
- Hydráková Anna** Konec války v Terezíně ve vzpomínkách a výpovědích terezínských vězňů. In: TL 25/1997, s. 102–114.
- Chládková Ludmila** Deníky terezínských vězňů. In: TL 25/1997, s. 120–133.
- Kárná Margita** Terezínská bibliografie 1995–1996. In: TL 25/1997, s. 161–164.
- Kárný Miroslav** Das Theresienstädter Familienlager (BIIf) in Birkenau (September 1943 – Juli 1944). In: Hefte von Auschwitz, 20, 1997, s. 133–237.
- Terezín v „konečném řešení židovské otázky“. In: Židé v novodobých dějinách, s. 77–94.
- Útěk osvětimského vězně Vítězslava Lederera a český odboj. In: TSD 1997, s. 147–169.
- Poslední dopisy Jakoba Edelsteina. In: TSD 1997, s. 198–208.
- Die Flucht des Auschwitzter Häftlings Vítězslav Lederer und der tschechische Widerstand. In: TStD 1997, s. 157–184.
- Jakob Edelsteins letzte Briefe. In: TStD 1997, s. 216–229.
- Perzekuce a vyhlazení Židů za 2. světové války. In: Židé – dějiny a kultura. Židovské muzeum v Praze 1997, s. 55–77, 81–82.
- Eichmann v Terezíně. In: ZTi č. 11, červenec 1997, s. 2.
- Klügerová Ruth** Poslední stanice život. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1997, s. 270.
- Kocourek Ludomír** Osud Židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů. In: TSD 1997, s. 72–88.
- Das Schicksal der Juden im Sudetengau im Licht der erhaltenen Quellen. In: TStD 1997, s. 86–104.
- Kokoška Stanislav** Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy o postavení židovského obyvatelstva v protektorátě. In: TSD 1997, s. 30–44.
- Zwei unbekannte Berichte aus dem besetzten Prag über die Lage der jüdischen Bevölkerung im Protektorat. In: TStD 1997, s. 31–49.
- Aufbaukommando a rok v kladenských dolech. In: TSD 1997, s. 209–221.
- Das Aufbaukommando und ein Jahr in den Gruben von Kladno. In: TStD 1997, s. 230–247.
- Krůta Václav** K věznění parašutisty Františka Pospíšila gestapem. In: TL 25/1997, s. 170–197.
- Kryl Miroslav** Fritz Ullmann a jeho pomoc vězňům v Terezíně. In: TSD 1997, s. 170–197.
- Fritz Ullmann und seine Hilfe für die Theresienstädter Häftlinge. In: TStD 1997, s. 184–215.
- Pozůstalost dr. Fritze Ullmanna uložená v Ústředním sionistickém archivu v Jeruzalémě. In: TL 25/1997, s. 63–69.
- Kukánová Zlatuše** Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945–1949. In: TSD 1997, s. 89–98.
- Die demographische Struktur der israelitischen Kultusgemeinden in Nordböhmen in den Jahren 1945–1949. In: TStD 1997, s. 105–117.
- Mannheimer Max** Theresienstadt – Auschwitz – Warschau – Dachau. Erinnerungen. In: Hefte von Auschwitz, 20, 1997, s. 238–289.
- Meyhöferová Rita** Berlínští Židé a Terezín. In: TSD 1997, s. 99–115.
- Mílotová Jaroslava** Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: TSD 1997, s. 10–29.
- Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung Prag. Genesis und Tätigkeit bis zum Anfang des Jahres 1940. In: TStD 1997, s. 7–30.

- Pěkný Tomáš** Karel Fleischmann (1897–1944). In: RCH/únor 1997, s. 15.
- Pick Miloš** Přes Acheron zpátky to šlo hůř. (Opožděná zpráva vnučatům.) Litomyšl, Nakladatelství Augusta 1997, s. 62.
- Podlešák Jan** Neznámý pramen k dějinám genocidy Židů z Českých Budějovic a okolí. („Budweiser-Namen-Index“). In: TL 25/1997, s. 51–62.
- Polák Vlastimil Artur** Bílá paní z ghetta. Předmluva Ludvík Václavek. Olomouc, Votobia 1996, s. 112.
- Poloncarz Marek** Internační tábor pro německé obyvatelstvo. Malá pevnost Terezín 1945–1948. Památník Terezín 1997, s. 62.
Ein unterlassenes Kapitel der Theresienstädter Geschichte. Das Internierungslager für Deutsche 1945–1948. In: TStD 1997, s. 315–349.
Postavení terezínské Malé pevnosti v systému nacistické perzekuce. In: Češi v nacistických koncentračních táborech, káznicích a věznicích, s. 48–55.
Opomenutá kapitola terezínských dějin. Internační tábor pro Němce 1945–1948. In: TL 25/1997, s. 21–50.
- Posseltová-Ledererová Hana** Máma a já (Terezínský deník). Praha, G plus G 1997, s. 152.
- Rothkirchenová Livia** Duchovní odpor v Terezíně. In: TSD 1997, s. 116–133.
Der geistige Widerstand in Theresienstadt. In: TStD 1997, s. 118–140.
Židé v domácím odboji. In: Židé v novodobých dějinách, s. 95–123.
- Seemüller Ulrich** Das jüdische Altersheim Herrlingen und die Schicksale seiner Bewohner. Gemeinde Blaustein 1997, s. 196.
- Schiff Vera** Theresienstadt. The Town The Nazis Gave to the Jews. Toronto, Lugus Publications 1996, s. 188.
- Stránský Pavel** Sdělení nesdělitelného. In: Židé v novodobých dějinách, s. 171–179.
Hořké vzpomínky na hořký Terezín. In: ZTi, č. 11, červenec 1997, s. 11.
Boten der Opfer. Hrsg. von Erhard Roy Wiehn, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag 1997.
- Šormová Eva** Divadlo v Terezíně. In: TSD 1997, s. 244–250.
Theater in Theresienstadt. In: TStD 1997, s. 266–274.
- Terezín. Místa utrpení a vzdoru.** Publikaci připravili Miroslava Benešová, Vojtěch Blodig, Ludmila Chládková. 6. přepracované vydání. Praha, Naše vojsko, Památník Terezín 1997, s. 80.
- Theresienstadt** Aufzeichnungen von Federica Spitzer und Ruth Weisz. Mit einem Beitrag von Wolfgang Benz (Theresienstadt: Ort der deutschen Geschichte). Berlin, Metropol Verlag 1997, s. 172.
- They called it Friend, Kamarád.** A childrens Newspaper in the Theresienstadt (Terezín) Ghetto, 1943–1944. (Anglický titul knihy vydané v hebrejštině.) Izrael 1997, s. 176.
- Tsur Jakob** Osud transportu Dx. In: ZTi, č. 10, leden 1997, s. 11.
- Václavek Ludvík** Německá literární tvorba v Terezíně. In: TSD 1997, s. 275–289.
- Weiss Otto** I viděl Bůh, že je to špatné. Terezínská povídka. Úvod a ilustrace Helga Hošková. In: TSD 1997, s. 295–323.
- Wlaschek Rudolf M.** Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhunderts. 2., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. München, R. Oldenbourg Verlag 1997, s. 312.
Biographia Judaica Bohemiae. Bd. 1 und 2. Dortmund 1995 und 1997, s. 250, 76.

Sestavila Margita Kárná

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení Miroslava Benešová,
doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Mgr. Ludmila Chládková, Miroslav Kárný, doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
PhDr. Jan Munk, CSc. a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: Mgr. Vladimíra Ráftlová (do angličtiny)

a Věra Zemanová (do němčiny)

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Helena Osvaldová

Vydalo Nakladatelství OSWALD, Praha pro Památník Terezín, 1998

Sazba TYPO JP, s.r.o.

Náklad 600 kusů

ISBN 80-85433-32-X

Památník Terezín, 1998

ISBN 80-85433-32-X

Prostřednictvím zvoleného tématu, dynamickou kompozicí a expresivním výrazem nám autor přibližuje metaforické vyjádření vědomí člověka, cítíme protřepný pocit mnohých životních situací. Vnímáme individuální umělecký styl, dokonale technicky zvládnutý, intuici a citovost autora. Jeho schopnost reflexe a sebereflexe.

V kontextu soudobého výtvarného umění a myšlenkového vývoje zaujímá tvorba Michala Hajnala solitérní a významné místo.

Jiří Brabec

РАМАТНІК ТЕРЕЗІН
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

